

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський державний університет харчування та торгівлі

Н.Г. Ушакова

Л.М. Зарецька

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчально-методичний посібник

для самостійного вивчення дисципліни

Харків 2014

УДК 332.025.12

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. Г.М. Коломієць
канд. екон. наук доц. Т. В. Андросова

Рекомендовано навчально-методичною радою економічного факультету протокол № 10 від 28.05. 2014 р.

Ушакова, Н. Г. Державне регулювання економіки [Текст] : навч. метод. посібник. / Н. Г. Ушакова, Л. М. Зарецька – Х. : ХДУХТ, 2014. – 225 с.

ISBN

Навчально-методичний посібник укладено відповідно до програми курсу "Державне регулювання економіки" з урахуванням основних напрямів реформування економіки України і нових підходів до її структуризації та регулювання.

Посібник охоплює комплекс навчально-методичного забезпечення, необхідного для самостійного вивчення дисципліни та містить: тематичний план, блок навчального матеріалу з курсу, запитання для самоконтролю рівня засвоєння навчального матеріалу, тематику рефератів та доповідей для індивідуальної роботи, список рекомендованих джерел. Зазначені методичні матеріали дозволяють закріпити вивчений матеріал і поглибити свої знання та більш ґрунтовно підійти до опрацювання програми курсу.

Навчально-методичний посібник призначений для самостійного вивчення дисципліни та підготовки фахівців з освітньо-кваліфікаційним рівнем „бакалавр” спеціальності 6.030503 «Міжнародна економіка».

УДК 332.025.12

© Н. Г. Ушакова,
Л. М. Зарецька, 2014
© Харківський державний
університет харчування та
торгівлі, 2014

ПЕРЕДМОВА

Державне регулювання економіки є професійно орієнтованою дисципліною для студентів, які навчаються за освітньо-професійною програмою бакалавра з напрямку «Міжнародна економіка».

Метою дисципліни є розкриття методології, основ методики та організації державного регулювання економіки. Навчальний матеріал ґрунтується на положеннях сучасної економічної теорії, а також Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів державних органів.

Головними завданнями дисципліни є розкриття:

- сутності, мети і завдань державного регулювання економіки;
- теоретичних основ формування та реалізації стратегії соціально-економічної політики держави;
- методологічних основ, методів і засобів впливу держави на економічний та соціальний розвиток і соціально-економічні процеси;
- сутності, функцій, методології та методики соціально-економічного прогнозування, державного програмування і макроекономічного планування;
- особливостей державного регулювання різних сфер господарської та соціальної діяльності;
- світового досвіду державного регулювання економіки.

У посібнику викладені теоретичні основи, проаналізовані функції, мета та об'єкти державного регулювання з урахуванням реалій соціально-політичного життя в країні. Комплексно розкрито методи та інструменти впливу держави на соціально-економічний розвиток країни, особливості регулювання найважливіших об'єктів, зокрема структурних перетворень, науково-технічних, інноваційно-інвестиційних та соціальних процесів, підприємництва, зовнішньоекономічної діяльності, регіонального розвитку тощо.

Вивчення навчального матеріалу дисципліни сприятиме підвищенню рівня загальноєкономічної підготовки спеціалістів, формуванню в них навичок самостійного науково-аналітичного опрацювання проблем з позицій суспільних і державних потреб та інтересів.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	денна форма					заочна/заочна прискорена				
	усього	у тому числі				усього	у тому числі			
		л	п	інд.	с.р.		л/ л.пр.	пр/ п.пр.	інд/ інд пр.	с.р./ с.р. пр
1	2	3	4	5	7	8	9	10	12	13
Модуль 1										
Змістовий модуль 1. Теоретичні основи державного регулювання економіки										
Тема 1. Державне регулювання економіки як функція держави	12	2	2	2	6	11/ 10.5	1/1	1/0.5		9/9
Тема 2. Стратегія соціально-економічного розвитку держави.	14	3	3	2	6	11/ 10.5	1/1	1/0.5		9/9
Тема 3. Фінансова політика.	14	3	3	2	6	12/12	1/1	1/1		10/10
Разом за змістовим модулем 1	40	8	8	6	18	34/33	3/3	3/2		28/28
Змістовий модуль 2. Державне регулювання окремих сфер та секторів економіки										
Тема 1. Структурна та інвестиційна політика.	12	2	2	2	6	10.5/ 11	0.5/ 0.5	- /0.5		10/10
Тема 2. Науково-технічна та інноваційна політика.	12	2	2	2	6	10/ 9.5	0.5/ 0.5	0.5/-		9/9
Тема 3. Державне регулювання підприємництва.	10	2	2	1	5	9.5/ 9.5	0.5/ 0.5	- / -		9/9
Тема 4. Державне регулювання зовнішньо економічної діяльності.	13	2	3	2	6	10/ 9.5	0.5/ 0.5	0.5/-		9/9
Тема 5. Державне регулювання цін та інфляції.	11	2	2	1	6	9.5/ 9.5		0.5/ 0.5		9/9
Тема 6. Регіональна економічна політика.	12	2	2	2	6	10.5/ 10.5	0.5/ 0.5	- / -		10/10
Тема 7. Суспільний сектор економіки як об'єкт державного регулювання.	11	2	2	1	6	9.5/ 9.5	- / -	0.5/ 0.5		9/10
Тема 8. Соціальна політика	13	2	3	2	6	10/11	0.5/ /0.5	0.5/ 0.5		9/10
Тема 9. Державне регулювання природоохоронної діяльності	10	2	2	1	5	10.5/ 10	- / -	0.5/-		10/10
Разом за змістовим модулем 2	104	18	20	14	52	90/ 91	3/3	3/2		84/86
Усього годин	124	26	28		70	124/124	6/6	6/4		112/114
Модуль 2										
ІНДЗ				20					20/20	
Усього годин	144	26	28	20	70	144/144	6/6	6/4	20/20	112/114

Частина 1. Наукові основи державного регулювання національної економіки

ТЕМА 1. 1. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ.

1. Сутність державного регулювання економіки.
2. Еволюція теорій макроекономічного регулювання.
3. Основні типи економічних систем та механізм їх регулювання.
4. Необхідність та функції державного регулювання економіки.
5. Реалізація економічної функції держави в змішаній економічній системі.

1. Сутність державного регулювання економіки (ДРЕ).

З теоретичного погляду ДРЕ – це система знань про сутність і закономірності дії та правила застосування типових методів і засобів впливу держави на хід соціально-економічного розвитку, спрямованих на досягнення цілей державної економічної політики (ЦЕП).

З практичного погляду ДРЕ є складовою частиною відтворення, тобто кругообігу ресурсів, доходів, продуктів. У цьому контексті державне регулювання економіки, в широкому розумінні, як система – це сукупність стандартних цілеспрямованих заходів і процедур, які систематично (періодично) ініціюються, впроваджуються та здійснюються (реалізуються) у соціально-економічній системі на локальному, регіональному, національному і глобальному рівнях державою для забезпечення умов ефективного функціонування і розвитку національної економічної системи.

У вузькому розумінні державне регулювання економіки можна визначити як процес впливу державної влади (в особі органів законодавчої й виконавчої влади та управління) на умови, спосіб і характер дій суб'єктів економічної системи (підприємств і домогосподарств) відповідно до її пріоритетів.

Державне регулювання економіки як навчальна дисципліна – це навчальний курс, у процесі якого студенти мають набути знань про суть, цілі, форми і методи впливу держави на розвиток економіки в цілому, управління її окремими сферами та секторами.

Предметом дисципліни державного регулювання економіки є вивчення сукупності прийомів, способів та інструментів управління соціально-економічними процесами, що відбуваються в країні.

Методологія державного регулювання економіки – це підходи, принципи та логіка управління соціально-економічним розвитком країни.

Об'єкти державного регулювання – є всі соціально-економічні процеси, що відбуваються у національній економіці в цілому, а також на окремих її рівнях і ланках, тобто це макро-, мікро, і мезоекономіка. Це сфери, галузі, регіони, а також ситуації, умови, процеси і відносини, котрі відбуваються в сфері суспільного відтворення, функціонування яких ринковий механізм забезпечує незадовільно або не забезпечує взагалі. Це умови соціально-економічного життя країни, де виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, котрі не вирішуються автоматично, в той час як зняття цих проблем необхідно для нормального функціонування економіки і підтримки соціальної стабільності.

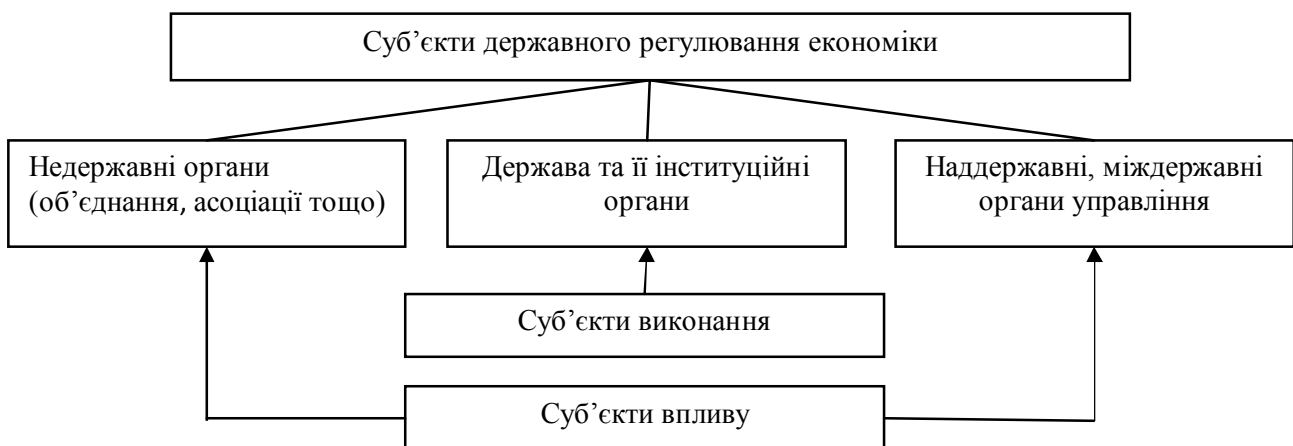
Серед головних об'єктів можна виділити наступні:

- економічний цикл;
- секторальну, галузеву і регіональну структуру господарства (державні капіталовкладення і фінансові стимули);
- накопичення капіталу (створення умов, вплив на економічний цикл і структуру);
- регулювання зайнятості (підготовка та перепідготовка кадрів);
- грошовий обіг (боротьба з інфляцією, вплив на накопичення, ціни, соціальні відносини);
- платіжний баланс (вплив на експорт і імпорт, рух капіталу, курс валют, торгово-договірна політика, участь в міжнародній інтеграції);
- ціни (динаміка і структура цін, вплив на структуру господарства, умов капіталовкладень, стійкість національної валюти, соціальну атмосферу);
- НДДКР (розвиток і впровадження результатів в експорт товарів, капіталу, накопичених знань);
- умови конкуренції;
- соціальні відносини, включаючи відносини роботодавцями і робітниками, а також соціальне забезпечення;
- навколишнє середовище;
- зовнішньоекономічні зв'язки.

Об'єкти відрізняються в залежності від рівня задач котрі ними вирішуються:

- рівень фірми.; регіону; галузі і корпорації; сектору економіки – промисловість, будівництво, сільське господарство, інфраструктура, фінансова сфера;
- господарство в цілому – економічний цикл, грошовий обіг, зайнятість, інвестиції, НДДКР, ціни;
- глобальний – соціальні відносини, екологія;
- наднаціональний – економіко-політичні відносини з зарубіжними країнами, інтеграційні процеси.

Суб'єкти ДРЕ – це суб'єкти виконання та суб'єкти впливу.

Рисунок 1.1. – Суб'єкти державного регулювання економіки

Суб'єкти впливу – громадські й політичні об'єднання, засоби масової інформації, окремі особистості.

Суб'єкти економічної політики представлені наступними групами:

- носії господарських інтересів – це соціальні групи, котрі відрізняються один від одного за рядом ознак: майновому, професійному, галузевим і регіональним інтересам;
- виразники – це об'єднання носіїв господарських інтересів в союзи, асоціації: профспілки, союзи підприємців, фермерів, студентів та ін..;
- виконавці господарських інтересів – це органи верховної влади, котрі побудовані за ієрархічним принципом.

Між суб'єктами економічної політики, котра реалізується державним апаратом існує зв'язок, основними лініями якого являються:

1. Носії господарських інтересів індивідуально виражають свої інтереси в засобах масової інформації, звертаючись з проханнями, протестами, побажаннями в державні заклади, відповідальні за економічну та соціальну політику.

2. Рекомендації, поради, консультації, меморандуми, різноманітні канали впливу виразників господарських інтересів на органи державно-економічного регулювання.

3. Трансформація приватних економічних інтересів в державно-економічну політику. Наприклад, орган з представників союзів підприємців, профспілок і виконавчої влади для регулювання тарифних угод між підприємцями та працівниками.

4. Державні органи господарчого регулювання – це ради за сферами діяльності (науково-технічній, регіональній політиці і т.д.). Їх рекомендації відносяться до принципової орієнтації державної економічної політики, спрямуванням витрат коштів державного бюджету і різноманітних фондів.

Суб'єкти виконання – держава та її інституційні органи (законодавчі, виконавчі, судові органи влади різних рівнів).

2. Еволюція теорій макроекономічного регулювання.

Концептуальні основи державного регулювання в країнах з ринковою економікою мінялись і розвивались під впливом реальних проблем капіталістичного відтворення. В цьому зв'язку можна виділити два основних напрямки економічної думки Заходу, котрі по-різному визначають характер економічних процесів – класична і кейнсіанська та їх сучасні інтерпретації – неокласична (монетаристська), некейнсіанська й неокласичного синтезу.

Кейнсіанська концепція регуляторної діяльності держави щодо ринкової економіки заснована на таких положеннях (фактах):

1. Ринок сам собою не може забезпечити повне й ефективне використання ресурсів та їх раціональний розподіл, а отже, економічну стабільність. Тому, з метою стабілізації економіки та пом'якшення економічних спадів і піднесень, держава зобов'язана активно втручатися в економічний кругообіг. Вона також повинна виплачувати соціальні допомоги безробітним, людям похилого віку тощо, щоб не допустити соціального вибуху. Для цього необхідно формувати

відповідну ДЕП, ефективно використовувати адміністративні, правові, організаційні й економічні важелі (регулятори).

2. Сукупні витрати (попит) є основним чинником, який впливає передусім на виробництво, зайнятість, доходи, а не на ціни. Отже, рівень виробництва, зайнятості, доходів і цін повинен формуватися на підставі підвищення споживчого попиту (С), інвестицій (І), зростання експорту (Ех) та державних витрат (G).

3. У свою чергу фактори С, І, Ех та G є об'єктами ДЕП і, таким чином, перебувають (повинні перебувати) під безпосереднім впливом держави.

Майже чотири післявоєнних десятиріччя головною концептуальною основою економічної політики країн з ринковою економікою являлась кейнсіанська доктрина. Кейнс, базуючись на аналізі циклічності розвитку капіталістичних відносин, руйнівному характері загальноекономічних криз, в якості початкової передумови своєї концепції використав припущення про внутрішню нестабільність ринкової економіки, котра визначається недостатнім попитом на ресурси внаслідок неповної зайнятості і недовикористання факторів виробництва. В якості основного фактору, котрий забезпечує розвиток економіки, Кейнс висував наявність "ефективного попиту" (споживчого та інвестиційного).

Табл. 1.1. "Економіка попиту" як модель регулювання економіки.

Ціль впливу: повна зайнятість	Методи впливу	
	стимулюючі	рестрикційні
об'єкт впливу: платоспроможний попит (споживання, інвестиції)	1.Кредитна експансія 2.Держава як кредитор (кредитування за рахунок бюджетних ресурсів сфер економіки, в розвитку яких зацікавлена держава. 3.Держава як гарант угод (гарантування платоспроможності позичальників в діяльності яких зацікавлена держава) 4.Розширення сфери бюджетного фінансування споживання (збільшення бюджетних витрат на споживання).	1.Одержавлення частини економіки. 2.Високі ставки оподаткування (високі податки зменшують стимули до накопичення капіталу, сприяють збільшенню споживання "проїданню" капіталу). 3.Прогресивна шкала оподаткування (знижує зацікавленість в накопиченні крупного капіталу). 4.Протекціоністські заходи (обмеження інвестиційного попиту з боку іноземних інвесторів (не резидентів)).

Такий вибір факторів, які впливають на динаміку економічного розвитку, не є випадковим. Саме у 30-х рр. економіка країн Заходу тільки-но вийшла з затяжної кризи. Як відомо, причиною економічної кризи є невідповідність між сукупним попитом та сукупною пропозицією. Економічна криза може бути

кризою перевиробництва товарів, капіталу і робочої сили, а може бути кризою недовиробництва, яка виникає через недовантаження виробничих потужностей.

Приріст інвестицій залежить від двох факторів – прибутку, що очікується, та рівня банківського відсотку. Звідси і набір інструментів регулювання інвестиційного попиту – кредитно-грошові та бюджетно-фінансові.

Кейнс припускав проводити активну бюджетно-фінансову політику, котра передбачає перерозподіл національного доходу на користь держави шляхом підвищення податкових ставок. Кейнс також пропонував державі здійснювати бюджетне фінансування нерентабельних галузей промисловості, комунального господарства, виплати допомоги.

Головні риси кейнсіанської моделі:

1. Висока частка національного доходу, що розподіляється через бюджет, причому ця частка має тенденцію до зростання.

2. Створення широкої зони державного підприємництва на основі утворення державних та змішаних підприємств.

3. Активне використання бюджетно-фінансових регуляторів для стабілізації економічної кон'юнктури, згладжування циклічних коливань, підтримки високих темпів економічного росту та високого рівня зайнятості.

Некейнсіанська концепція ґрунтується на принципі дефіцитного фінансування державних витрат. При цьому дефіциту бюджету притаманні такі ефекти:

1) короткостроковий – розширення грошового попиту, яке у свою чергу викликає зростання виробництва;

2) довгостроковий – заміщення приватного попиту державним на грошові ресурси, що досягається за реального зростання економіки, низького % та розширення грошової пропозиції.

Теорії неокласичного, неоліберального, неоконсервативного напрямку (теорія „економіки пропозиції”, монетаризм, теорія раціональних очікувань) визнають необхідність державного втручання в економічне життя суспільства, але зводять її до мінімуму і віддають перевагу непрямим методам державного впливу.

Трансформація моделі державного регулювання полягала у відмові від впливу на відтворення через попит, а замість цього непрямий вплив на пропозицію. Стало необхідним:

- відтворити класичний механізм накопичення;

- відродити ринковий механізм, свободу приватного підприємництва.

Економічний ріст можна розглядати як функцію від накопичення капіталу, яке здійснюється з двох джерел:

1. За рахунок власних коштів, тобто капіталізації частини прибутку.

2. За рахунок позичкових кредитів.

В відповідності з теорією „економіки пропозиції” головними цілями є створення сприятливих умов для накопичення капіталу, підвищення ефективності виробництва.

Головними перешкодами на цьому шляху стали високі податки та інфляція. Прихильники „економіки пропозиції” запропонували проведення

податкової реформи – скорочення податкових ставок на дохід населення і прибуток корпорацій, що дозволить в *довгостроковій перспективі* здійснити накопичення капіталу, розширити виробництво, внаслідок чого зростуть надходження до бюджету. Але в *короткостроковій перспективі* скорочення податків викличе зменшення надходжень до бюджету та ріст бюджетного дефіциту. Для вирішення цієї проблеми запропонували:

- скорочення державних витрат;
- скорочення державного апарату;
- відмова від здійснення широких соціальних програм;
- приватизація економіки;
- відмова від фінансування нерентабельних підприємств.

Сучасна неокласична, монетаристська концепція регуляторної функції держави ґрунтується на кількісній теорії грошей, які значно та безпосередньо впливають на економіку. Монетаристи вважають, що:

1) система вільного ринку забезпечує раціональний розподіл та ефективне використання ресурсів, а отже, макроекономічну стабільність на підставі конкуренції (за умови, що держава не втручається у функціонування економіки);

2) незначне збільшення грошової маси (3-5% на рік) є чинником, що сприятиме економічному зростанню; збільшення ж грошової маси більш ніж на 5% може спричинити підвищення цін, а зменшення грошової маси більш ніж на 3% може зумовити спад виробництва;

3) оптимальне зростання виробництва повинно становити 3-5 % на рік. А збільшення грошової маси, що випереджає збільшення обсягів виробництва, є причиною довготривалої інфляції;

4) інфляція, спад виробництва, безробіття, криза платіжного балансу є наслідками незадовільної грошової політики держави;

5) для оздоровлення економіки необхідно застосовувати такий комплекс заходів:

- жорстке регулювання приросту грошової маси;
- зниження рівнів податків і кредитів;
- зменшення соціальних витрат;
- забезпечення вільного розвитку підприємництва;
- забезпечення ринкового ціноутворення;
- скасування мінімальних рівнів заробітної плати.

Стосовно специфіки регуляторної діяльності держави в ринковій економіці згідно з неокласичною концепцією економічного розвитку, то тут набір функцій є дещо ширший і охоплює додатково такі напрями;

1) підтримка стабільного грошового обігу;

2) захист і забезпечення конкуренції (запровадження механізмів для забезпечення конкуренції);

3) допускається, що держава може володіти стратегічними господарськими об'єктами, які безпосередньо впливають на національну економічну безпеку (АЕС, залізниці тощо);

4) ліквідація або недопущення негативних ефектів ринкової поведінки, в тому числі забезпечення екологічної безпеки;

Рекомендації монетаристів пов'язані з необхідністю боротьби з інфляцією. Вихідне протиріччя між кейнсіанцями і монетаристами полягало у визначенні впливу зміни обсягів грошової маси на обсяги виробництва, зайнятість, ціни. Кейнс стверджував, що збільшення кількості грошей в обігу не впливає на рівень цін при неповному використанні хоча б одного із факторів виробництва. Кейнсіанська грошова політика безінфляційно працювала лише при умові стабільних цін і заробітної плати.

Табл. 1.2 „Економіка пропозиції” як модель державного регулювання економіки.

Ціль впливу	Об'єкт впливу	Методи впливу	
		стимулюючі	рестрикційні
Скорочення інфляції, нагромадження капіталу	Пропозиція	1. Скорочення ставок оподаткування на дохід і прибуток. 2. Скорочення прогресії оподаткування 3. Приватизація державної власності. 4. Скорочення бюджетного фінансування держсектору, що розширює можливості для інвестування приватних економічних агентів. 5. Збалансування бюджету. 6. Відмова від фінансування нерентабельних підприємств. 7. Лібералізація ЗЕ зв'язків (розширення інвестиційного попиту з боку іноземних інвесторів)	1. Кредитна рестрикція (збільшення пропозиції позичкового капіталу шляхом тиску держави на рівень % ставок комерційних банків в бік підвищення)

Монетаристи вважають, що збільшення грошової маси в обігу приводить лише до зростання цін. Ліберальна грошова система, котра базується на низькому відсотку за кредит дає позитивний результат лише в короткостроковій перспективі. Підприємці розширюють виробництво, збільшують кількість робочих місць за рахунок підвищення заробітної плати. В свою чергу зростання витрат виробництва підприємці пов'язують з очікуванням на підвищення цін. По мірі зростання цін, заробітної плати, зростання відсотку за кредит (з урахуванням інфляції), реального скорочення кількості грошей у населення дії підприємців стають реальними тобто обсяги виробництва і зайнятості повертаються до початкового значення.

Грошове правило М. Фрідмена: $MV = PQ$, де M – величина грошової маси; V – швидкість обігу; P – середня ціна; Q – обсяг вироблених товарів і послуг за рік.

Монетаристи запропонували проводити політику таргетування – строго контрольований ріст грошової маси на основі довготривалих тенденцій, які відбуваються в динаміці виробництва, сфері грошового обігу. Необхідно слідувати простому правилу – підтримувати постійні темпи росту грошової маси, але ці темпи повинні бути достатньо низькими, щоб запобігти інфляції. Максимальні темпи економічного росту можливі при інфляції 2,6 % в рік. З метою скорочення інфляції монетаристи запропонували проводити жорстку грошово-кредитну політику.

Прихильники теорії **раціональних очікувань** стверджують, що:

1) Економічні агенти на основі доступної інформації в змозі самостійно прогнозувати економічні процеси. Вони приймають рішення про поточне і перспективне споживання, виходячи із передбачень про майбутній рівень цін. Дії економічних агентів раціональні так як базуються на правилі максимізації корисності.

2) Ринки товарів і факторів виробництва є висококонкурентними тому ставки заробітної плати і ціни на товари і фактори виробництва гнучко реагують на зміни в сфері виробництва і обігу. Масштаби пропозиції і рівновага ціни швидко пристосовуються до змін в технології виробництва, ринкових потрясінь. Під впливом нової ринкової ситуації споживачі і підприємці приймають адекватні економічні рішення.

Політика стабілізації економічного циклу.

Кейнсіанська модель. Державні органи мають більше можливості для отримання і обробки інформації, чим окремі ланки господарського процесу. Держава, орієнтуючись на короткострокову і довгострокову динаміку певних економічних показників слідує за кон'юнктурою в господарській системі і в випадку якщо будь-які економічні показники (ВНП, темп інфляції і т.д.) відхиляються від свого "цільового" призначення то вона використовує важелі регулювання (головним чином бюджетно-кредитний вплив на попит) для стабілізації економічної системи. Так як, економічні агенти орієнтуються на поточні значення параметрів господарського процесу і не можуть передбачити які цілі переслідує державна політика, то вони не спроможні нейтралізувати її. Вони слухняно реагують на державні заходи, збільшуючи або скорочуючи реальний випуск продукції і зайнятість.

Головні стабілізаційні заходи:

1. Збільшення державних закупівель товарів та послуг.

2. Удешевлення кредиту.

Неокласична модель. Методи керівництва сукупним попитом неефективні тому, що економічна система самостійно відновлює стан рівноваги, при якій рівень випуску і зайнятість відповідають своїм природнім значенням. Необхідно відмовитись від активного державного втручання в економіку. Держава, підтримуючи малоефективне виробництво дешевим кредитом, йде проти вимог ринку. Вона повинна прискорити проходження економіки через кризову фазу, а саме очистити суспільство від слабких виробників і вийти на новий виток збалансованого розвитку.

Головні стабілізаційні заходи:

1. Використання дорогого кредиту.
2. Стимулювання ефективного виробництва пільговою податковою політикою.
3. Скорочення витрат держбюджету.

Таблиця 1. 3 Порівняльна характеристика кейнсіанської та неокласичної моделей.

Модель	Кейнсіанська	Неокласична
Пріоритети	соціальні	науково-технічні
Головна ціль	досягнення повної зайнятості	боротьба з інфляцією, прибуткове накопичення капіталу, підвищення ефективності, конкурентоспроможності економіки
Політика стабілізації економічного циклу	короткострокове стимулювання кон'юнктури	середньо і довгострокова стабілізація економічного росту
Стратегічний параметр регулювання	розширення попиту	стимулювання пропозиції
Роль держави	активне втручання	мінімальна, пріоритетність механізму ринкового саморегулювання

„Неокласичний синтез” – економічна школа, що поєднала найкраще з неокейнсіанства та неолібералізму і стала теоретичною основою змішаної системи регулювання ринкової економіки.

Соціально-інституційний напрямок – близький до неокласичного синтезу, представники якого вважають, що економічні відносини у суспільстві формуються не тільки під дією економічних, але і соціально-психологічних, політичних та інших факторів („інститутів”). Під останніми вони розуміють профспілки, корпорації, державу, а також правові, морально-етичні, психологічні явища (звичаї, норми поведінки, національні традиції, релігію, менталітет тощо).

3. Основні типи економічних систем та механізм їх регулювання.

Економічна система – це особливим чином упорядкована, скоординована система зв'язку між суб'єктами національної економіки. Виділяють такі основні типи економічних систем:

- традиційна (натуральне господарство);
- ринкова;
- адміністративно-командна (АКС);
- змішана (ринкова економіка змішаного типу);
- перехідна.

Кожен з них має свій механізм регулювання економічних процесів. Так, регулятором ринкової економіки є ринковий механізм, АКС – планово-державний (адміністративно-командна система управління), ринкової

економіки змішаного типу – змішана система регулювання!

Ринковий механізм – спосіб (форма) організації та функціонування відносин між суб'єктами господарювання, що базується на принципах економічної свободи, вільної взаємодії попиту і пропозиції, вільного ціноутворення, конкуренції.

Таблиця 1.4 Переваги та недоліки ринкового механізму регулювання

Переваги	Недоліки
Є автоматичним регулятором економіки (сприяє розподілу ресурсів у галузях і сферах)	Нездатний забезпечити конкурентне середовище
Забезпечує збалансованість платоспроможного попиту : пропозиції	Обумовлює безробіття
Оперативно реагує на зміну потреб (кон'юнктуру) і сприяє їх задоволенню	Спричиняє велику диференціацію населення за доходами
Стимулює підприємницьку активність, постійний пошук	Виявляє руйнівну дію на навколишнє середовище
Сприяє підвищенню ефективності господарювання (скороченню витрат і поліпшенню якості продукції)	Не забезпечує задоволення соціально-економічних потреб суспільства (наукових, освітніх, культурних тощо)

Планово-державний механізм (адміністративно-командні система управління) – це жорстко централізоване, тотальне державне управління соціально-економічним розвитком країни на основі директивного плану.

Таблиця 1.5 Переваги та недоліки планово-державного механізму регулювання

Переваги	Недоліки
1. Надає можливість передбачити й усунути екстерналії 2. Концентрує ресурси і зусилля задля вирішення певної проблеми і створення можливостей швидше її вирішення 3. Забезпечує швидкі структурні зрушення 4. Здатний успішно виконувати : прості завдання 5. Надає можливість підтримувати і розвивати некомерційний сектор (соціальну інфраструктуру) 6. Гарантує певний соціальний захист населення (зайнятість, визначений мінімальний рівень доходів тощо)	1. Пригнічує економічну свободу, конкуренцію 2. Обумовлює монополізм держави, диктат виробника 3. Виключає приватну ініціативу 4. Підриває (знищує) стимули до вискоєфективної праці 5. Не стимулює НТП та інновації в економіці 6. Закріплює низьку якість і вузький асортимент продукції 7. Спричиняє постійний дефіцит товарів, незадоволений попит, приписки, тіньову економіку 8. Породжує бюрократизм, волюнтаризм, хабарництво, корупцію, паразитизм 9. Веде до автаркії (грец. - самовдоволення, замкнутість) 10. Неефективне, нерациональне, ресурсомістке виробництво 11. Низький життєвий рівень населення

Змішане управління національною економікою – система управління, яка базується на плюралізмі (різноманітності) форм власності та органічно поєднує переваги ринкових і державних регуляторів.

Характерні риси змішаної системи управління

1. Основним регулятором економічних процесів виступає ринковий механізм. Державне регулювання економіки доповнює ринкові важелі.

2. Система поєднує гнучкість ринкового саморегулювання, що забезпечує високу економічну ефективність виробництва, можливість задоволення численних особистих потреб і стійкість державного управління, необхідного для задоволення соціальних потреб суспільства.

3. Забезпечується реалізація вищих макроекономічних цілей: макроекономічна ефективність і конкурентоздатність, соціальна справедливість, стабільне економічне зростання.

4. Поряд з ринковими і державними макроекономічними регуляторами формується (насамперед у західноєвропейських та скандинавських країнах) ще один елемент управління – інститут соціального партнерства.

5. У сучасних умовах управління розвитком національної економіки передбачає врахування рішень наднаціональних, міждержавних органів, і також корпоративного управління.

Механізм макроекономічного регулювання ринкової економіки змішаного типу – система макроекономічних регуляторів, що складається з таких основних елементів:

- ринкові регулятори;
- важелі державного впливу на економіку (державне регулювання);
- корпоративне управління;
- інститут соціального партнерства.

Інститут соціального партнерства виконує функцію узгодження загальнодержавних і групових інтересів у соціально-економічній сфері (доходів, зайнятості, умов праці тощо) шляхом переговорів, консультацій і досягнення домовленостей за участю представників цих груп.

Трипартизм – соціальне партнерство, яке забезпечується завдяки взаємодії трьох суб'єктів: держави (в особі її органів чи уповноважених), роботодавців (їхніх спілок, асоціацій, гільдій) і робітників (в особі профспілок). Змішана система макроекономічного регулювання притаманна країнам з розвинутою ринковою економікою. Маючи спільні риси, вона характеризується певними національними особливостями. Виділяють два основні види регулювання – економічний лібералізм і дирижизм та кілька моделей ДРЕ.

Економічний лібералізм (лат. – вільний) – система соціально-економічних відносин, у якій домінують ринкові регулятори, а роль держави зведена до мінімуму.

Економічний дирижизм (лат. – керований) – передбачає значний вплив держави на соціально-економічний розвиток країни.

У розвинутому світі склалося кілька моделей ринкового господарювання. Попри певні відмінності як між моделями, так і всередині їх можна згрупувати

у три різновиди – вільний, соціально орієнтований і державно керований ринок

Таблиця 1.6 Ознаки країн економічного лібералізму та дирижизму

Ознака	Країни економічного лібералізму	Країни економічного дирижизму
Країни	США, Канада, Великобританія, Австралія та ін.	Швеція, Австрія, Японія, Німеччина та ін.
Участь держави	Мінімальні	Максимально допустима
Державний сектор	Незначний (до 10%)	Значний (10-20%)
Основні функції	Мінімальні	Широкі
Державні витрати, % від ВВП	30-35	45-50
Методи ДРЕ	Переважно економічні й опосередковані (непрямі)	Переважно прямі та адміністративні методи.

Таблиця 1.7 – Моделі ринкової економіки

Моделі ринкової економіки		
Вільний ринок (ліберальна модель)	Соціально-орієнтований ринок (соціал-демократична модель)	Державно-керований ринок
<p>Економіка США Незначне втручання держави і всебічна підтримка підприємництва. Роль федерального уряду менша, ніж у інших країнах. Податки та державні витрати по відношенню до ВВП в США менші, ніж у інших країнах. Державна власність у промисловості незначна</p>	<p>Економіка Західної Європи Суттєве втручання держави в економіку. Вона відіграє головну роль у розподілі прибутків через програми державних видатків на соціальні потреби. Розвинена система соціального забезпечення (державне страхування здоров'я, грошова допомога родинам). Державні виплати отримують безробітні, пенсіонери та інші категорії населення</p>	<p>Економіка Японії, інших країн Східної Азії Тісна взаємодія держави і бізнесу, особливо у розміщенні капіталів. Індикативне планування ґрунтується на узгодженні уряду і фірм. Бізнесмени разом з міністерствами розробляють стратегічні напрями розвитку економіки та визначають ключові галузі для вкладення капіталів. Державне соціальне забезпечення в Японії відсутнє. Цю функцію виконують фірми.</p>

Американська – лібералізована система управління національною економікою, у якій основний акцент переноситься на ринкові регулятори економічних процесів; державне регулювання зводиться до використання правових і опосередкованих методів з метою створення “правил гри” і сприятливих умов для розвитку бізнесу.

Японська – централізоване регулювання соціально-економічного розвитку країни з боку держави на основі використання переважно економічних, опосередкованих та неформальних методів ДРЕ. Домінує психологія колективізму, солідарності, підпорядкування особистих інтересів

колективним і державним.

Шведська – управління соціально-економічним розвитком країни на основі активного втручання держави у процес розподілу і перерозподілу доходів, створення сильної системи соціального захисту населення, домінування ідей рівності й солідарності.

Німецька – система управління національною економікою з активним використанням ринкових регуляторів, насамперед конкуренції, і створення на державному рівні ефективної системи соціального захисту громадян.

Зазначені моделі ринкової економіки мають спільні та специфічні риси.

Існуючі системи державного регулювання економіки включають:

1. Державний фінансовий механізм – ядро національних систем регулювання. Його складові – бюджетна (також податкова) та грошово-кредитна політика.

2. Сукупність інструментів юридичного, адміністративного регулювання. Тут, передусім, мається на увазі:

- промислове та банківське законодавство, включно з антимонопольним (у США – антитрестовське, яке націлене на підтримку певної структури ринку);

- тарифно-митний механізм;

- трудове законодавство;

- адміністративні заходи, пов'язані з державною стандартизацією, регулюванням умов експлуатації навколишнього середовища, а також заходи з його охорони та відновлення.

3. Державне регулювання соціальних факторів суспільного розвитку (соціальне страхування, з безробіття, пенсійне забезпечення, витрати на народну освіту та медичне обслуговування). Реалізація соціальної діяльності держави здійснюється через фінансові та юридичні канали з використанням відповідних інструментів, передусім бюджетних.

4. Державне підприємництво – як правило, виступає у ролі доповнення до загальних інструментів державного регулювання. Високі масштаби державного підприємництва сповільнюють темпи економічного зростання (близько 20% ВВП), а при мінімальних масштабах державного підприємництва (близько 7% ВВП) відмічаються найвищі темпи економічного зростання. Зменшення масштабів державного підприємництва, приватизація державної власності сприяють прискоренню економічного розвитку.

Специфічні риси існуючих систем державного регулювання наступні:

1. Переважання прямих чи непрямих методів державного регулювання. Досвід світового економічного розвитку протягом останніх двадцяти років чітко демонструє, що еволюція існуючих систем державного регулювання економіки розвинених країн проходила у напрямку від переваги прямих методів до непрямих. В основі цього процесу лежить удосконалення механізму ринкового саморегулювання, можливості якого розширюються з дальшим розвитком ринкової економіки.

2. Ступінь жорсткості грошової політики та рівень терпимості до інфляції. М'яка грошово-кредитна політика пригнічує економічне зростання, а

жорстка – сприяє. Чим вищі темпи грошової емісії, тим нижчі темпи економічного зростання. За перевищення інфляцією межі 35% на рік, економічне зростання, як правило, зупиняється, і починається економічний спад. При самих низьких темпах інфляції відмічаються максимальні темпи економічного зростання.

3. Роль держави у перерозподілі ВВП. Значні розміри державного споживання перешкоджають швидкому та стійкому економічному зростанню. Чим вище частка внутрішнього валового продукту, який споживається державою, тим, як правило, нижче темпи економічного зростання. Зменшення питомої ваги ВВП, яка споживається державою, сприяє прискоренню економічного зростання.

4. Протекціонізм чи відкритість економіки. Обмеження на зовнішньоекономічну діяльність сповільнюють економічний розвиток країни. Протекціоністська політика, де використовуються тарифні і нетарифні методи для захисту вітчизняного виробника, призводить до стагнації та деградації національної економіки. Ліквідація зовнішньоторгових бар'єрів, лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків сприяють більш повній інтеграції країни у світову економіку, забезпечують досягнення більш високих темпів економічного зростання.

4. Необхідність та функції державного регулювання економіки.

Необхідність державного регулювання в економіці пов'язана з наступними причинами:

А. Наявність збоїв в функціонуванні ринкового механізму, а саме:

- довгострокова рівновага при неповній зайнятості, спираючись на яку Дж. Кейнс зробив висновок про необхідність державних заходів для забезпечення зайнятості;

- класична теорія ринку стверджує, що після любого порушення рівноваги починають діяти механізми пристосування до нових умов, в результаті чого встановлюється нова рівновага. Але в дійсності в процесі пристосування можуть встановлюватись такі співвідношення між цінами і кількістю вироблених товарів та послуг, що приводять до відтворення кризи;

- господарський ріст нерозривно пов'язаний із змінами в галузевій структурі. Коли скорочується виробництво, то відмирають старі галузі, виникають нові – носії НТП. Ринковий механізм сприяє цим змінам. Але їх здійснення може тривати довго і порушить надовго рівновагу., викликати серйозні проблеми з зайнятістю, платіжним балансом.. Без ефективної державної політики можуть виникнути кризові явища;

- одним із слабких місць механізму ринкової економіки являється забезпечення раціональних територіальних пропорцій розміщення виробництва, капіталовкладень, доходу і зайнятості.. Постійний процес концентрації виробництва, капіталу і робочої сили на невеликих територіях (розвиток господарських агломерацій) за рахунок інших районів базується в значній мірі на ринкових механізмах. В слаборозвинених регіонах гірші умови заробітку і інвестицій. Платоспроможний попит в цих регіонах скорочується, а разом з цим зменшується стимул до капіталовкладень, не дивлячись на

відносно низьку заробітну плату і ціну на землю. Концентрація виробництва, послуг, капіталу і населення в міських агломераціях вигідна з приватної точки зору, але для народного господарства в цілому не завжди оправдана. Вирішення цього протиріччя без державних регулюючих заходів не можливе;

- кількісний ріст в багатьох сферах промисловості і будівництва пов'язаний з безповоротною розтратою не відтворювальних ресурсів і зростаючим навантаженням на навколишнє середовище. В інтересах майбутнього покоління можлива переорієнтація на якісні показники. Ринковий механізм без середньострокового програмування не в змозі забезпечити таку переорієнтацію.

Б. Ринок не вирішує соціальних проблем.

Необхідність ефективного задоволення потреб в суспільних благах. Це ціла категорія благ: внутрішня і зовнішня безпека, функціонування центральних муніципальних управлінських та судових органів, отримання середньої і вищої освіти, проїзд по автомобільним дорогам, мостам, тунелям. Але ці блага не мають нічого спільного з природними вільно доступними благами. В умовах ідеального ринкового господарства вони мали б ціну, в реальних умовах їх виробляє держава і вони називаються суспільними благами.

В. Необхідність вирівнювання зовнішніх ефектів.

За ефективного функціонування ринку виробник використовує ресурси, відшкодовуючи витрати в розмірі їхньої вартості, а споживач повинен повністю оплачувати вартість купленого товару. Такий порядок є необхідною умовою оптимального за Парето розподілу ресурсів.

Однак в економіці трапляються випадки, коли фірма вимагає витрат від іншої фірми, але не компенсує їх, або навпаки, коли підприємство створює блага для інших, але не одержує еквівалентного прибутку.

Ситуації, коли дії одного суб'єкта ринку завдають шкоди іншим, називаються негативними зовнішніми ефектами (негативними екстерналіями), а ситуації, коли дії суб'єкта ринку дають благо іншим – позитивними зовнішніми ефектами (позитивними екстерналіями).

Отже, підприємство, яке породжує негативні екстерналії, *перекладає* частку витрат на інших, а те, яке створює позитивні екстерналії, *бере на себе* частку витрат з реалізації чужих інтересів. Там, де мають місце негативні екстерналії, виникає тенденція до відносного надвиробництва за надмірного витрачання ресурсів. Позитивні екстерналії обертаються на відносно недовиробництво, оскільки для тих, хто їх створює, результати виробництва виявляються неадекватними витратам.

Г. Необхідність рішення загальнонаціональних задач.

Раціональні народногосподарські рішення повинні прийматися з врахуванням загальної користі і загальних витрат для всього народного господарства. Рішення окремих господарських суб'єктів, як правило, враховують лише внутрішні вигоди і витрати. Одною із причин, котрі обумовлюють необхідність державного регулювання являється нездібність ринкового господарства в певних ситуаціях рішати задачі розвитку економіки, та її складових: інфраструктури, реконструкції окремих галузей промисловості, забезпечення народного господарства дешевою електроенергією і сировиною,

фінансування і організації в загальнодержавних масштабах науково-дослідницьких, експериментальних, дослідницько-конструкторських робіт. Рішення цих задач бере на себе державний сектор.

Значна частина державного сектору – це об'єкти інфраструктури, в своїй більшості нерентабельні. Друга частина – державні підприємства в сировинних і енергетичних галузях, де необхідні великі інвестиції, а оборотність капіталу повільна. Як правило, рентабельність державних фірм нижче приватних.

Існування в умовах ринкового господарства сектору, який в своїй діяльності керується принципами, котрі частково відрізняються від принципів приватних фірм, дозволяє використати державний сектор для рішення загальнодержавних економічних задач, для створення умов підвищення рентабельності приватного сектору. Тому державний сектор являється основним поставником дешевих послуг (транспортних, поштово-телеграфних, електроенергії і сировини). В результаті державний сектор служить підвищенню ефективності народного господарства в цілому і являється одним із інструментів перерозподілу чистого національного продукту.

Основні функції державного регулювання економіки:

1. *Цільова* – полягає у визначенні цілей, пріоритетів і основних напрямків розвитку національної економіки.

2. *Стимулююча* передбачає формування регуляторів, здатних ефективно впливати на діяльність господарюючих суб'єктів і стимулювати економічні процеси у бажаному для суспільства напрямку.

3. *Нормативна* (регламентуюча) – держава за допомогою законів, законодавчих актів і нормативів встановлює певні правила діяльності для суб'єктів економіки, визначає правовий простір.

4. *Коригуюча* – зводиться до коригування (лат.- виправляти) розподілу ресурсів в економіці з метою розвитку прогресивних процесів, усунення негативних екстерналій і забезпечення нормальних соціально-економічних умов життя суспільства.

5. *Соціальна* – передбачає регулювання державою соціально-економічних відносин (наприклад, між підприємцями і робітниками), перерозподіл доходів, забезпечення соціального захисту та соціальних гарантій, збереження навколишнього середовища тощо.

6. *Безпосереднє управління неринковим сектором економіки* – це регулювання державного сектору економіки, створення суспільних товарів і благ.

7. *Контролююча* – означає державний нагляд і контроль за виконанням і дотриманням законів, нормативних актів, економічних, екологічних та соціальних стандартів.

8. *Інформування* господарських суб'єктів про економічну ситуацію і можливій її зміні в майбутньому при розробці прогнозів і індикативних планів як країни в цілому, так і окремих її територіальних утворень.

5. Реалізація економічної функції держави в змішаній економічній системі. Реалізація державою її економічної функції передбачає створення передумов для забезпечення ефективної економічної діяльності суспільства.

Конкретно ж реалізація економічної функції держави здійснюється за багатьма напрямками.

Зокрема, у змішаній економічній системі (ЗЕС) держава в контексті її економічної функції має два типи завдань до виконання:

1. Пов'язаний з діяльністю щодо підтримки і полегшення функціонування ринкової системи;

2. Пов'язаний з її діяльністю щодо посилення і модифікації функціонування.

У межах першої групи завдань варто виділити дії за такими конкретними напрямками:

1. Забезпечення правової бази і суспільної атмосфери.

2. Захист конкуренції.

Забезпечення правової бази і суспільної атмосфери – держава повинна забезпечити розробку, прийняття та організацію виконання господарського законодавства, тобто створити основу підприємництва, оподаткування, банківської системи тощо, оскільки правова база є основною передумовою функціонування ринкової економіки.

Мінімально необхідна правова база ринкового господарства передбачає такі заходи:

- надання законного статусу підприємцям; визначення права фізичних і юридичних осіб;

- гарантування дотримання контрактів;

- прийняття законів, що регулюють стосунки між підприємствами-постачальниками ресурсів та їх споживачами;

- введення стандартів зміни ваги і якості продукції створення грошової системи;

- ухвалення законів про захист прав споживачів, які визначають загальні правові, економічні і соціальні основи захисту прав громадян.

Таким чином, слід констатувати, що:

- забезпечення ринку засобами обігу;

- гарантування якості продукції;

- визначення прав усіх форм власності та видів господарювання;

- встановлення відповідальності за дотримання умов контрактів – це заходи, які створюють сприятливе підґрунтя для функціонування ефективної ринкової економіки.

У свою чергу для України виняткове значення має створення правової бази для забезпечення переходу від адміністративно-командної системи управління, пов'язаної із жорсткою регламентацією господарської діяльності всіх суб'єктів із широкого кола показників із центру, до ринкової регульованої економіки. Важливу роль у цьому відіграли закони про власність, приватизацію державних підприємств, малих державних підприємств, житла, приватизаційні папери, банки, фінансову і кредитно-грошову системи, впровадження національної валюти, податки, підприємницьку діяльність тощо.

Захист конкуренції. Захисна діяльність держави полягає в захисті конкурентного режиму ринкової економічної системи від монополій

продавців-виробників. Для цього застосовують правові методи захисту конкуренції, які зводяться до:

- утворення державних комісій з регулювання цін і встановлення стандартів у випадку природних монополій (технологічно й економічно обумовлених);

- прийняття, реалізації і застосування антимонопольного (антитрестовського) законодавства у випадку економічно недоцільних, неприродних монополій.

У межах другої групи завдань, які стосуються посилення і модифікації функціонування ринкової системи, варто виділити дії, спрямовані на виправлення помилок та усунення недоліків функціонування ринкової економіки:

I. Перерозподіл доходу і багатства.

II. Коригування розподілу ресурсів з метою зміни структури національного продукту.

III. Стабілізація економіки (контроль за рівнем зайнятості та інфляції), стимулювання економічного зростання.

1. Перерозподіл доходу. В ринковій економіці виникає велика диференціація доходів окремих соціальних груп населення як наслідок ринкового розподілу грошового доходу і ВВП. Держава вирішує цю проблему через перерозподіл доходів шляхом:

- трансфертних платежів (передача доходів уряду тим, хто має малий дохід або взагалі його не має, у вигляді дотацій, субсидій тощо);

- зміни розподілу доходів через ринкове втручання або через регулювання, модифікацію ринкових цін (наприклад, фіксація цін, гарантування цін фермерам на сільськогосподарську продукцію, закон про мінімальну заробітну плату тощо);

- прогресивного оподаткування особистих доходів.

II. Коригування розподілу ресурсів. Наступним недоліком функціонування ринкової економіки є переливання ресурсів, а точніше – побічні ефекти, пов'язані з виробництвом або споживанням будь-якого товару чи послуг. Такими ефектами виступають витрати на переливання ресурсів і вигоди від переливання ресурсів для третьої особи, тобто суспільства.

Витрати переливання. Маються на увазі витрати, які пов'язані із забрудненням навколишнього середовища. Вони є витратами для суспільства, а для виробника і споживача – вигодами, оскільки не враховуються у ціні.

Держава вирішує цю проблему шляхом трансформації витрат переливання в реальні витрати відповідними законодавчими актами, особливими податками і штрафами.

Вигоди переливання ресурсів – це вигоди, створені зовнішніми факторами (охорона здоров'я, освіта тощо). Вони приносять вигоду як індивідуальним споживачам, так і суспільству в цілому.

Держава вирішує проблему вигод переливання ресурсів, пов'язану з недостатнім виділенням ресурсів, у суспільно-корисні види діяльності –

охорону здоров'я, освіту тощо шляхом трансформації вигод переливання в реальні грошові доходи це може здійснюватися:

1) з боку попиту – шляхом збільшення попиту, наприклад, на освіту через різноманітні форми його стимулювання (наприклад, талони на харчування, кредити на освіту тощо);

2) з боку пропозиції - шляхом субсидій виробникам (підприємствам) на вищу освіту, профілактичні заходи щодо охорони здоров'я працівникам тощо;

3) шляхом безпосереднього державного фінансування освіти, охорони здоров'я, профілактичних заходів, перекваліфікації тощо.

Отже, перерозподіл ресурсів, зумовлений надмірним або недостатнім їх виділенням, полягає:

1) у трансформації витрат переливання ресурсів у реальні витрати за допомогою:

- законодавства, яке заперечує або обмежує забруднення навколишнього середовища і, таким чином, примушує збільшувати витрати на його захист;

- особливих податків і штрафів;

2) у трансформації вигод переливання ресурсів у реальні грошові доходи шляхом:

- збільшення попиту через дотації, картки споживачам, кредити;

- збільшення пропозиції через субсидії для виробників, пільгове оподаткування тощо.

III. Стабілізація економіки передбачає, по-перше, забезпечити повну зайнятість ресурсів та ефективне їх використання; по-друге, забезпечити стабільний рівень цін.

Це здійснюється шляхом:

1) стимулювання видатків у разі безробіття через використання урядових видатків і скорочення податків для перерозподілу ресурсів у виробництво суспільних благ;

2) скорочення видатків у разі інфляції через скорочення власних видатків держави, а також підвищення податків з метою скорочення видатків приватного бізнесу.

Забезпечення загальногосподарської стабільності в цілому означає, що держава несе відповідальність за помірне, але постійне економічне зростання, підтримання раціональної структури національної економіки, стійкість національної валюти, нормальну зайнятість і зовнішньоекономічну рівновагу.

У загальному економічну функцію держави в змішаній економічній системі можна звести до 4-х груп напрямів регуляторних дій:

- розробка, прийняття та організація виконання господарського законодавства;

- забезпечення умов нормальної роботи ринкового механізму (демонополізація економіки і підтримка конкуренції, антиінфляційна профілактика, підтримка державних фінансів у бездефіцитному стані, стабільність грошового обігу тощо);

- забезпечення загальногосподарської стабільності (регулювання циклічних і кон'юнктурних коливань, галузевих і регіональних диспропорцій);

- забезпечення вирішення економічних проблем, які ринковий механізм вирішити неспроможний або вирішує не досить ефективно (екологічні, проблеми соціальної забезпеченості населення і справедливого розподілу доходів, НТП, структурні зрушення в економіці, міжнародний поділ праці тощо).

Чітке визначення напрямів реалізації економічної функції держави служить основою для формування ефективної економічної політики.

При цьому особливу увагу слід звернути як на системні вади, так і на невластиву, економічно необґрунтовану для ринкової економіки діяльність держави.

Так, зокрема, можна виділити такі системні вади ДРЕ:

- недостатність та обмеженість об'єктивної інформації, отже, неможливість прийняття обґрунтованих рішень управління;
- нездатність держави повністю контролювати реакцію контрагентів на її дії, що може спричинити негативні побічні наслідки;
- недосконалість політичного процесу, яка проявляється у застосуванні державними органами влади неадекватних методів регулювання під впливом виборців, груп спеціальних інтересів, політичних маніпуляцій тощо;
- обмеженість контролю над державним апаратом, а отже, бюрократизація процесу управління.

Ці вади обумовлюють невластиву, економічно необґрунтовану для ринкової економіки діяльність держави, яку вона продовжує здійснювати, зокрема і в Україні. Така діяльність пов'язана насамперед із:

- зайняттям господарською діяльністю у надто великих масштабах на основі необґрунтовано монопольного володіння значною часткою власності національних капітальних і матеріальних ресурсів; розподілом ресурсів;
- фінансуванням виробництва;
- утриманням адміністративного контролю над цінами;
- рятуванням неефективних господарств від банкрутства через списання їм кредитної заборгованості;
- збереженням робочих місць у технологічно безперспективних виробництвах;
- веденням чисто фіскальної податкової політики;
- намаганням забезпечити високу соціальну захищеність населення, не звертаючи уваги при цьому на реальні можливості економіки і не змінюючи своєї соціально-економічної та структурної політики.

За таких умов буде зберігатися не раціональна структура виробництва, зростати відставання від розвинутих країн у сферах НТП і якості життя.

В Україні особлива увага з боку держави повинна приділятися:

- створенню сприятливих умов для діяльності всіх суб'єктів ЕС в інтересах суспільства в цілому;
- реформуванню організаційно-економічної структури економіки, а саме реформі підприємств;
- реформуванню податкової системи;
- регулюванню природних монополій;

- удосконаленню системи розрахунків;
- захисту економіки від зловживань.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке державне регулювання економіки, макроекономічне регулювання?
2. Чим обумовлена необхідність ДРЕ?
3. Еволюція теорії і практики регулювання національної економіки. Чим вона викликана?
4. У чому полягає заслуга Дж.М. Кейнса?
5. Чим відрізняються основні типи макроекономічного регулювання?
6. Назвіть основні елементи змішаної системи макроекономічного регулювання.
7. У чому полягає специфіка національних систем ДРЕ?
8. Що таке економічний дирижізм і економічний лібералізм?
9. Які головні функції ДРЕ?
10. Які основні цілі ДРЕ?
11. Що є об'єктами ДРЕ? Чому?
12. Хто виступає суб'єктами ДРЕ?
13. ДРЕ й економічна політика: чи тотожні ці поняття?
14. У чому полягає специфіка сучасної системи державного регулювання економіки України? Які фактори впливають на її функціонування?

Теми рефератів і доповідей

1. Кейнсіанська модель ДРЕ.
2. Неокласична модель ДРЕ.
3. Американська (ліберальна модель) ДРЕ.
2. Західноєвропейські моделі ДРЕ.
5. Японська модель соціально ринкового господарства.

ТЕМА 2. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.

1. Сучасні підходи та принципи державного регулювання економіки.
2. Основні форми впливу держави на соціально-економічний розвиток країни.
3. Зміст та класифікація методів.
4. Система органів державної влади та їхні функції у сфері управління економікою України.

1. Сучасні підходи та принципи державного регулювання економіки

Методологія державного регулювання економіки – це підходи, принципи та логіка управління соціально-економічним розвитком країни.

Сучасні підходи до державного регулювання економіки

Ринковий механізм і державне регулювання економіки є діалектичною єдністю, атрибутом змішаної економіки. Розумний синтез ефективного

ринкового механізму і державного регулювання дає можливість вирішувати основні соціальні та економічні проблеми суспільства, кон'юнктурні та стратегічні цілі.

У стабільній економіці основним регулятором соціально-економічних процесів виступає ринковий механізм, а ДРЕ виконує допоміжну роль. Основне призначення останнього – створення нормальних умов для функціонування ринку, нейтралізація негативних наслідків і вирішення проблем, які не під силу ринковому механізму.

У перехідній економіці роль державного регулювання значна і суттєва, але в міру створення необхідних засад розвитку ринкових відносин держави має зменшуватись.

Ринкове і державне регулювання економіки часто доповнюється її функціонуванням інституту соціального партнерства, що дає можливість найкращим чином узгоджувати інтереси суб'єктів, реалізовувати економічні й соціальні цілі розвитку суспільства.

Державне втручання в економіку має бути обмеженим – надмірна активність держави може породжувати негативні тенденції і наслідки. Державне регулювання економіки повинне враховувати рівень розвитку народного господарства країни і національну специфіку.

Основні принципи державного регулювання економіки:

1) наукової обґрунтованості – врахування вимог об'єктивних економічних законів, реалій економічного, політичного і соціального життя суспільства, національних особливостей;

2) погодження інтересів – державне регулювання економіки має бути механізмом погодження інтересів різних суб'єктів економіки: загальнодержавних, регіональних, групових (підприємців, робітників, споживачів, виробників тощо);

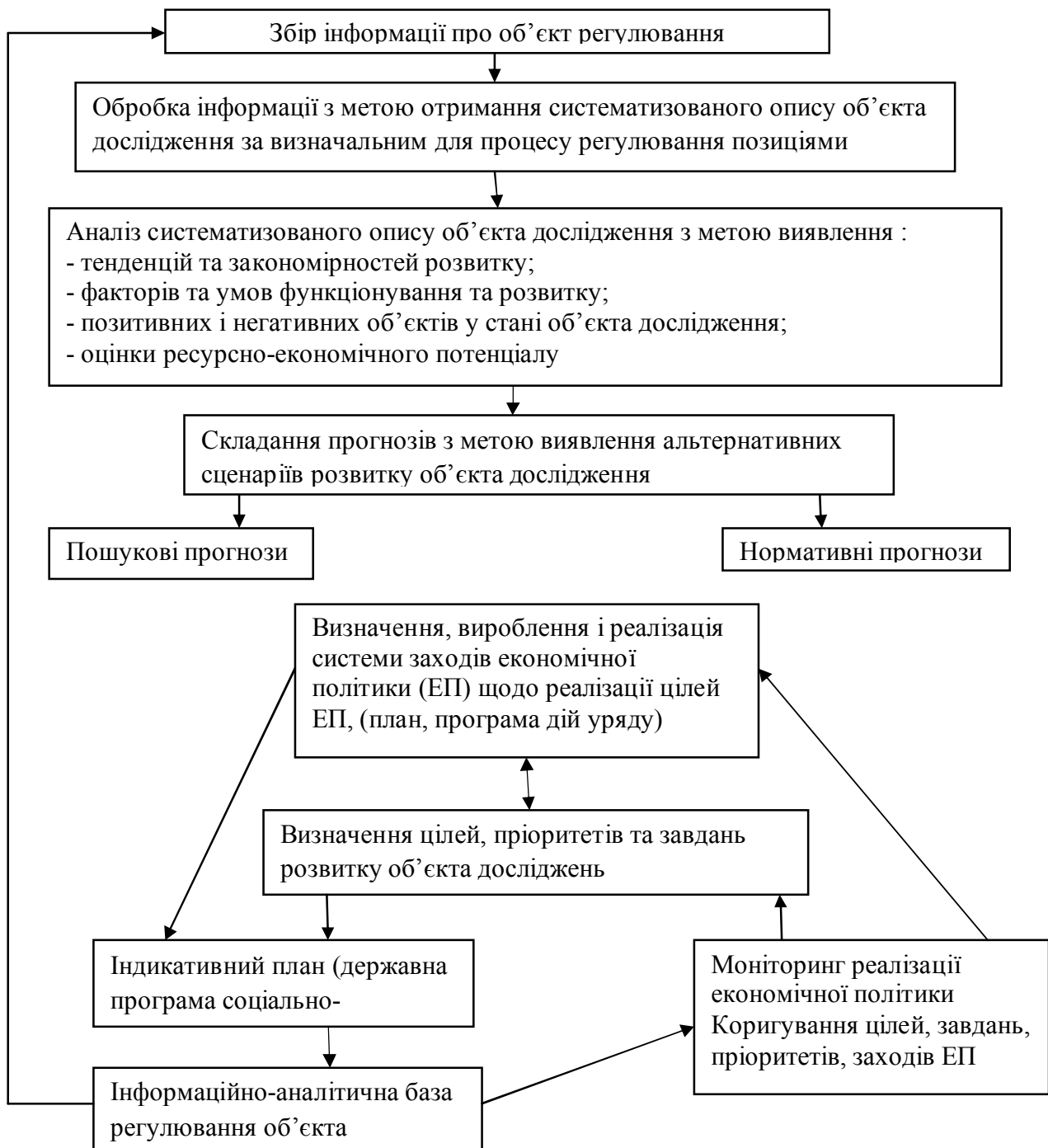
3) системності обумовлений функціонуванням національної економіки як великої складної системи, що включає різні рівні й елементи. Тому державне регулювання економіки, охоплюючи різні об'єкти, має виходити із системних засад у вирішенні економічних, соціальних, зовнішньоекономічних, науково-технічних, культурних, екологічних та інших проблем;

4) цілеспрямованості – державне регулювання має спрямовуватися на досягнення конкретних цілей;

5) пріоритетності – виділення основних соціально-економічних проблем розвитку країни, на вирішенні яких державі належить зосередити свої зусилля (через обмеженість наявних державних ресурсів – фінансових, матеріальних, трудових, інформаційних і т. ін.);

6) комплексності – необхідність використання державою всього арсеналу засобів та інструментів, що є в її розпорядженні (правових, економічних, адміністративних, прямих, непрямих, неформальних тощо);

7) адаптації – державне регулювання має ґрунтуватися на безперервному аналізі результатів оперативної оцінки і коригуванні впливу держави на соціально-економічні процеси залежно від внутрішніх чи зовнішніх умов розвитку країни;

Рисунок 2.1 – Алгоритм процесу державного регулювання економіки

8) мінімальної достатності:

- держава повинна виконувати тільки ті функції, які не може забезпечити ринок;
- функції державного управління мають певним чином поділятися – на вищих його рівнях належить вирішувати ті проблеми, які не можуть бути з'ясовані на нижчих;

9) ефективності:

- організаційно-правове забезпечення ДРЕ – управління економікою зобов'язані здійснювати спеціальні органи державної влади й управління з чітко визначеними правами, компетенцією та обов'язками;

- економіко-організаційне забезпечення ДРЕ – держава повинна використовувати важелі (форми, методи, інструменти), адекватні цілям і ситуаціям, що склалися;

- порівнянність витрат (на утримання державного управлінського апарату) та результатів державного втручання в економіку.

Логіка ДРЕ характеризує послідовність заходів держави, необхідних для управління соціально-економічним розвитком країни:

- аналіз вихідного рівня розвитку національної економіки, її проблем та можливостей;

- визначення цілей, пріоритетів і кінцевих результатів ДРЕ;

- з'ясування способів досягнення поставлених завдань і створення відповідних правових, економічних, організаційно-управлінських механізмів;

- формування необхідних ресурсів (фінансових, матеріальних, інтелектуальних, трудових, інформаційних тощо);

- передбачення ризиків і наслідків управлінських рішень.

2. Основні форми впливу держави на соціально-економічний розвиток країни.

Форми державного впливу на економіку, за всіх їхніх відмінностей, можна поділити на дві основні групи за ознакою участі держави у такому ключовому для економіки процесі, як розподіл ресурсів прямий та непрямий.

Прямий розподіл ресурсів припускає методи державного впливу, які базуються на безпосередньому підпорядкуванні тих чи інших підприємств, секторів економіки. Вони об'єднуються під загальною назвою одержавлення. Методи прямого підпорядкування різноманітні – від запровадження державної власності на ці підприємства до прямого державного регулювання діяльності підприємств чи галузей та секторів економіки.

Основні форми впливу держави на соціально-економічний розвиток країни:

- бюджетно-податкова;
- кредитно-грошова;
- адміністративно-економічна;
- цінова.

Бюджетно-податкове регулювання пов'язане з функціонуванням державних фінансів, формуванням державного бюджету та державними витратами і спрямоване на реалізацію цілей соціально-економічного розвитку країни. Включає заходи:

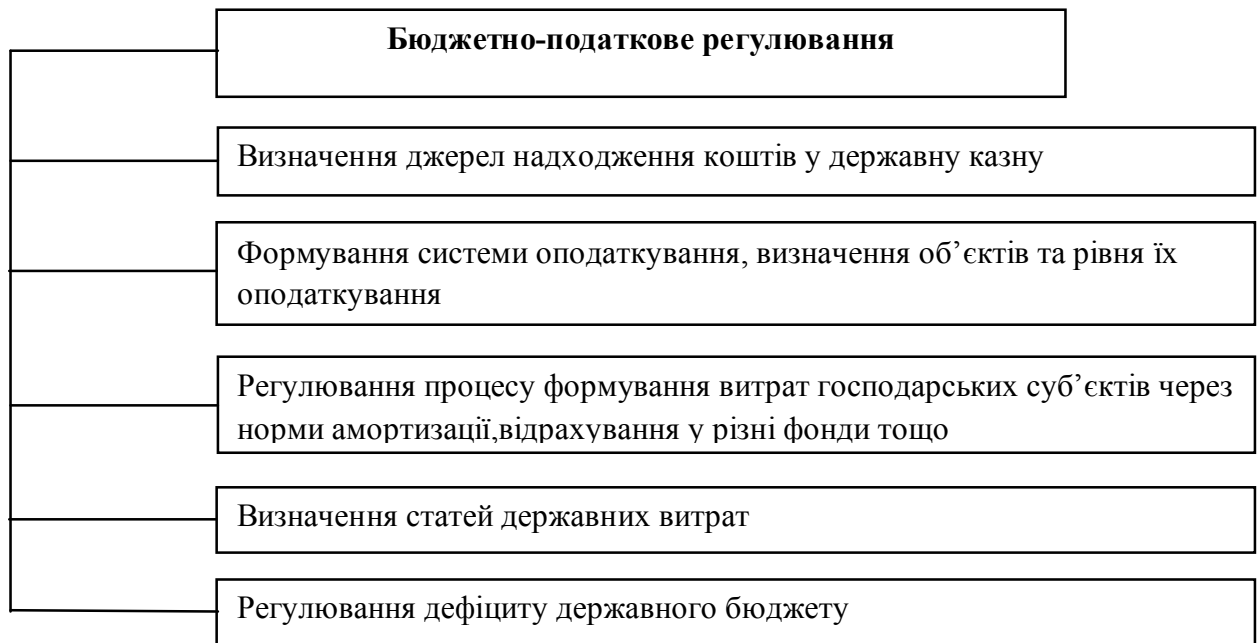
- визначення джерел надходження коштів у державну казну;

- формування системи оподаткування, визначення об'єктів та рівня їх оподаткування;

- регулювання процесу формування витрат господарських суб'єктів через норми амортизації, відрахування у різні фонди;

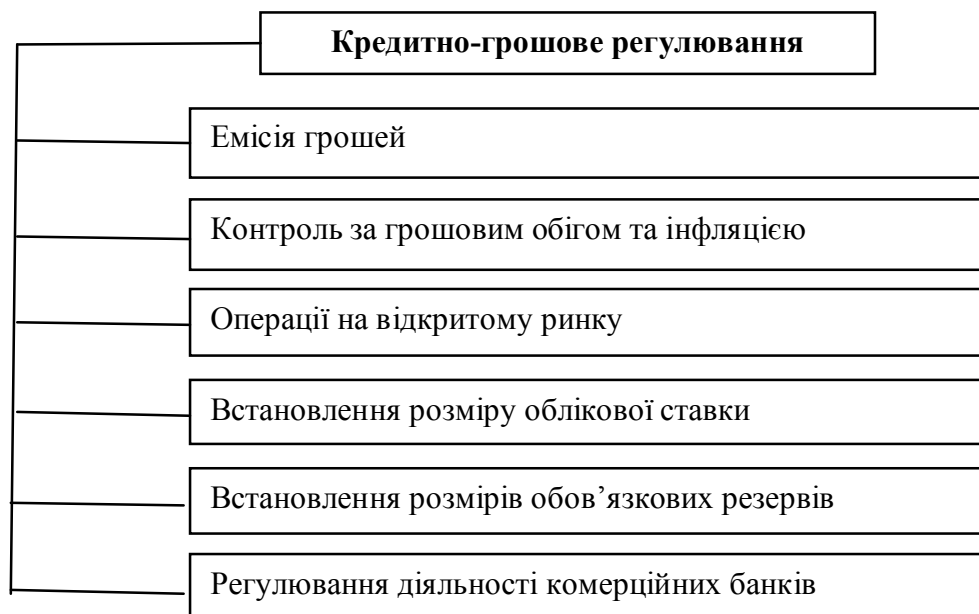
- визначення статей державних витрат;

- регулювання дефіциту державного бюджету.

Рисунок 2. 2 – Заходи бюджетно-податкового регулювання

Кредитно-грошове регулювання – діяльність держави, спрямована на забезпечення економіки повноцінною і стабільною національною валютою та регулювання грошового обігу відповідно до потреб економіки. Включає заходи:

Рисунок 2. 3 – Заходи кредитно-грошового регулювання

Адміністративно-економічне регулювання передбачає заходи адміністративного та економічного характеру, спрямовані на створення умов

для функціонування ринкової системи та реалізації соціальних цілей суспільства. Включає заходи:

- демонополізація економіки;
- роздержавлення, приватизація;
- макроекономічне планування і регулювання;
- націоналізація (денаціоналізація);
- регламентування зовнішньоекономічної діяльності;
- встановлення фіксованих цін;
- перерозподіл амортизаційних відрахувань;
- формування системи стандартів і нормування;
- ліцензування, квотування, контингентування;
- списання кредитної та податкової заборгованості.

Цінове регулювання – вплив держави на ринкове ціноутворення за допомогою законодавчих, адміністративних чи судових заходів з метою здійснення кон'юнктурної та структурної політики, приборкання інфляції, стимулювання виробництва, його модернізації, посилення конкурентоздатності національної економіки тощо. Включає заходи:

- нагляд за цінами;
- непрямий вплив на ціни;
- державне втручання у процеси ціноутворення;
- „лідерство” у цінах;
- прямий державний вплив на ціни;
- встановлення фіксованих пільгових цін і тарифів (межі їх підвищення)

3. Зміст та класифікація методів ДРЕ.

Методи – це сукупність засобів державного впливу на суб'єктів національної економічної системи з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до економічної політики. Кожен метод знаходить свою реалізацію, застосування через сукупність відповідних інструментів (*синоніми* – регуляторів, важелів, засобів).

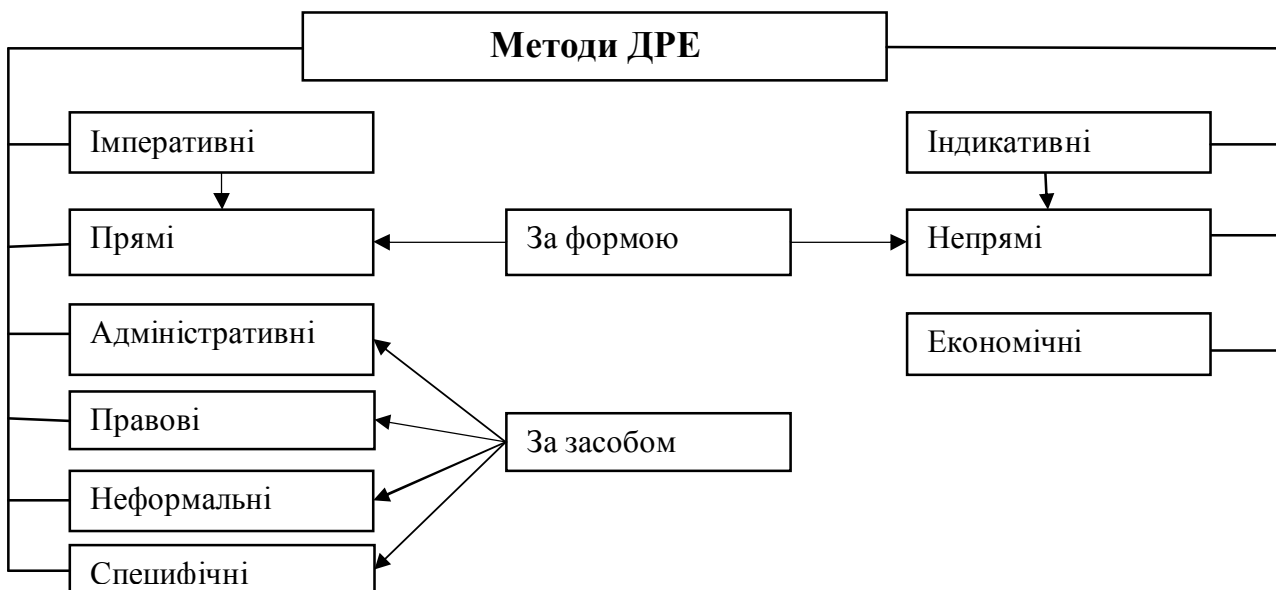

Рисунок. 2. 4 – Класифікація методів ДРЕ

Методи ДРЕ можна класифікувати як за *формами впливу*, так і за *засобами впливу*.

За формами впливу методи ДРЕ поділяють на *методи прямого та непрямого впливу*.

Методи прямого впливу мають безпосередній вплив на діяльність суб'єктів ЕС. Прямий регуляторний вплив здійснюється за допомогою двох типів засобів:

1) засобів адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів ЕС (наприклад, нормативно-правові акти, заборона, дозвіл, примус, ліцензії, патенти, стандарти тощо);

2) економічних регуляторів прямого впливу, які використовують для регулювання економічного зростання, структурних зрушень в економіці, суспільного сектора, виробничого та невиробничого споживання {наприклад, макроекономічні плани, цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, квоти, ліміти, державні бюджетні витрати тощо).

Методи непрямого впливу регламентують поведінку суб'єктів економічної системи не прямо, а опосередковано, через створення певних умов, які змушують, мотивують їх через економічні інтереси діяти в бажаному для держави напрямі. Інструментарій непрямих методів впливу ґрунтується на засобах грошово-кредитної, фіскальної, бюджетної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної та інших напрямків економічної політики і морального переконання.

За *засобами* впливу методи ДРЕ поділяють на *правові, адміністративні, організаційні, економічні*. Окреме місце серед методів ДРЕ займають соціально-психологічні (пропагандистські) методи, основані на моральному переконанні, впливі на психологію людей.

Правовими методами (засобами) є закони та інші нормативні акти, які приймаються Верховною Радою, органами виконавчої влади та Президентом.

Серед *адміністративних* методів виділяють три типи заходів:

1) заборона імпорту, експорту, екологічно шкідливих виробництв, будівництва тощо;

2) дозвіл на діяльність шляхом видачі або відмови видачі ліцензії, прийняття законів і підзаконних актів, що дозволяють або забороняють;

3) примус виплати мінімальної заробітної плати, використання очисних засобів, дотримання стандартів тощо).

Реалізуються адміністративні засоби через законодавчо встановлені обмеження матеріальних, речових і фінансових потоків у вигляді ліцензій, квот, конкретних державних замовлень тощо.

Організаційні методи, по суті, є специфічним елементом адміністративно-правових методів, оскільки вони реалізуються через адміністративно-правові акти і стосуються регламентації та зміни організаційного аспекту як самої господарської діяльності, так і насамперед взаємовідносин, взаємодії різних суб'єктів НЕС між собою з приводу вирішення

різноманітних економічних питань і проблем (реєстрації, сплати податків, ліцензування тощо).

Економічні методи визначають, змінюють та модифікують економічні умови функціонування й обороту суспільного капіталу на всіх стадіях та рівнях його кругообігу. Серед них виділяють такі групи засобів регулювання як: грошово-кредитні; бюджетно-фінансові; державне підприємництво та державний сектор економіки; державне середньострокове загальнонаціональне господарське програмування, яке охоплює численні цілі і весь набір інструментів ДРЕ.

Конкретними інструментами, регуляторами економічних методів ДРЕ виступають податки, податкові пільги, норми і порядок нарахування амортизації, % за кредит, мито, бюджетні інвестиції, дотації, державні гарантії, державні кредити, державні контракти, норма обов'язкових резервів, облікова ставка, операції з державними облігаціями внутрішньої позики, приватизація як економічний інструмент тощо.

В ринковій економіці переважають економічні методи регулювання, які є непрямими і мають мотиваційний характер впливу. З їх допомогою можна пригальмувати та стабілізувати інфляцію, прискорити просування до нової якості економічного зростання, знайти задовільне вирішення інших макроекономічних і мікроекономічних проблем. В цілому вони мають неруйнівний характер, а тому гнучко вписуються у ринкову систему господарювання, дозволяючи державі дієво впливати на процеси, що в ній відбуваються. Економічні методи не звужують свободи економічного вибору, а, навпаки, деколи її і навіть розширюють.

Адміністративно-правові методи регламентують і суттєво обмежують свободу економічного вибору, а то й узагалі зводять її до нуля.

Розмежування методів ДРЕ на економічні, адміністративні, правові й організаційні є досить умовне. Будь-який економічний регулятор містить елемент адміністрування хоча б тому, що контролюється тією чи іншою державною адміністративною службою. Водночас кожен адміністративно-правовий та організаційний регулятори містять у собі щось економічне. Мається на увазі, що він не безпосередньо, через зміну умов господарювання впливає на поведінку суб'єктів господарської системи (тобто створює певні економічні, мотиваційні режими).

Одним з особливих, специфічних засобів ДРЕ є *моральне переконання*. Цей спосіб ДРЕ базується на авторитеті уряду. Держава використовує цей засіб для пояснення цілей ДРЕ і закликає підпорядковуватися їм у поєднанні з адміністративними та господарськими заходами. Своєрідними заходами переконання є публікація програм дій уряду, державних середньострокових загальнонаціональних програм, заклики до населення та до окремих соціальних груп.

Призначення методів ДРЕ є неоднозначне: одні методи (як економічні, так і адміністративно-правові та організаційні) виконують у ДРЕ роль базової конструкції, мотиваційного механізму і скеровані на досягнення поставлених

певних цілей, а інші виступають як амортизатори, які призначені для погашення негативних ефектів ринкової економіки.

Правове регулювання економіки полягає у встановленні державою обов'язкових для виконання юридичних правил (норм) поведінки суб'єктів економічних відносин, забезпечується шляхом прийняття й організації виконання законів та інших нормативно-правових актів.

Основними формами правового регулювання економіки в Україні є:

- Конституція України;
- Закони України, що приймає Верховна Рада України;
- укази і розпорядження Президента України;
- постанови та інші акти Верховної Ради України;
- постанови, декрети і розпорядження Кабінету Міністрів України;
- нормативні акти центральних органів виконавчої влади (міністерств і відомств);
- нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Основна відмінність між різними типами нормативно-правових актів полягає у тому, що закони виконують функцію довготермінового правового регулювання, а укази та інші нормативно-правові акти – короткотермінового, оперативного.

Зміни і доповнення до законів вносять відповідними законодавчими актами, постановами Кабінету Міністрів.

Закони, законодавчі акти й інші нормативні акти (декрети, постанови, укази тощо) спрямовуються на формування адекватної правової бази та суспільної атмосфери для ефективного ведення господарської діяльності, здійснення контрактних відносин та нормального функціонування національної економічної системи (кругообігу суспільного капіталу). Вони регламентують і регулюють діяльність суб'єктів, контрактні відносини та функціонування і розвиток усіх підсистем та секторів, на усіх рівнях відповідно до пріоритетів ДЕП.

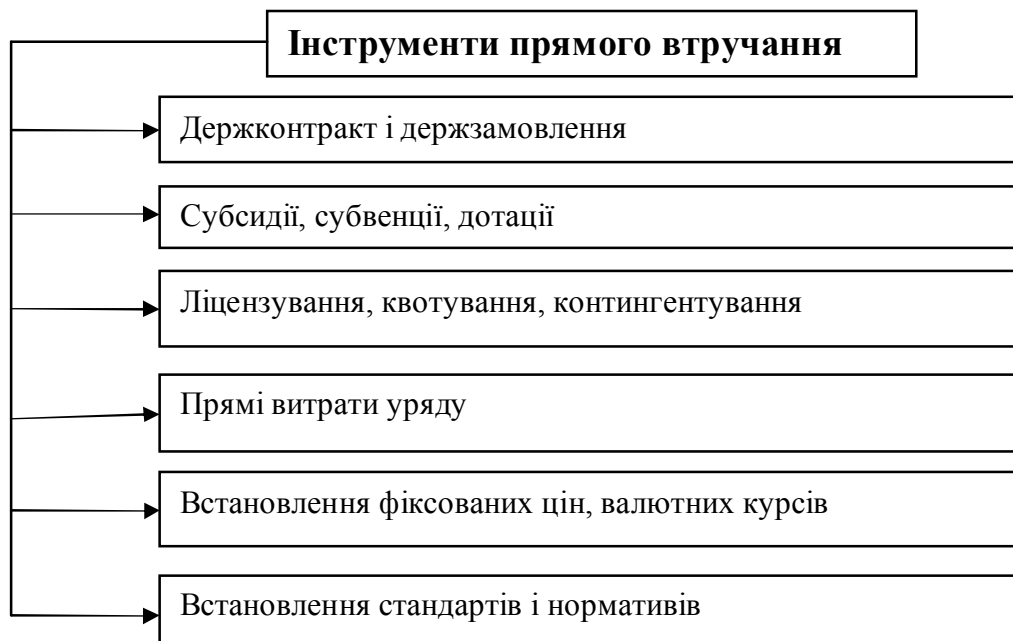
Методи прямого регуляторного впливу.

1. *Державні замовлення і закупівлі* є складовою частиною загальнонаціонального ринку. На ринку держзамовлень встановлюються і реалізуються економічні і договірні зв'язки держави як замовника продукції з його підрядчиками: державними підприємствами і приватним капіталом.

З допомогою системи державних замовлень держава може вирішувати ряд соціально-економічних задач: стимулювати певні галузі народного господарства, забезпечити підтримку наукових досліджень, створення та використання нових технологій і т.д. Держава виступає в якості великого споживача продукції і державний попит стає важливим фактором розвитку економіки. Державні замовлення здійснюються як в формі прямих закупівель, так і в формі попередніх замовлень (унікальна продукція, наприклад, воєнна).

2. *Прямі державні капіталовкладення* виступають важливим фактором регулювання суспільного відтворення в районах котрі освоюються, в відсталіх районах, в економіці яких необхідні структурні зміни. В основному інвестиції

направляються на освоєння крупних місценароджень, будівництво інфраструктурних об'єктів і нових підприємств. Крім цього, централізовані інвестиції можуть бути направлені в найбільш перспективні експортні галузеві комплекси регіонів.

Рисунок. 2. 5 – Прямі методи регулювання економіки

3. *Субсидії* – форма цільової фінансової або матеріальної допомоги держави окремим суб'єктам економіки (галузям, регіонам, фірмам, банкам, фізичним особам). Субсидії, як правило, направляються на розвиток підприємств державної і змішаної форм власності. Використання системи субсидій викликано не стільки необхідністю ліквідації дефіциту місцевих бюджетів, скільки необхідністю проводити певну регіональну політику урядом. В нашій країні і за кордоном субсидії в основному направляються в сільське господарство, житлове будівництво, окремі галузі добувної промисловості.

Субсидії (частина державних доходів, котрі передаються місцевим бюджетам) являються прерогативою центрального уряду

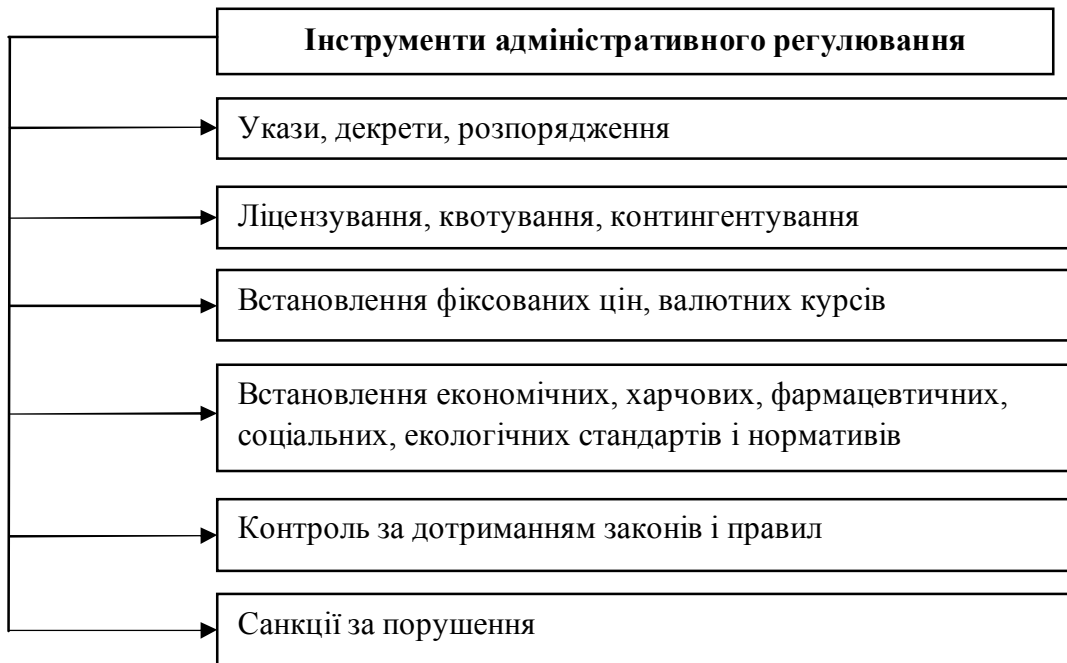
4. *Субвенції* (субсидії цільового призначення) – форма грошової чи матеріальної допомоги, що надається державою в екстремальних ситуаціях (стихійне лихо, війна, економічні кризи). Субвенції часто передбачають участь уряду в фінансуванні заходів, котрі проводяться місцевими органами.

5. *Дотації* – різновид субсидій, а саме: асигнування, доплата із державного бюджету з метою збалансування бюджетів нижчого рівня. Можуть бути направлені на покриття збитковості малоприбуткових підприємств, створення додаткових робочих місць, стимулювання розвитку знов освоєваних регіонів, на покриття частини затрат на ведення місцевого господарства.

6. *Адміністративні (імперативні) методи* передбачають встановлення жорстких правил і обмежень при здійсненні різноманітних стадій господарської діяльності і мір відповідальності за порушення.

Застосування адміністративного регулювання здійснюється у таких сферах:

- пряий контроль держави над монопольними ринками (забезпечення антимонопольних заходів, встановлення межі приватного підприємництва з метою запобігання об'єктивно властивих йому вад, регламентування взаємовідносини між різноманітними виробниками, виробниками і споживачами з метою захисту їхніх інтересів від несумлінного бізнесу);
- охорона навколишнього середовища і здоров'я людей;
- соціальний захист населення, визначення і гарантування мінімально допустимих параметрів – встановлення соціальних стандартів життя населення (гарантований мінімум заробітної плати, допомога по безробіттю, регламентація умов праці);
- захист національних інтересів у світогосподарських зв'язках (ліцензування експорту, державний контроль за імпортом капіталу, робочої сили, товарів тощо);
- реалізація державних програм і планів.

Рисунок. 2. 6 – Адміністративні методи регулювання економіки

Ліцензування – видача державними органами дозволу на право займатись певним видом діяльності, у тому числі експортно-імпортними операціями.. Ліцензії (дозволи) видаються органами державної влади та управління суб'єктам підприємницької діяльності. Призначення ліцензування – захист економічних інтересів країни, суспільства та окремих його членів як споживачів товарів та послуг. Перелік видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню в Україні, а також порядок видачі та скасування ліцензій визначається Постановою Кабінету Міністрів України "Положення про

порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення окремих видів діяльності".

Квотування – встановлення державою розмірів, частки у загальному виробництві, продажу, збуті, експорті чи імпорті, споживанні тощо товарів та послуг для суб'єктів господарювання, які запроваджуються з метою захисту вітчизняного ринку, стабілізації цін на внутрішньому ринку, створення конкурентного середовища.

Контингентування – встановлення певних норм, обмеження певними умовами. Наприклад, контингентована емісія, контингентовані товари і т.д.

Встановлення *державних стандартів і нормативів* – визначення єдиних вимог, норм стосовно якості, хімічного складу, фізичних властивостей, ваги, розмірів, кількості тощо.

Економічні стандарти і нормативи втілюють показники ефективності виробництва (наприклад, норми рентабельності, енерго-праце-матеріало- і взагалі ресурсомісткості продукції).

Соціальні стандарти – офіційно встановлені державою нормативи у сфері соціальних відносин (мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, тривалість робочого тижня, відпустки, умови праці тощо).

Норми і нормативи в контексті ДРЕ застосовують для проведення планово-економічних розрахунків і здійснення безпосереднього регулювання у сферах соціального захисту і праці, виробництва товарів та послуг, у сфері охорони навколишнього середовища тощо. В широкому розумінні норми розглядаються як задані правила поведінки та здійснення певних видів економічної діяльності суб'єктами економіки. У вузькому трактуванні норма розглядається як науково обґрунтована міра суспільно необхідних витрат ресурсів на виготовлення одиниці продукції заданої якості. Норматив як складова норми характеризує кількість вироблених або використаних у процесі споживання ресурсів або продуктів (товарів, послуг, робіт) на будь-яку одиницю {душу населення, одного зайнятого, одну гривню ВВП, одиницю часу, площі, об'єму, ваги тощо). Особлива роль серед множини різноманітних норм і нормативів у практиці ДРЕ належить стандартам – так званім єдиним нормам та нормативам, які мають перспективу багаторазового використання і застосовуються у різних галузях та сферах економічної діяльності. Об'єктами державної стандартизації можуть виступати конкретна продукція, норми й нормативи, вимоги, методи, терміни, позначення тощо, які мають перспективу багаторазового використання. Отже, можна сказати, що державні стандарти – це єдині норми, які встановлюються за типами, марками, параметрами, розмірами і якістю виробів, а також за величинами вимірювань, методами випробування та контролю, правилами пакування, маркування і зберігання продукції, технології виробництва тощо, дотримання яких є обов'язковим для усіх суб'єктів.

Санкції – це адміністративні заходи, що застосовуються для покарання стосовно окремих суб'єктів господарювання, які не виконують або діють у супереч визначених правил поведінки та діяльності: заборона діяльності або певних операцій; примус сплати неустойки, штрафів, пені за невиконання

певних зобов'язань; вилучення виторгу від незаконної діяльності на користь державного або місцевого бюджетів тощо. Варто зауважити, що в ринковій економіці адміністративні методи регулювання є невід'ємною частиною господарського механізму і не заважають ефективному веденню господарства і підвищенню добробуту населення.

Адміністрування небезпечно лише тоді, коли воно не має економічного обґрунтування.

У міру стабілізації економіки державне адміністративне регулювання поступово перетворюється у глобальний державний вплив. А в умовах перехідної економіки (переходу до ринкової економіки) потрібна розробка дійових механізмів територіальних систем адміністративного регулювання, які б забезпечили збалансованість інтересів суб'єктів регіону та відповідне (до пріоритетів ДЕП) регулювання процесів соціально-економічного розвитку. Відповідальність за це в Україні покладена на представників президента та державні адміністрації усіх рівнів (областей, районів). Йдеться про суміщення галузевого, функціонального і територіального регулювання та індикативного планування, поєднання регіональних інтересів з інтересами підприємств загальнодержавного підпорядкування, інтегрованих структур корпоративного бізнесу і мета- мікрокорпорацій тощо.

Організаційне регулювання стосується зміни організаційно-економічної структури усіх підсистем адміністративно-правовим шляхом.

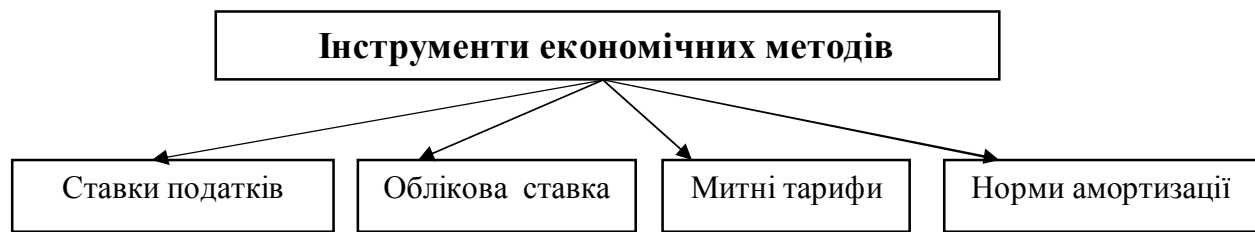
Індикативні методи – методи непрямого, опосередкованого впливу на діяльність суб'єктів економіки (система правових та економічних методів), що мають орієнтований, рекомендаційний характер.

Характерною особливістю державного регулювання ринкової економіки є те, що держава втручається в життя ринків в тому ступені, у якому це необхідно для підтримання роботи ринкового механізму, в основі якого лежать вільні ціни та конкуренція, або для контролю тих ринків, на яких умови цілком вільної конкуренції нездійсненні.

В залежності від цілі втручання заходи економічної політики можуть бути направлені на :

- стимулювання капіталовкладень і встановлення рівноваги між заощадженнями та інвестиціями;
- стимулювання експорту і імпорту товарів, капіталу, робочої сили;
- вплив на загальний рівень цін в цілях його стабілізації і ціни на деякі специфічні товари;
- підтримка стійкого економічного зростання;
- стимулювання інвестиційної та науково-дослідницької діяльності;
- стимулювання розвитку дрібних підприємств;
- перерозподіл доходів і т.д.

Економічні методи ДРЕ пов'язані зі створенням державою фінансових чи матеріальних стимулів здатних впливати на економічні інтереси суб'єктів господарювання і обумовлювати їхню поведінку. Інструменти економічних методів:

Рисунок. 2. 7 – Непрямі методи регулювання економіки

Податковий механізм являється універсальним регулюючим інструментом ринкової економіки, котрий застосовується поперед всього для впливу на інвестиційну діяльність, виробництво, торгівлю і міграцію робочої сили.

Податки виконують в державному регулюванні роль стимулів і антистимулів розміщення виробництва. Наприклад, знижки з податку на придбання обладнання в нових районах (Франція) стимулює залучення коштів, а податок з нових підприємств в більшому розмірі, в порівнянні з уже існуючими в великих містах (Японія), обмежує концентрацію виробництва. Крім різних видів прямих та непрямих податків, котрі відраховуються на державному рівні, велике значення мають податкові пільги. Наприклад, в США не оподатковується дохід в виді відсотку за місцевими позиками.

Кредитний механізм. В країнах з ринковою економікою кредитом охоплюються всі стадії відтворення – від процесу інвестування і міжгалузевого переливу капіталу до товарної реалізації, розподілу і перерозподілу доходів. Регулюючи позичковий відсоток, держава впливає на накопичення реального і грошового капіталу, на рівень інфляції, на динаміку цін і заробітної плати, на валютний курс, на експорт і імпорт капіталу і товарів. Кредитні відносини стають важливим елементом руху державних фінансів. Крім цього, за кордоном створені передумови для кредитування приватного підприємництва і особистих споживчих витрат, здійснюється державний контроль за діяльністю банків, ощадних установ, страхових компаній, державне страхування внесків. і банківських резервів.

Дієвість механізму кредитного регулювання забезпечується диференціацією відсоткових ставок, пільгових умов кредитування, державними гарантіями кредитів на розвиток виробництва в відсталих районах.

Політика прискореної амортизації – дозвіл списувати вартість основного капіталу в більш короткі терміни і по більш високим ставкам. Перехід до нових норм амортизації створює додаткові стимули для збільшення інвестицій.. Диференційні ставки амортизаційних відрахувань дозволяють державі впливати на інвестиційну політику і регулювати розвиток виробництва.

Специфічним інструментом є державний сектор – комплекс господарських об'єктів, які повністю або частково належать центральним чи місцевим органам державної влади і використовуються державою для виконання нею економічних, соціальних та політичних функцій. Вплив державного бюджету на темпи економічного зростання і пропорції національного виробництва здійснюють опосередковано через державний

сектор економіки, зокрема через рівень його оподаткування чи субсидіювання. Механізми впливу оснований на участі підприємств цього сектора у зовнішньоекономічних зв'язках, на інвестиціях у держсектор, на закупівлях і замовленнях, на продажі товарів та послуг за пільговими цінами, на політиці зайнятості, на НДДКР, підготовці, перепідготовці кадрів у державних установах. Шляхи впливу державного сектору (ДС) на економіку наступні:

- інвестиції у ДС економіки, участь державних підприємств у зовнішньоекономічних зв'язках, закупівлі та замовлення продукції – стимулює стійке економічне зростання;

- проведення політики зайнятості на об'єктах ДС, застосовуючи пільгові режими оподаткування та через субсидування підприємств, держава сприяє удосконаленню господарської структури (формуванню раціональної структури економіки), підтримує нормальну зайнятість;

- продаж товарів і послуг за пільговими цінами, через оподаткування і субсидування ДС, через закупівлі і замовлення держава сприяє стабільності цін та грошового обігу;

- НДДКР, підготовка, перепідготовка кадрів у державних установах держава стимулює НТП.

До засобів управління державним боргом можна віднести операції з державними облігаціями, а саме процентну ставку і строк випуску облігацій внутрішньої і зовнішньої позики. Цей інструмент експлуатується незалежно від того, є дефіцит бюджету чи ні. Його застосування дає непогані антиінфляційні результати, відчутно впливає на ситуацію на ринку ЦП.

Особливим, специфічним засобом економічних методів ДРЕ є *державні економічні програми*. Програмування виступає одночасно формою оголошення й реалізації ДЕП і методом ДРЕ через відповідні програми, які забезпечують комплексний підхід до вирішення певних пріоритетних проблем та передбачають цільове спрямування ресурсів на їх вирішення.

Неформальним засобом впливу на економіку є переконання. Держава використовує для його реалізації: публічні лекції, рекламу, спеціальні програми на радіо і телебаченні, публікації у періодичних виданнях. Пропагандистські, або морально-етичні, методи ґрунтуються на зверненні держави до честі й совісті, гідності людини, громадянина будь-якого соціального статусу. Ці методи передбачають заходи щодо патріотичного виховання, роз'яснення, популяризації ДЕП, засоби морального заохочення.

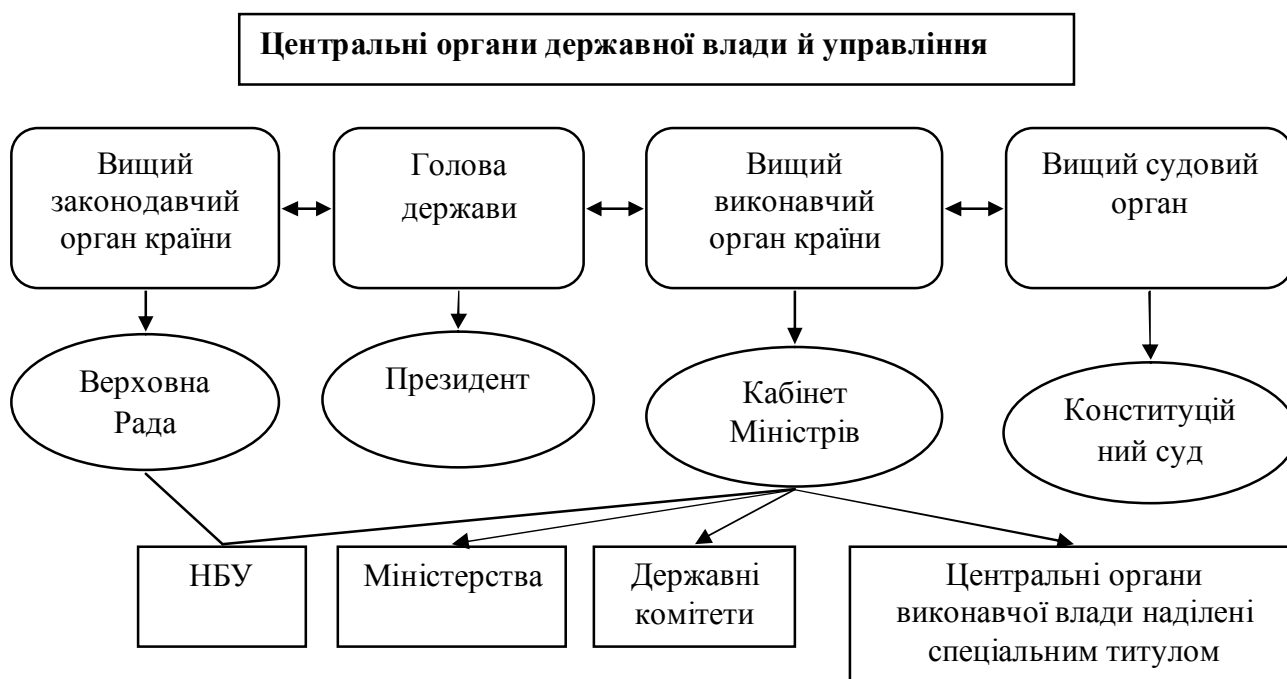
Серед конкретних заходів пропагандистських методів ДРЕ можна виокремити орієнтацію діяльності суб'єктів на цілі та пріоритети державних програм та індикативних планів; заклики державних органів влади та управління до політичних партій, підприємців, профспілок, працівників щодо дотримання певної лінії поведінки; політична реклама; участь держави, в особі відповідних посадових осіб органів державної влади та управління

4. Система органів державної влади та їхні функції у сфері управління економікою України.

В основі організації державного регулювання економіки лежать принципи ринкової економіки і централізації окремих функцій державного

керівництва. Держава спираючись на державні плани, програми, прогнози, здійснює розробку і реалізацію основних напрямків науково-технічного прогресу, формування єдиної політики в області ціноутворення і системи оплати праці в державному секторі економіки, обґрунтування обсягів і структури державних капіталовкладень, проведення фінансової і кредитної політики, забезпечення гарантій виробникам свободи вибору і здійснення різноманітних видів і форм економічної діяльності, а також розробку основних напрямків територіального розміщення продуктивних сил.

Для здійснення керівництва економікою країни створюють відповідні органи управління. Система органів управління народним господарством України включає підрозділи загальної і спеціальної компетенції.

Рисунок 2. 8 – Центральні органи влади.

Центральні органи державної влади включають:

Вищий законодавчий орган влади – Верховна Рада України, в компетенції якої лежать наступні функції:

- прийняття законів;
- контроль за їхнім виконанням;
- визначення прийняття та зміна законів, постанов, інших законодавчих актів, основ державної економічної політики, в тому числі кредитно-грошової, зовнішньоекономічної, цінової;
- затвердження держбюджету тощо.

Президент – Голова держави, управляє економікою за допомогою указів, постанов, розпоряджень. Йому підпорядкований уряд – Кабінет Міністрів.

Вищий виконавчий орган влади – Кабінет Міністрів. Йому належить основна роль в управлінні економікою, він зобов'язаний забезпечувати

реалізацію законів, постанов та інших законодавчих актів. У структурі Кабінету Міністрів важливе значення має Міністерство економіки, основними функціями якого є:

- безпосередня участь у реалізації соціально-економічної стратегії держави;
- визначення пріоритетів розвитку національної економіки;
- розробка програми соціально-економічного розвитку національної економіки;
- участь у розробці соціальної, зовнішньоекономічної, фінансової, грошово-кредитної та валютної політики;
- координація зусиль міністерств і відомств на основі положень Законів України, указів і розпоряджень Президента, постанов уряду. Йому підпорядковані Міністерства, державні комітети, Центральні органи виконавчої влади наділені спеціальним титулом.

Судові, правові органи (арбітражу, юстиції, прокуратури, нотаріату, адвокатури) управління (різних рівнів) – стежать за виконанням законів, розглядають конфліктні ситуації, претензії суб'єктів господарювання.

Особливе місце у системі центральних органів ДРЕ займає *Національний (центральний) банк*, який повинен бути незалежним від уряду, відповідати за грошово-кредитну політику у країні, стан грошового обігу та забезпечувати макроекономічний кругообіг засобами обігу та не інфляційний розвиток економіки.

Адміністративна реформа – це вид політико-правової реформи у сфері виконавчої влади, спрямованої на вдосконалення її організаційної структури, функцій, кадрового забезпечення, взаємовідносин з місцевим самоврядуванням.

В аспекті управління економікою адміністративна реформа передбачає насамперед трансформацію існуючої системи ДРЕ (міністерствами і відомствами) із центрально-галузевої в центрально-функціональну систему управління. Метою адміністративної реформи є досягнення гнучкості, ефективності та колегіальності в управлінні, зокрема економікою, на основі зміни структури і функцій суб'єктів ДРЕ й особливо центральних органів виконавчої влади (уряду).

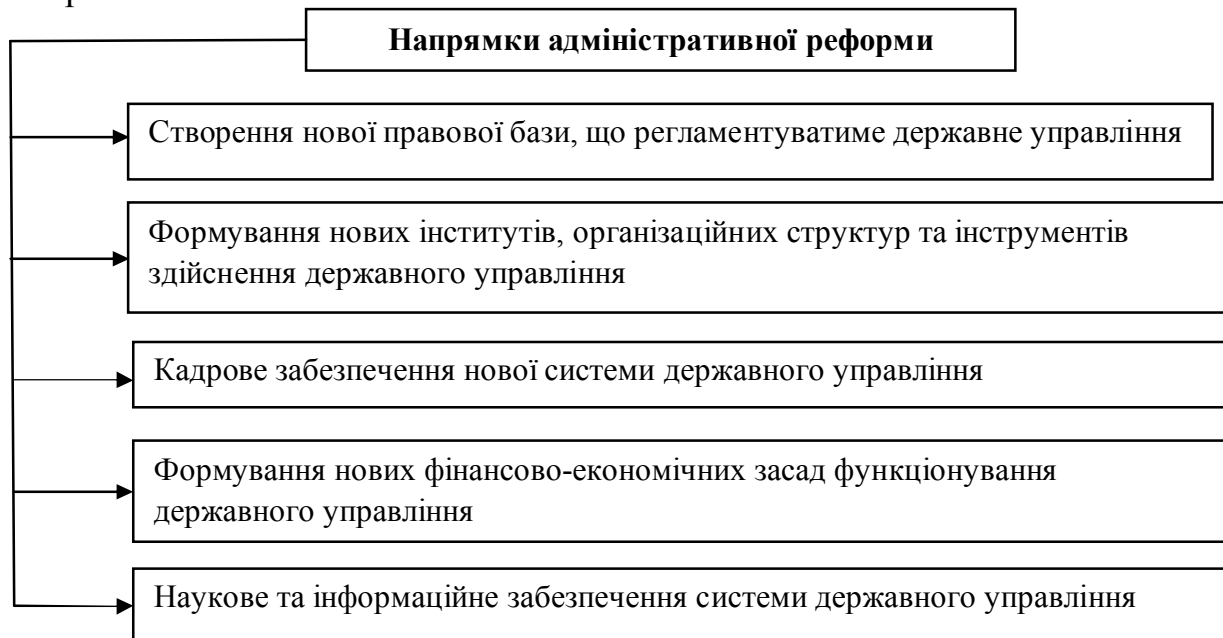
Згідно з концепцією адміністративної реформи діяльність міністерств повинна зосереджуватись на адекватних ринку формах і методах впливу:

- укладання контрактів на постачання продукції для державних потреб;
- делегування повноважень з управління та розпорядження державною власністю;
- управління державним пакетом акцій;
- аналітико-прогностична та консультативно-технологічна функції;
- управління кадрами;
- координація діяльності підприємств.

Рисунок 2. 9 – Завдання адміністративної реформи

Перебудова організаційних структур управління включає наступні напрями:

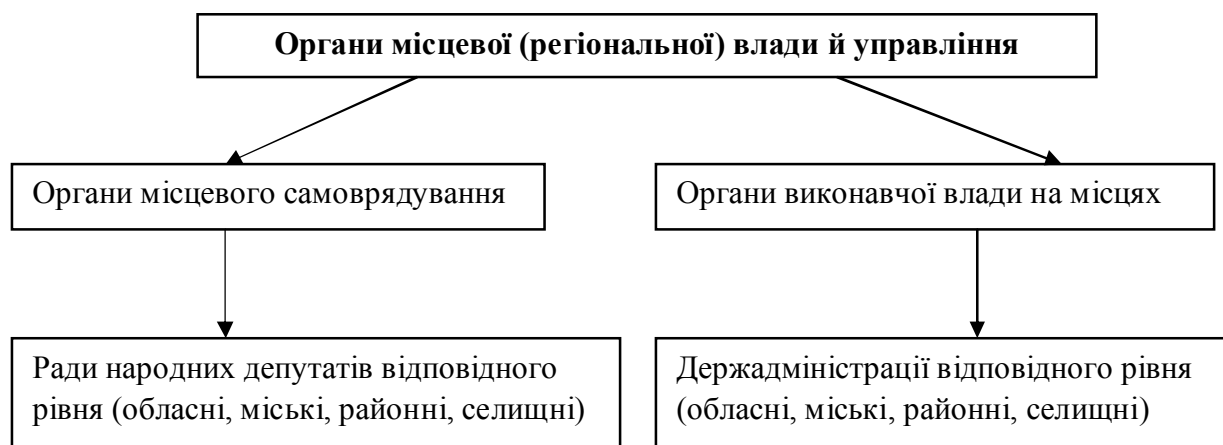
Рисунок 2.10 – Головні напрями адміністративної реформи

Органи місцевої (регіональної) влади й управління:

- наділені всією повнотою державної влади на своїй території є самостійними учасниками зовнішньоекономічних зв'язків;
- розробляють прогнози і програми соціально-економічного розвитку;
- управляють місцевими бюджетами;
- створюють умови для виконання державних та регіональних програм;
- забезпечують додержання мінімальних соціальних стандартів;
- гарантують фінансову самостійність місцевого самоврядування тощо.
- забезпечують функціонування об'єктів комунальної власності;
- забезпечують раціональне використання землі, природних ресурсів, охорони природного середовища;
- упорядковують та стимулюють діяльності малого та середнього бізнесу;
- здійснюють підготовку та виконання відповідних бюджетів тощо.

На місцевому (регіональному) рівні повинні вирішуватися такі проблеми: забезпечення потреб населення продовольчими та непродовольчими товарами широкого вжитку, платними послугами, об'єктами соціальної інфраструктури та житлом; боротьба з безробіттям та забезпечення раціональної зайнятості; охорона довкілля, збереження і відновлення природних ресурсів; підтримка стабільного рівня цін на товари першої потреби; забезпечення нормальної екологічної обстановки, правопорядку, зайнятості. Для цього використовують увесь набір економічних й організаційних методів управління.

Структура місцевого управління в Україні має свою специфіку. Вона визначається адміністративно-територіальним устроєм країни та охоплює мережу органів виконавчої влади. Ця система має дворівневу структуру:

Рисунок 2. 11 – Структура місцевого управління.

Функції виконавчої влади державного управління в областях і районах, міст Києві згідно зі ст. 118 Конституції України виконують місцеві державні адміністрації. Вони підзвітні та підпорядковані органам виконавчої влади вищого рівня та районним і обласним радам відповідно до повноважень останніх у межах чинного законодавства.

Правовою базою діяльності місцевих адміністрацій є Закон України "Про місцеві державні адміністрації", який визначає, що "державні адміністрації виконують повноваження державної влади та делеговані функції відповідних

(обласних або районних) рад через створені управління, відділи та інші структурні підрозділи".

Специфіка діяльності місцевих держадміністрацій обумовлена їх фінансово-економічним підґрунтям, яке становлять: доходи місцевого бюджету; природні ресурси; земля; комунальна власність (об'єкти ЖКГ, міського транспорту, шляхового господарства, соціально-культурної та побутової сфери тощо).

У складі держадміністрацій є (формується) низка функціональних та галузевих відділів, управлінь та інших структурних підрозділів, які регулюють розвиток окремих галузей та сфер діяльності на території регіону.

Частина відділів та управлінь перебуває у подвійному підпорядкуванні органу центральної виконавчої влади та органам місцевого самоврядування.

Структуру системи місцевого самоврядування, засади її організації та діяльності, зміст функцій, а також правовий статус і відповідальність посадових осіб місцевого самоврядування визначено (регламентовано) Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні".

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Назвіть сучасні підходи до ДРЕ.
2. Назвіть основні принципи ДРЕ.
3. Якою є межа державного втручання в економіку?
4. На яких принципах будується управління соціально-економічним розвитком країни?
5. У чому полягає логіка державного регулювання економіки?
6. Які основні форми ДРЕ? Дайте класифікацію методів ДРЕ.
7. У чому полягає суть економічних і адміністративних методів ДРЕ?
8. Що є інструментами прямих методів ДРЕ?
9. Що є інструментами непрямих (опосередкованих) методів ДРЕ?
10. Що спільного і відмінного між держконтрактом і держзамовленням?
11. Коли використання адміністративних методів є ефективнішим, ніж економічних?
12. Що таке неформальні й специфічні методи ДРЕ?
13. Дайте найповніше визначення ДРЕ
14. Які органи державної влади здійснюють керівництво економікою України? Що входить до їхньої компетенції?

Теми рефератів і доповідей

1. Особливості державного регулювання в сучасній змішаній економічній системі.
2. Особливості державного регулювання в перехідній економічній системі.
3. Форми реалізації державної економічної політики.
4. Методи прямого та непрямого впливу ДРЕ.

ТЕМА 3. СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

1. Цілі державного регулювання економіки.
2. Зміст стратегії соціально-економічного розвитку.
3. Соціально-економічне прогнозування.
4. Макроекономічне планування.
5. Державне економічне програмування та цільові комплексні програми.

1. Цілі державного регулювання економіки.

Цілями державного регулювання економіки є бажані стани національної економічної системи та її функціональних підсистем на макро- і мікрорівнях.

У цілях ДРЕ поєднуються об'єктивні та суб'єктивні засади в регулюванні економіки. З одного боку, цілі повинні відповідати об'єктивним економічним законам, з іншого – цілі є продуктом свідомості, ставляться людьми і відображають їхні інтереси.

Мета регулювання як бажаний стан об'єкту регулювання в майбутньому впливає на інші елементи системи регулювання: на вибір методів і способів впливу, на організаційну структуру, на сам процес регулювання.

Генеральна (стратегічна) мета державної економічної політики – економічна і соціальна стабільність, зміцнення і вдосконалення існуючого економічного ладу країни, адаптація його до умов, які змінюються, або побудова соціально орієнтованої економіки.

В перелік конкретних задач державного регулювання входить набір макроекономічних цільових установок, котрі стоять перед органами влади при регулюванні економічних відносин. До них відносять:

- економічний ріст і економічний розвиток – бажано забезпечити виробництво більшої кількості і кращої якості товарів та послуг;
- повна і ефективна зайнятість – забезпечення роботою всіх, хто бажає і може працювати;
- орієнтація на досягнення економічної ефективності – максимальна віддача при мінімальних витратах від наявних обмежених виробничих ресурсів;
- стабільний рівень цін – необхідно запобігати значного підвищення або скорочення загального рівня цін ;
- економічна свобода – управляючі підприємством, робочі і споживачі повинні мати високу долю економічної свободи в своїй діяльності;
- справедливий розподіл доходів – жоден громадянин не повинен жити в крайній злиденності, коли інші живуть в розкоші;
- економічна забезпеченість – забезпечення хронічно хворих, непрацездатних, недієздатних, престарілих;
- рівноважний платіжний баланс.

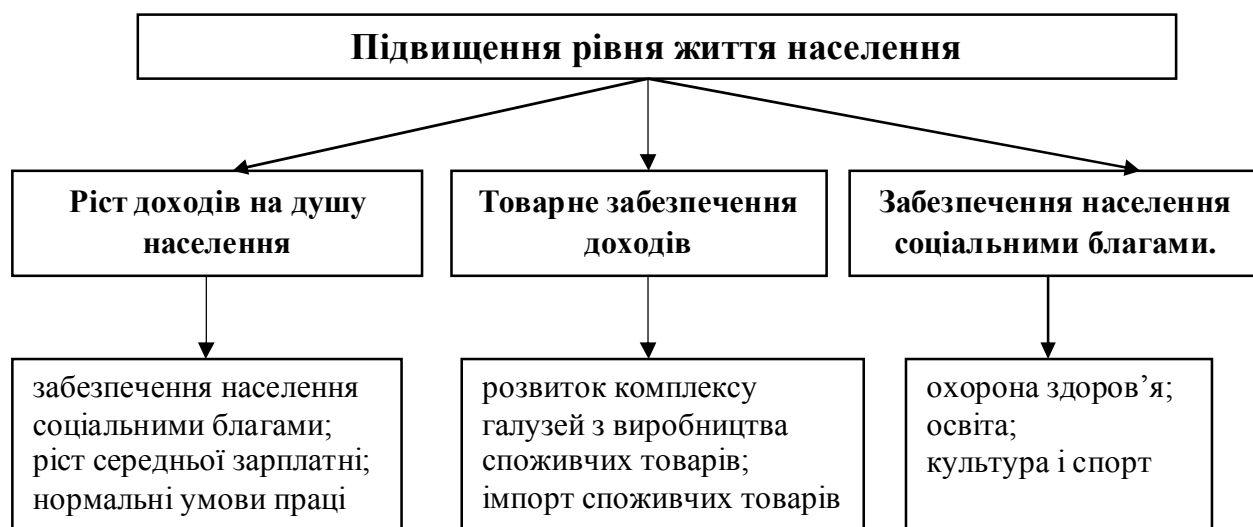
Цілі визначаються для країни в цілому, окремих її регіонів, інституційних одиниць, груп населення, виходячи з нагальної необхідності задоволення потреб, наявних для цього ресурсів та об'єктивного існування ієрархії пріоритетів.

Цілі відрізняються за значенням і масштабом впливу їх на народне господарство, і за кількісними параметрами затрат, за можливістю

інституціонального, фінансового і кадрового забезпечення. Взаємовідносини між цілями можуть бути гармонічними, нейтральними або конфліктними

Одним з головних методів упорядкування і представлення цілей є метод "дерева цілей" (системно-структурного аналізу) – це динамічна система цілей, побудована за ієрархічним принципом з врахуванням часових інтервалів і рангів.

Побудуємо „дерево” цілей, визначивши як головну ціль – підвищення життєвого рівня населення, та підпорядковані їй, конкретні цілі.

Рисунок 3.1. – «Дерево цілей»

Тактичні цілі стосуються засобів, форм та способів діяльності, які найкраще відповідають конкретним обставинам на певний момент часу та забезпечують досягнення стратегічних цілей. Вони описують певні блоки дій: економічне зростання, оптимізацію структури, подолання інфляції, бідності, підвищення соціальних стандартів, стимулювання інвестиційного попиту, оптимальну зайнятість тощо. Оперативні цілі стосуються запобігання загроз виникнення негативних явищ та подолання наслідків кризових явищ форс-мажорного характеру: стихійних лих, техногенних катастроф, соціальних збурень тощо.

2. Зміст стратегії соціально-економічного розвитку.

У загальному, стратегія як інструмент державної економічної політики визначає напрямок дій, напрямок діяльності держави щодо визначення та забезпечення певного курсу розвитку суспільства в цілому та його економічної системи. У Господарському кодексі України (ст. 9) визначено, що "економічна стратегія" – це обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення великомасштабних економічних та соціальних завдань, культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту.

Економічна стратегія включає визначення *пріоритетних цілей* народного господарства, засобів та способів їх розвиток інфраструктури, зростання

доходів держбюджету, нагромадження капіталу, яке необхідне для подальшого *економічного зростання*. При цьому вимога щодо помірності економічного зростання більш характерна для країн з розвинутою ринковою економікою в яких сформована раціональна економічна структура і обумовлюється потребою і необхідністю недопущення "перегрівання" кон'юнктури, зростання цін, дефіциту платіжного балансу та інфляції. Для країн з перехідною економікою, яким притаманні неповне та недостатньо ефективного використання ресурсів та відсутність раціональної економічної структури, вимога щодо помірності економічного зростання є не зовсім доречна. У цьому випадку (для перехідних економік) мова повинна йти про необхідність забезпечення прискореного економічного зростання (про досягнення високих темпів економічного зростання) з метою швидкого досягнення більш повного й ефективного використання ресурсів, формування раціональної економічної структури та підвищення соціально-економічних стандартів. Ідентифікаторами економічного зростання є динаміка показників ВВП і НД в реальному вимірі.

Стабільність цін і грошового обігу є умовою здоров'я, стабільності і розвитку ринкової економіки, а отже, основною метою ДРЕ. Інфляція, і дефляція – небажані процеси для нормального функціонування та розвитку економіки.

Зростання цін викликає збої в ринковому механізмі, завдає шкоди національній конкурентоспроможності, негативно впливає на розподіл доходів та майна. Примусова стабілізація і зниження цін призводять до паралічу цінового механізму пристосування окремих елементів ринкової економіки.

Індикаторами рівня цін є індекси: цін ВВП, цін корзин споживчого попиту, цін речових носіїв основного капіталу, інфляції.

Високий рівень зайнятості сприяє створенню здорової соціально-політичної ситуації у країні, кращому використанню виробничого потенціалу, збільшенню попиту, збалансуванню державного бюджету тощо. Ринковий механізм не може створити гарантій запобігання масовому безробіттю. Це завдання має виконувати держава. Рівень оптимальної зайнятості визначається регулюючими органами і залежить від конкретної соціально-економічної ситуації у країні. Держава має можливість заходами регулювання попиту, інвестицій, міграції робочої сили, стимулювання житлового й інфраструктурного будівництва, перепідготовки кадрів утримувати рівень безробіття в оптимальних (соціально прийнятих) межах. Держава не ставить завдання досягнути повної зайнятості, оскільки деяке галузеве, кваліфікаційне і регіональне безробіття існуватиме завжди.

Головними ідентифікаторами зайнятості є: частка безробітних серед працездатного населення; кількість повністю і частково безробітних у зіставленні з кількістю вільних робочих місць; кількість осіб, які втратили роботу за певний період часу, порівняно з кількістю осіб, що знайшли за цей час роботу.

Зовнішньоекономічна рівновага відображається у сальдо поточних платежів, сальдо платіжного балансу і курсі національної валюти. За активної участі країни у світогосподарських зв'язках стан її економічної кон'юнктури,

зайнятості, рівня цін перебуває під сильним зовнішньоекономічним впливом. Спрямування і масштаби цього впливу залежать від сальдо балансів (торгового, платіжного) країни, стану зовнішньої заборгованості, довгострокового вивезення капіталу і принципів формування курсу національної валюти.

Цілям зовнішньоекономічної рівноваги служать також підвищення національної конкурентоспроможності, стабілізація національної економіки та розвиток довгострокового міжнародного економічного співробітництва.

Зазвичай стратегія (стратегічні напрямки) соціально-економічної політики України визначається (оголошується) у щорічному посланні (зверненні) Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє становище України.

З метою визначення та втілення цілей ДЕП, а також визначення шляхів та способів їх реалізації формується **концепція соціально-економічного розвитку**. Концепція є способом представлення, розуміння або вирішення певної проблеми. Розробка концепції державної економічної політики базується на наступних елементах:

1. Аналізі стану економіки, котрий проводиться на конкретному господарському рівні, виділяються "больові точки" в економіці країни, галузі, регіону, сфери, оцінюється терміновість рішення проблем, альтернативні наслідки усунення негативних явищ.
2. Виробці і обґрунтуванні цілей (каталогізація цілей). Виокремлення головних цілей з точки зору сучасної ситуації.
3. Упорядкуванні цілей., побудова "дерева цілей"
4. Виборі інструментів досягнення поставлених цілей.

Концепція соціально-економічного розвитку розробляється на довго-, середньо- та короткострокову перспективу.

За пропозицією уряду, у перспективі стратегія соціально-економічного розвитку держави обов'язково повинна фіксуватися і затверджуватися парламентом України у спеціальному законі "Основні засади економічного та соціального розвитку країни".

Основними напрямками реалізації стратегії і тактики соціально-економічного розвитку країни є:

- *структурно-галузева політика*, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу;

- *інвестиційна політика*, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики,

а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним;

- *амортизаційна політика*, спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі;

- *політика інституційних перетворень*, спрямована на формування раціональної багатоукладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур;

- *цінова політика*, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності у процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін;

- *антимонопольна, конкурентна політика*, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки;

- *бюджетна політика*, спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості у перерозподілі національного доходу;

- *податкова політика*, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян у процесі оподаткування їх доходів;

- *грошово-кредитна політика*, спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;

- *валютна політика*, спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;

- *зовнішньоекономічна політика*, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника;

- *екологічна політика*, спрямована на забезпечення раціонального використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення;

- *соціальна політика*, складовими якої є політика забезпечення захисту прав споживачів, політика заробітної плати і доходів населення, політика зайнятості, політика соціального захисту та соціального забезпечення, щодо яких, зокрема, держава здійснює відносно самостійний комплекс регулюючих заходів впливу.

Конкретними засобами, за допомогою яких здійснюється ДРЕ є: прогнозування соціально-економічного розвитку, індикативне макроекономічне планування та державне економічне програмування. Прогнозування та планування (програмування) є базовими засобами формування адекватних проблемам розвитку та ресурсному потенціалу суспільства як стратегії, так і тактики ДЕП. Чим вищий рівень соціально-економічного прогнозування та планування (програмування) в системі ДРЕ, тим вища ефективність цілеспрямованого впливу держави на соціально-економічні процеси в НЕС.

3. Соціально-економічне прогнозування.

Прогнозування дає можливість отримати об'єктивне уявлення про те, що може відбутися в економіці за тих чи інших умов чи обставин. Прогнози дозволяють, зокрема:

- міркувати про можливі стани соціально-економічного розвитку в майбутньому;

- оцінити альтернативні шляхи розвитку;

- обґрунтувати вибір найбільш прийняттого варіанта вирішення соціально-економічних проблем.

Отже, держава для прийняття грамотних економічних рішень потребує науково обґрунтованого прогнозу розвитку економіки (в тому числі і для того, щоб передбачати наслідки своєї ЕП).

У Законі України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" зазначено, що "державне прогнозування економічного і соціального розвитку це науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного й соціального розвитку. А прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів" (ст. 1 Закону).

Підготовка економічного прогнозу створює основу для розробки планів або програм соціально-економічного розвитку.

Отже, прогнозування і, відповідно, його результат – прогнози – слугують інструментом створення наукових передумов для прийняття адекватних рішень управління. В цьому контексті прогнозування передбачає процедури, які відображають його функції:

- науковий аналіз соціально-економічних процесів і їх тенденцій в НЕС;
- дослідження об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків соціально-економічних явищ і процесів;
- оцінку об'єкта прогнозування за допомогою якісних характеристик та кількісних параметрів;
- виявлення альтернатив соціально-економічного розвитку для обґрунтування вибору оптимальних регулятивних рішень.

Рисунок 3. 2 – Функції соціально-економічного прогнозування

У процесі прогнозування виділяють такі три стадії:

- 1) ретроспекцію – дослідження історії розвитку об'єкта прогнозування з метою отримання його систематизованого опису;
- 2) діагноз – виявлення тенденцій розвитку об'єкта дослідження і вибір методів та моделей прогнозування;
- 3) проекція – розробка прогнозу об'єкта дослідження, оцінка його вірогідності, обґрунтованості та точності.

У методології прогнозування виділяють два аспекти:

- 1) теоретичний – здійснює аналіз реальних фактів та причинно-наслідкових зв'язків, оцінку й опис можливих і бажаних перспектив розвитку об'єкта;
- 2) управлінський – формує рекомендації щодо державного регулювання на відповідну перспективу.

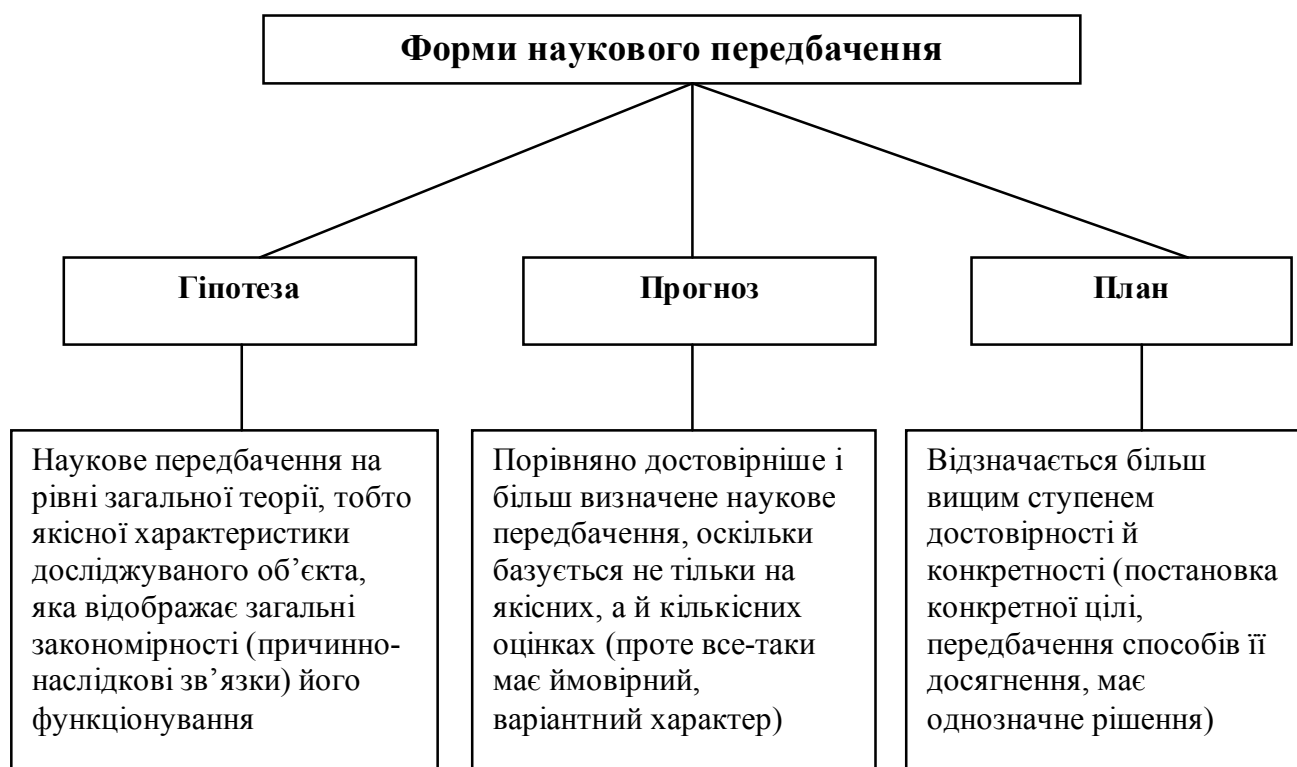
Залежно від ступеня конкретизації процесів, що досліджуються, розрізняють три форми передбачення: гіпотеза, прогноз, план (програма).

Гіпотеза - наукове передбачення на рівні загальної теорії. Науковою підставою побудови гіпотези є теорія й відкриті на її підставі закономірності, причинно-наслідкові зв'язки та тенденції функціонування та розвитку об'єктів.

Прогноз – порівняно достовірніше і більш визначене наукове передбачення, базується не тільки на якісних, а й на кількісних параметрах (проте має варіантний характер).

План (програма) – комплекс конкретних заходів, спрямованих на досягнення певних цілей.

Найтісніше взаємопов'язані прогнозування та планування. Прогнозування створює умови для науково обґрунтованого планування (процесу прийняття управлінських рішень). Суттєва різниця між прогнозуванням та плануванням є та, що прогнози мають імовірний характер, а плани – це однозначні рішення, мають ознаки директивності та індикативності. Прогнози мають альтернативний характер при цьому визначення альтернатив розвитку є одним з результатів прогнозування. Процес планування теж повинен мати варіантний характер, але, план, на відміну від прогнозу – це вже вибраний варіант розвитку.

Рисунок 3.3 – Форми наукового передбачення

Методологічні засади (принципи, основні загальні правила прогнозування):

Цілеспрямованість – прогнозування розвитку конкретного об'єкта (національна економіка в цілому чи окремий її елемент) і визначення тенденцій та закономірностей його розвитку для вирішення конкретних народногосподарських завдань. Цілі прогнозування визначаються суспільними потребами, породженими певними соціально-економічними, політичними, демографічними науково-технічними факторами.

Системність – розглядає національну економіку, з одного боку, як єдиний об’єкт, з другого, як сукупність самостійних напрямків (блоків) прогнозування.

Наукова обґрунтованість – передбачає, що прогнозування базується на системних знаннях про закономірності розвитку економіки; враховує реалії економічного, політичного, соціального життя країни та світовий досвід.

Принцип адекватності прогнозів об’єктивним закономірностям – максимальне наближення теоретичної моделі до сталих, суттєвих закономірностей і тенденцій розвитку економіки тобто модель має достатньо повно і точно відображати реальні процеси національної економіки.

Альтернативність – припущення про можливість існування якісно різних варіантів розвитку економіки, впливає з можливості розвитку економіки та соціально-економічних процесів у різних напрямках (траєкторіях), за різних взаємозв’язків і структурних співвідношень.

Рисунок 3. 4 – Принципи соціально-економічного прогнозування

Окрім базових принципів, методологія соціально-економічного прогнозування ґрунтується на певній системі класифікації прогнозів, яка є однією з базових його характеристик. Прогнози можна типологізувати (класифікувати) за різними ознаками. Зокрема:

- *масштабами об'єкта прогнозування* виділяють глобальні, макроекономічні, секторів економіки, народногосподарських комплексів, галузеві, регіональні, локальні, підприємств тощо;

часовим параметром – такі прогнози відрізняються як за часовим параметром, так і за характером прогнозної інформації та можливості зміни тенденцій розвитку об'єкта прогнозування;

за елементами та напрямками відтворення виділяють прогнози первинних факторів виробництва та прогнози суспільних потреб;

- за функціональною ознакою прогнози поділяють на *пошукові* (грунтуються на екстраполяції на майбутнє тенденцій розвитку об'єкта дослідження в минулому і теперішньому, абстрагуючись при цьому від факторів, які можуть впливати на зміну цих тенденцій) та *нормативні* або, як їх ще називають – *цільові* (розробляються на підставі заздалегідь визначеної мети і зводяться до пошуку способів її досягнення шляхом визначення певних цільових етапів).

Алгоритм економічного прогнозування в регуляторному контексті є таким:

На *першому етапі* розробляється так званий "пошуковий" прогноз. Він показує, яким може бути розвиток економіки або окремої її підсистеми за умови, що характер державного впливу на соціально-економічні процеси залишиться незмінним. Такий прогноз виявляє сфери економіки, які вимагають активного державного втручання.

Таблиця 3.1. Класифікація прогнозів.

За масштабом	За часом	За елементами та напрямками відтворення
Мікропрогноз (окремого підприємства)	Оперативний (до 1 місяця)	первинних факторів виробництва (природних, матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, науково-технічні прогнози тощо)
Галузевий	Короткостроковий (до 1 року)	прогнози суспільних потреб: - економічної кон'юнктури;
Макропрогноз	Середньостроковий (1-5 років)	- державних, виробничих, особистих потреб у продукції, роботах та послугах;
Глобальний (світової економіки)	Довгостроковий (5-10 років)	- прогнози споживчого попиту населення, рівня життя населення і т.д. тощо.
	Далекостроковий (10-20 років)	

Другий етап – це розробка "нормативного" або "цільового" прогнозу, в якому держава визначає мету розвитку економіки країни. Наприклад, досягнути певного рівня споживання матеріальних благ на душу населення або утримати інфляцію на певному рівні тощо.

Ці цілі є свого роду нормативами, від яких починається вся низка прогнозних розрахунків. Для постановки реальної мети необхідно мати достовірну інформацію, основу якій і дає пошуковий прогноз. Пошуковий і нормативний прогнози тісно взаємопов'язані.

Третій етап – підготовка для уряду конкретних пропозицій і рекомендацій щодо зміни законодавства, щодо організаційних та адміністративних заходів, використання тих чи інших економічних регуляторів для спонукання суб'єктів вести господарську діяльність адекватно ДЕП.

В економічні прогнози закладаються три групи регуляторів:

- податки, податкові пільги, норми і порядок нарахування амортизації, процент за кредит, мито тощо;

- фінансові засоби держави: бюджетні інвестиції, субсидії, дотації, державні гарантії, державні кредити тощо;

- законодавчо встановлені обмеження матеріально-речових потоків: ліцензії, квоти, конкретні державні замовлення (контракти).

Маніпулюючи цими, переважно економічними, регуляторами, держава намагається максимально наблизити розвиток економіки до показників "нормативного прогнозу", але таким чином, щоб жодною мірою не блокувати механізми ринку, ринкової саморегуляції, механізми ринкового збалансування економіки.

Четвертий етап – коригування "нормативного" прогнозу з урахуванням дії вибраних регуляторів та окремих заходів (організаційних, адміністративно-правових).

Варіантів економічного (соціально-економічного) прогнозу може бути багато: необхідні прогнози будь-якого рівня, сектора, території, галузі економіки тощо.

Найбільш раціональним в регуляторному контексті є такий набір (система) прогнозів:

- прогнози соціально-економічних наслідків від різних ситуацій у країні та за кордоном;

- прогнози розвитку функціональних підсистем НЕС, таких, як фінанси, грошовий обіг, трудові ресурси тощо;

- соціальні і політичні прогнози;

- прогнози розвитку конкретних видів виробництва і галузей економіки;

- науково-технічні прогнози;

- екологічні прогнози;

- прогнози розвитку окремих виробничо-управлінських і територіальних структур (регіональних і місцевих господарських систем).

А найбільш продуктивним у практиці прогнозування ринкової економіки є зведення різних прогнозів у систему (узагальнюючий прогноз). Таким прогнозом, зокрема, є "Державний прогноз соціально-економічного розвитку України".

Державний прогноз економічного й соціального розвитку України – це система кількісних показників і якісних характеристик розвитку макроекономічної ситуації у країні на певний період, що охоплює формування структури економіки й соціальної інфраструктури, обсягів виробництва та споживання товарів і послуг, зовнішньоекономічної діяльності.

Використовують державний прогноз соціально-економічного розвитку для прийняття органами законодавчої та виконавчої влади конкретних рішень управління у сфері економічної політики, зокрема для розробки загальнодержавних, регіональних та галузевих програм. У кінцевому рахунку показники прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку є орієнтиром для розроблення суб'єктами підприємницької діяльності власних прогнозів, планів, бізнес-планів та інших документів.

Згідно з чинним законодавством (Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" (ст. 4)) система прогнозних і програмних документів складається із: прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди; Державної програми економічного й соціального розвитку України на короткостроковий період; прогнозів економічного й соціального розвитку областей, районів та міст на середньостроковий період; програм економічного і соціального розвитку, областей, районів та міст на короткостроковий період; прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період; програм розвитку окремих галузей економіки. А у разі необхідності прогнозні і програмні документи економічного й соціального розвитку можуть розроблятися на більш тривалий (довготерміновий) період.

Прогноз економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період розробляється на п'ять років та відображає:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за попередній період та характеристика головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери;

- очікувані зміни зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації і їх вплив на економіку країни;

- оцінка впливу можливих заходів державної політики у прогнозованому періоді на розвиток економіки і соціальної сфери;

- цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у середньостроковому періоді та пропозиції щодо напрямів державної політики у цей період;

- прогноз кон'юнктури на внутрішніх та зовнішніх ринках стратегічно важливих видів товарів і послуг;

- основні макроекономічні та інші необхідні показники і баланси економічного й соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, областей, міста Києва;

- висновки щодо тенденцій розвитку економіки країни протягом середньострокового.

Середньостроковий прогноз соціально-економічного розвитку країни є орієнтиром для розробки річного прогнозу та, якщо така передбачається законодавством, державної програми соціально-економічного розвитку України на 5 років. На разі прогноз економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період використовується під час розроблення проекту Програми діяльності Кабінету Міністрів України. Публікується цей прогноз у газеті "Урядовий кур'єр".

Прогноз економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період розробляють щорічно на наступний рік та відображає:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки і характеристика головних проблем розвитку економіки й соціальної сфери;

- очікувані зміни зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації і їх вплив на економіку країни;

- оцінка впливу можливих заходів державної політики у прогностичному періоді на розвиток економіки і соціальної сфери;
- основні макроекономічні та інші необхідні показники і баланси економічного й соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, областей, міста Києва;
- висновки щодо розвитку економіки країни у наступному році.

Показники прогнозу економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період використовуються для розроблення Державної програми економічного й соціального розвитку України та для оцінки надходжень і формування показників Державного бюджету України.

Зазвичай короткострокові прогнози розробляють для окремих виробництв, середньострокові найчастіше необхідні на галузевому і загальнодержавному рівнях управління, а довгострокові використовують для передбачення соціально-економічного розвитку, а також НТР. Усі ці прогнози тісно пов'язані між собою.

Методи економічного прогнозування – це сукупність прийомів і оцінок, що дають змогу на підставі колишніх внутрішніх і зовнішніх зв'язків, притаманних об'єкту, а також їхніх змін зробити правильне судження щодо майбутнього розвитку об'єкта. Нині кількість відомих методів і прийомів прогнозування перевищує 150. За всієї різноманітності їх можна розділити на 2 групи: інтуїтивні – дають можливість визначити ціль і в деяких випадках засоби їх досягнення; визначення ресурсного забезпечення – завдання формалізованих методів.

Інтуїтивні (експертні) методи базуються на використанні експертної інформації. Передбачають розробку прогнозу на основі індивідуального чи колективного опитування спеціалістів. Найбільш поширеними методами колективної експертної оцінки є метод мозкової атаки, метод комісій, матричний метод та ін. Використовуються для аналізу і прогнозування складних об'єктів (явищ, процесів), на розвиток яких справляють вплив багато факторів.

Анкетний метод передбачає опитування експертів за допомогою переліку питань щодо майбутнього розвитку об'єкта прогнозування.

Аналітичний метод – здійснюється на основі логічного аналізу ситуації, що склалася, і передбачає підготовку аналітичних доповідних записок.

Метод “комісій” – обговорення актуальної проблеми групою спеціалістів і складання прогнозу за результатами обговорення.

Матричний метод передбачає опитування експертів, спеціальну обробку інформації і складання експертної матриці – таблиці, по горизонталі зазначені напрямки дослідження (запитання для експертів), по вертикалі – експерти.

2. Формалізовані методи .

Методи прогнозу екстраполяції – вивчення попереднього і сучасного стану розвитку об'єкта і перенесення закономірностей минулого і сучасного на майбутнє.

Економіко-математичне моделювання – спосіб прогнозування, що передбачає конструювання моделі реального процесу чи явища, які мають відбутись у майбутньому.

Рисунок 3.5 – Методи макроекономічного прогнозування

4. Планування соціально-економічного розвитку країни.

Центральну позицію у системі ДРЕ займає складання науково обґрунтованих планів соціально-економічного розвитку.

Планування – це специфічна управлінська діяльність з визначення цілей та шляхів їх досягнення.

Особливості макроекономічного планування полягає в тому, що його об'єктом є національна економіка, а суб'єктом – держава.

Принципи макроекономічного планування:

1. *Оцінка сучасного рівня розвитку національної економіки:* планові розрахунки мають базуватися на вивченні статистичних та фактичних даних, аналізі практичного досвіду.

2. *Правильне визначення пріоритетів* обумовлене обмеженістю ресурсів і необхідністю концентрації зусиль на вирішенні найважливіших проблем.

3. *Збалансованість* – приведення у відповідність макроекономічних планових показників (наявних ресурсів і потреб, грошових витрат та доходів різних суб'єктів економіки тощо).

4. *Поєднання різних видів планування* – перспективного, поточного, галузевого і територіального – для забезпечення комплексного розвитку економіки, гармонізації суспільних інтересів.

5. *Реалістичність* означає розробку конкретних механізмів реалізації плану (економічного, організаційного, правового).

6. *Орієнтація на світові стандарти* – врахування у процесі планування світових економічних, екологічних та соціальних стандартів.

7. *Адаптація* – оперативне коригування планових завдань у зв'язку зі зміною умов і завдань соціально-економічного розвитку країни.

Рисунок 3. 6 – Головні цілі макроекономічного планування

Основні функції макроекономічного планування.

1. Визначення цілей і пріоритетів розвитку національної економіки.
2. Забезпечення найоптимальнішого варіанта розвитку національної економіки (найкоротшого і найефективнішого способу досягнення поставленої цілі).
3. Координація економічної діяльності суб'єктів (забезпечення інформацією, стимулювання, організація тощо).
4. Гармонізація економічних інтересів суб'єктів господарювання

Методи макроекономічного планування

Метод системного аналізу – ґрунтується на теорії всеохоплюючого раціонального підходу і передбачає комплексний підхід до об'єкта планування: визначення потреб і можливостей, наявних ресурсів; аналіз механізмів реалізації та результатів планових рішень; вивчення варіантів планових рішень для вибору найефективнішого тощо.

Балансовий метод – узгодження потреб і ресурсів як у масштабі суспільства, так і за окремими складовими національної економіки; координація розвитку окремих виробництв, галузей, регіонів на основі розробки відповідних балансів. Кожний баланс являє собою дві взаємопов'язані частини. Перша узагальнює ресурси в розрізі джерел ("доходи", "попит", "надходження"), друга характеризує потреби за напрямками їх використання (витрати, пропозиція, розподіл).

Баланси є складовою державних планів (програм). У практиці використовують:

- матеріальні (баланси засобів виробництва, предметів споживання, природних ресурсів тощо);
- вартісні (зведений фінансовий баланс грошових доходів і витрат суб'єктів різних рівнів);
- трудові (баланси трудових ресурсів, ринку праці)
- міжгалузеві;
- міжрегіональні та ін.

Нормативний метод – обґрунтування планових показників за допомогою науково обґрунтованих нормативів, що виражають ступінь економічної, екологічної, соціальної ефективності виробництва. Норми і нормативи за сутністю є якісними, відносними показниками. Вони побудовані здебільшого як показники місткості і віддачі.(норми рентабельності, амортизації, ресурсоемності, викиду шкідливих речовин, прожитковий мінімум тощо).

Показники місткості характеризують нормативні витрати ресурсів на одержання певного результату.

Нормативні показники віддачі є оберненими показниками місткості.

Метод оптимізації планових рішень – пошук найефективнішого (оптимального) планового завдання на основі використання економіко-математичних моделей, методів математичного програмування тощо.

Програмно-цільовий метод – розробка важливих програм вирішення найактуальніших соціальних, економічних, екологічних, науково-технічних, регіональних проблем розвитку суспільства. Він передбачає визначення комплексу взаємопов'язаних організаційно-правових та фінансово-економічних заходів, спрямованих на їх виконання.

Макроекономічний план як сукупність обґрунтувань цілей ДЕП та способів їх досягнення, з позицій обов'язковості до виконання його завдань суб'єктами національної системи, може виступати в чотирьох формах: два основних – директивне та індикативне і два проміжних – індирективне і регулятивне.

Таблиця 3.2. Класифікація державного планування.

За часом	За об'єктом	За масштабом	За способом
Короткострокові (поточні) – на 1 рік	Політичні	Національні	Директивні
Середньострокові (3-5 років)	Економічні	Регіональні, місцеві (міські, районні)	Індирективні
Довгострокові (10-15 років)	Соціальні	Корпоративні	Регулятивні
		Окремого підприємства (бізнес-план)	Індикативні.

Директивний план – спосіб управління економікою і носить адресний та обов’язковий для виконання статус юридичного закону. Директивне планування притаманне командній економіці і має такі риси:

1. Ґрунтується на державній власності.
2. План втілює державну стратегію та пріоритети. Має тотальний характер, охоплюючи всі сторони соціально-економічного життя суспільства.
3. За допомогою ДП держава прагне вирішити не тільки макро-, а й майже всі мікроекономічні проблеми.
4. Планові завдання є обов’язковими для виконання (план-закон).
5. ДП для держави є основним інструментом реалізації економічної політики, а для суб’єктів економіки – метою виробництва (виконання чи невиконання плану обумовлює відповідно заохочення або покарання).
6. Домінування вертикально субординованих відносин в економіці (накази, директиви доводяться “згори”). Підприємства перетворюються на простих виконавців замовлень.
7. Використовуються в основному адміністративні, прямі методи ДРЕ.

Наслідки використання директивного плану: знищення конкуренції, створення умов для монополізму; диктат виробника; зниження ефективності виробництва, якості товару, звуження їх асортименту; виникнення постійного товарного дефіциту; породження бюрократизму, волюнтаризму, паразитизму та корупції.

Директивні плани і відповідний їм тип планування були характерними для командно-адміністративного типу економіки, яка існувала в СРСР та країнах соціалістичного табору. Через такі плани держава здійснювала тотальний прямий контроль над усією економічною системою. Проте макроекономічні плани, які розробляють та застосовують у контексті державного регулювання ринкових національних економічних систем, також передбачають можливість використання адміністративних методів і важелів (норм, нормативів, держзамовлень, держінвестицій, регульованих цін тощо) з метою забезпечення реалізації накреслених цілей.

Але в системі ринкової економіки план не повинен бути однозначним визначенням поведінки, діяльності суб’єкта ЕС, оскільки в ринковій економіці ніколи немає визначеності, а існують лише сценарії поведінки, діяльності, досягнення бажаних економічних (соціально-економічних) цілей розвитку, сценарії щодо вирішення тих чи інших проблем, врегулювання тих чи інших ситуацій. Водночас треба пам’ятати, що план є інструментом можливого, а не бажаного.

Планування, таким чином, має виступати як управлінський процес визначення можливих цілей і засобів їх досягнення та забезпечення відповідності між ними.

Індирективне планування має багато рис директивного планування, але, на відміну від нього використовує не тільки адміністративні, а й економічні важелі: ціни відсоткові ставки, податки, валютні курси. План також не передбачає адміністративних покарань за невиконання. Проте відсутні й

переваги (матеріальні премії, першочергове виділення ресурсів тощо), пов'язані з перевиконанням планових завдань.

Цей план є ефективнішим, ніж директивний, оскільки дає більше свободи суб'єктам економіки, але він не сумісний з ринком і тільки імітує конкуренцію.

Регулятивне планування схоже на індикативне, йому відповідає змішана економіка (передбачає рівнозначну частку державної та приватної власності), ґрунтується на активному використанні економічних методів. Головна функція плану – координація діяльності суб'єктів економіки: управління державним сектором (за допомогою прямих, адміністративних, економічних методів) і активний вплив на роботу приватних підприємств (використання насамперед економічних важелів).

Індикативне планування (від лат. indicator – показчик) – це рекомендаційна система планових заходів, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави, що передбачає створення таких умов функціонування суб'єктів економіки, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань.

Функції індикативного плану.

1. Визначення цілей і пріоритетів розвитку національних економіки.
2. Координація економічної діяльності суб'єктів (забезпечення інформацією, орієнтація і стимулювання).
3. Прогнозування макроекономічного розвитку та ринкової кон'юнктури.
4. З'ясування сфер найефективнішого вкладення капіталу.
5. Виявлення неперспективних у майбутньому галузей і підприємств.

Основні ознаки індикативного плану:

1. Базується на змішаній економіці (зумовлює сутність трансформації в сфері макроекономічного планування в Україні – перехід від директивного до індикативного планування)

2. Планові документи окреслюють загальні контури майбутнього економічного розвитку (план-прогноз).

3. Завдання мають орієнтований, рекомендаційний характер (обов'язові тільки для державних підприємств – імперативний план, як складова індикативного).

4. Головне завдання плану – координація господарської діяльності суб'єктів економіки тобто показники плану призначено для інформування суб'єктів господарювання про цілі, пріоритети, наміри держави.

5. Мобільний характер плану передбачає можливість коригування його параметрів відповідно до змін на ринку.

6. Для стимулювання виконання завдань використовуються економічні, прямі, опосередковані та адміністративні методи (перевага надається економічним регуляторам).

Показники, які містяться в індикативному макроекономічному плані, виражають головні напрями соціально-економічного розвитку, є орієнтирами, досягнення яких державні органи повинні домагатися шляхом застосування різних заходів стимулювання та економічних важелів.

Уряд реалізує головні положення індикативного макроекономічного плану (програми) через систему державного підприємництва, державні замовлення і державні контракти, цільові комплексні програми, бюджетне фінансування (бюджетне планування) та грошово-кредитні механізми.

Певна частина індикативного макроекономічного плану є директивною. Це стосується заходів, які фінансуються з бюджету.

Уперше ідею державного індикативного макроекономічного планування висвітлив К. Ландауер у книзі "Теорія національного економічного планування" в 1944 році. Суть цього планування полягає в тому, що уряд впливає на розвиток національної економіки не шляхом вказівок і затвердження директивних обов'язкових завдань для товаровиробника, а за допомогою координації діяльності виробників і забезпечення їх інформацією про господарську кон'юнктуру, напрямки ДЕП, тенденції розвитку економіки, мотиваційні режими тощо.

Індикативна форма планування ввійшла у світову господарську практику у зв'язку з економічною кризою 1929-1933 рр. як засіб для запобігання виникнення в економіці кризових явищ.

Можна виділити головні етапи розвитку макропланування в розвинених країнах:

1 етап – 40-50-ті роки ХХ ст. – складаються короткострокові плани (бюджетні програми) і середньострокові плани-прогнози (на 5 років). Застосовується у Франції, Іспанії, Швеції, Норвегії та Нідерландах.

2 етап – 60-ті –сер.70-х рр. – складання короткострокових планів-прогнозів пов'язується з держбюджетом (бюджетне планування), практикується середньострокове планування і вперше починають розробляти довгострокові плани-прогнози (на 15-20 років), насамперед, у Японії. До планування (програмування) вдаються практично всі країни Західної Європи та Японія.

3 етап – сер.70-х до сьогодні – державне планування набуває рис стратегічного планування (цільового державного програмування), передбачає визначення основних пріоритетів розвитку національної економіки, головну роль у реалізації яких відіграє держава. Ці напрямки набувають статусу цільових державних програм.

Спільним для індикативних планів, які розробляють у розвинутих країнах, є те, що в них стратегічні рішення приймаються централізовано, а поточні – децентралізовано. Хоча організація індикативного планування в кожній країні має свої особливості.

В Україні індикативне планування запроваджено з 1993 року і використовується сьогодні у формі розробки та реалізації Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період (ДПЕСР). Розглядає і схвалює економічні індикативні плани Кабінет Міністрів разом з Державним бюджетом. Одночасно урядові подають підсумки розвитку економіки за минулий рік, зведений баланс фінансових ресурсів, перелік найважливіших проблем, які вирішуватимуться, перелік державних цільових програм, реалізація яких передбачається за рахунок бюджету, а також дані про

розвиток державного сектора. Економічний план на наступний рік подають до Верховної Ради України для затвердження.

5. Державне економічне програмування та цільові комплексні програми.

Програма – це економічний функціональний документ, в якому міститься визначений за ресурсами, виконавцями та строками здійснення комплекс заходів, спрямованих на досягнення цілей, обумовлених існуванням однієї або декількох суміжних соціально-економічних проблем в економічній системі. Коротко його зміст визначається такими параметрами – мета, ресурси, організація, результати.

Програмування (програмно-цільове планування), як елемент господарського механізму, а ще вужче – елемент механізму ДРЕ, забезпечує комплексне використання всіх елементів системи державного регулювання економіки для досягнення поставленої мети – вирішення певної пріоритетної проблеми або групи проблем.

Суть процесу економічного програмування полягає в:

- аналізі стану національної економіки;
- виявлення проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми;
- розробці та реалізації окремих економічних програм.

У ринковій економіці програмування має індикативний, тобто рекомендаційно-інформативно-регуляторний характер. Отже, *державна економічна програма* – це індикативний функціональний документ, який поєднує за ресурсами, строками виконання і виконавцями комплекс соціально-економічних, виробничих, науково-технологічних, організаційно-економічних та інших заходів, спрямованих на вирішення пріоритетної народногосподарської проблеми (чи групи проблем), реалізація якої вимагає участі багатьох галузей, регіонів і господарських органів.

Об'єктами державного економічного програмування виступають галузі, регіони, сектори і сфери економіки, різні напрями наукових досліджень тощо та економіка в цілому.

Залежно від об'єкта економічне програмування може бути загальногосподарським, регіональним, галузевим і цільовим (проблемно-цільовим, продуктово-цільовим, тобто спрямованим на вирішення певної конкретної соціально-економічної проблеми, на організацію виробництва і насичення ринку конкретним продуктом).

Головними завданнями державного економічного програмування є:

- підтримка економічної рівноваги;
- вплив на якісне перетворення економіки;
- стимулювання розвитку економіки;
- вирішення конкретних соціально-економічних проблем та продуктивних завдань.

Державне економічне програмування, по суті, є формою організації процесу реалізації пріоритетів ДЕП у сфері економіки як у комплексі (комплексні програми соціально-економічного розвитку), так і зокрема (цільові комплексні програми).

Комплексні державні економічні програми можна класифікувати за такими ознаками;

Етапи програмно-цільового програмування:

- 1.Відбір переліку проблем, що підлягають програмному розв'язанню.
- 2.Формування та видача вихідного завдання на розробку програми.
- 3.Розробка проекту програми.
- 4.Затвердження програми.
- 5.Реалізація програми.

Державні економічні програми можна класифікувати за такими ознаками:

1. За кількістю охоплених галузей (проблем):

- багатоцільові комплексні програми (комплексні програми соціально-економічного розвитку, наприклад: Державна (комплексна) програма соціально-економічного розвитку України на короткостроковий період; програми соціально-економічного розвитку регіонів тощо);

- одно цільові комплексні програми (проблемні та продуктові програми, які стосуються вирішення окремих соціально-економічних наприклад: програма вирівнювання платіжного балансу, програма забезпечення енергетичної безпеки України, державна програма приватизації, програма розвитку авіаційної промисловості, програма розвитку транспортного комплексу, програма "Вугілля" – програма розвитку вугільної промисловості та її соціальної сфери тощо). Ці цільові комплексні програми (ЦКП) являють собою державний адресний плановий документ, в якому визначено конкретну мету і комплекс спрямованих на досягнення зазначеної мети та погоджених за ресурсами, виконавцями і строками економічних, техніко-економічних, виробничих, науково-технологічних, організаційно-економічних заходів, до яких, як правило, залучено багато галузей, регіонів та господарських органів.

2. За змістом проблем до вирішення програми поділяються на:

- соціально-економічні (соціальні): спрямовані на вирішення проблем підвищення матеріального і культурного рівня життя населення, перетворення характеру праці, вдосконалення способу життя, зростання масштабів та ефективності функціонування суспільного сектора тощо;

- організаційно-господарські (економічні): спрямовані на вдосконалення організації управління господарськими системами тощо;

- науково-технічні: передбачають вирішення наукових і технологічних проблем, впровадження досягнення науково-технічного прогресу у господарську діяльність тощо;

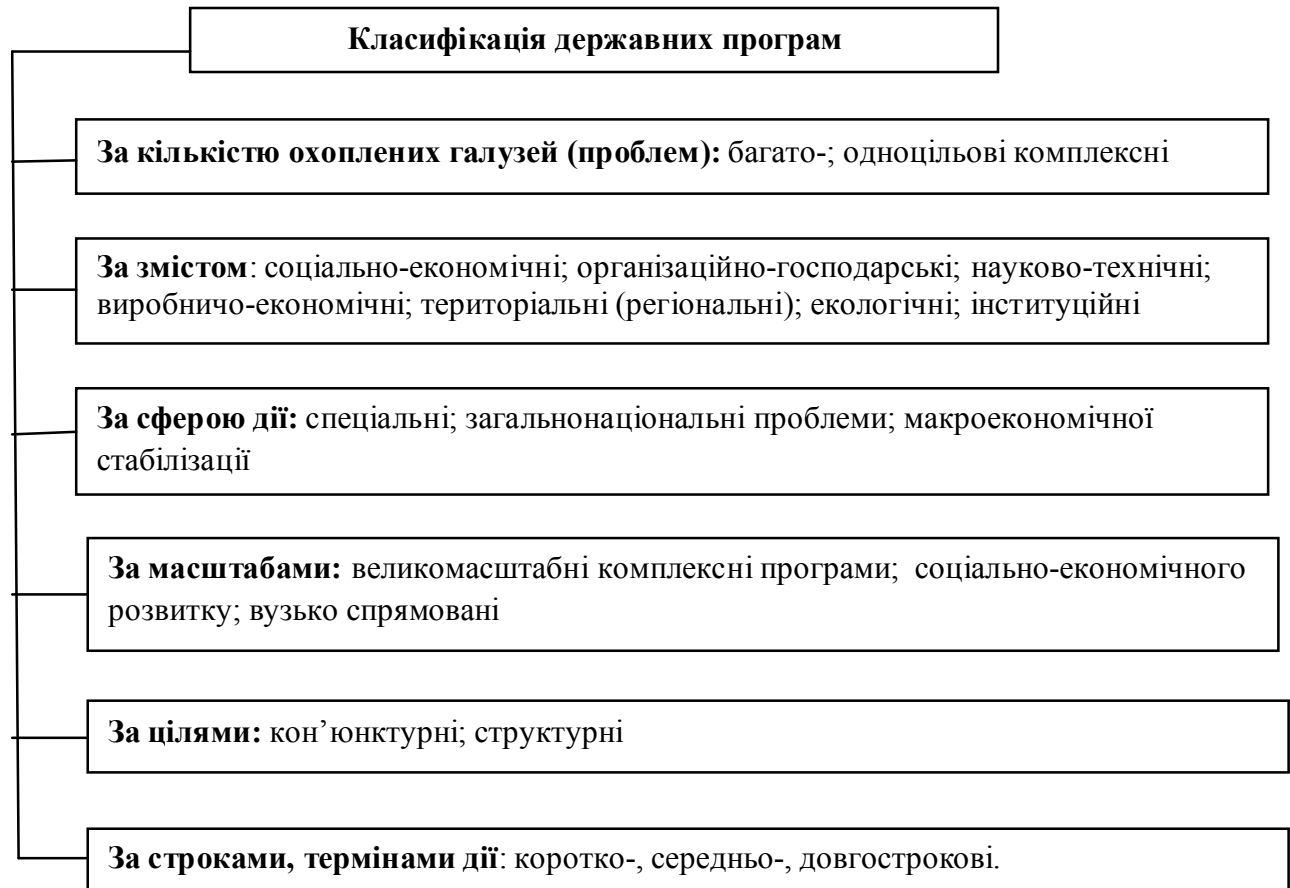
- виробничо-економічні: спрямовані на вирішення великих міжгалузевих проблем у сфері виробництва та підвищення його ефективності і якісних характеристик, розвиток нових виробництв, збільшення обсягів виробництва певних видів продукції, зростання ефективності використання ресурсів, підвищення якості продукції тощо;

- територіальні (регіональні): передбачають комплексне господарське освоєння нових територій або перетворення існуючих районів країни; спрямовані на формування і розвиток територіально-виробничих комплексів,

підвищення ефективності функціонування та розвитку регіональних господарських систем, реструктуризацію економіки регіонів тощо;

- екологічні: включають комплекс заходів природоохоронного і природо перетворювального характеру тощо;

- інституційні: спрямовані на вдосконалення організації управління господарськими системами, реформування відносин власності, адміністративно-територіального устрою тощо.

Рисунок 3.7 – Класифікація державних програм

3. За сферою дії виділяють:

- спеціальні програми розвитку окремих галузей, функціональних підсистем або регіонів (державна програма розвитку вугільної промисловості; державна програма ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; державна програма "Освіта"; державна програма розвитку житлового будівництва тощо);

- програми вирішення загальнонаціональних проблем (державна програма зайнятості; державна програма соціального захисту населення, державна програма приватизації);

- програма для досягнення економічної рівноваги: програми стабілізації економіки та виведення її з кризи; фінансові програми; регіональні програми соціально-економічного розвитку; програми формування нових територіально-виробничих комплексів.

4. За масштабами охоплених проблем:

- великомасштабні комплексні програми (комплексна програма науково-технічного розвитку в національній економіці; Державна програма соціально-економічного розвитку України на 5 років, на 1 рік);

- програми соціально-економічного розвитку (комплексні програми вирішення найважливіших соціально-економічних проблем країни, галузі чи регіону);

- вузькоспрямовані програми: цільові комплексні продуктові програми, цільові науково-технічні програми, цільові комплексні інвестиційні програми.

5. За цілями.

- кон'юнктурні – регулювання економічних процесів шляхом маніпулювання господарською кон'юктурою;

- структурні – зміна співвідношень між різними галузями, сферами національної економіки.

6. За строками, термінами дії:

- короткострокові (річні), спрямовані на вирішення поточних проблем;

- середньострокові (до 5 років), призначені для розв'язання тактичних завдань;

- довгострокові (до 10-15 років), спрямовані на досягнення стратегічних цілей.

Економічні програми мають у своїй структурі такі елементи:

- цільовий, де з'ясовані головна мета і підцілі програми, послідовність (бажана) їх реалізації;

- структурний – набір об'єктів економіки та їх елементів, які об'єднані за ознакою цільового призначення;

- техніко-економічного обґрунтування;

- організаційний, в якому за всіма елементами програми передбачені відповідальні виконавці, джерела і строки виділення ресурсів, а також терміни вжиття заходів;

- ресурсний характеризує обсяг і структуру розподілу ресурсів, необхідних для виконання програми.

Для обґрунтування завдань і показників програм використовують такі методи: нормативний (див. методи економічного прогнозування) і балансовий (базується на встановленні оптимальної відповідності між різноманітними видами потреб і засобами їх забезпечення, враховуючи широкий перелік соціально-економічних норм і нормативів), аналітичний, екстраполяції, експертних оцінок, кореляційно-регресійного аналізу.

Показники програм соціально-економічного розвитку спираються на чинну систему облікової та звітної інформації органів Державної статистики. Під час складання програм використовують також аналітичні і розрахункові матеріали галузевих та функціональних міністерств і відомств, органів регіонального управління й місцевого самоврядування, науково-дослідних і проектних організацій, вузів, дані опитувань. Розробляючи завдання, заходи та показники економічних комплексних програм, враховують положення відповідних законів, указів, постанов та рішень місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування.

Реалізація економічних програм забезпечується і здійснюється центральними й місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування за допомогою економічних, правових, організаційних, адміністративних методів. Серед засобів реалізації державних планів і програм можна виділити наступні:

- держконтракт і держзамовлення;
- пільгове оподаткування;
- пільгове кредитування;
- цінові пільги;
- державне страхування;
- гарантування ринків збуту;
- інформаційне забезпечення;
- розробка спеціальних прогнозів;
- державне фінансування наукових досліджень;
- державна підтримка у просуванні товару на зовнішній ринок;
- інститут соціального партнерства (трипартизм);
- державна система науково-технічної та соціально-економічної експертизи (експертні ради);
- опосередковані (непрямі) методи економічного стимулювання виконавців програм.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. У чому полягає суть макроекономічного планування?
2. Які теорії лежать в основі макроекономічного планування?
3. Що є об'єктом та сферою макропланування? Чому саме вони?
4. Яка стратегічна мета та цілі макроекономічного планування?
5. Назвіть основні функції макроекономічного планування.
6. На яких засадах будуються макроекономічні плани?
7. Основні методи макроекономічного планування.
8. Назвіть форми (види, типи) державного планування, їхні основні риси.
9. У чому полягає специфіка індикативного плану; його функції?
10. Що таке стратегічне макроекономічне планування?
11. У чому полягає суть макроекономічного програмування, його види?
12. Назвіть механізм реалізації макроекономічних планів і програм.

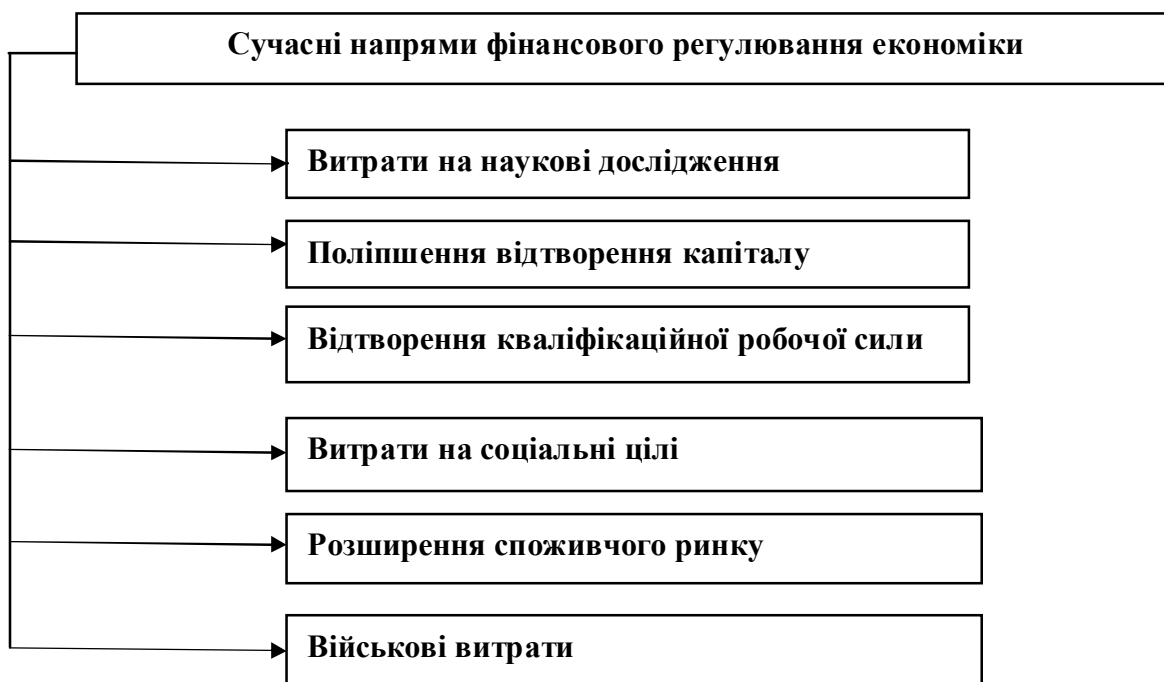
Теми рефератів і доповідей

1. Зміст і стан реалізації стратегії економічної та соціальної політики України.
2. Зміст прогнозування соціально-економічного розвитку.
3. Реалізація державних програм в Україні на сучасному етапі розвитку.
4. Індикативне планування: зміст, необхідність, реалізація.

ТЕМА 4. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА.

1. Фінансова система України та фінансова політика. .
2. Державний бюджет як головний засіб управління соціально-економічним розвитком країни.
3. Податкове регулювання.
4. Механізм реалізації бюджетно-податкового регулювання.
5. Грошово-кредитне регулювання.

Фінансова політика держави – заходи держави щодо мобілізації фінансових ресурсів, їх розподілу та використання на базі фінансового законодавства для реалізації соціально-економічних цілей розвитку суспільства. Фінансова політика обумовлена станом економіки держави. Головні напрямки фінансового регулювання економіки: витрати на наукові дослідження, відтворення кваліфікованої робочої сили, військові витрати, витрати на соціальні цілі, поліпшення відтворення капіталу, розширення споживчого ринку.

Рисунок 4.1. – Сучасні напрями фінансового регулювання економіки

Елементи фінансової політики:

- політика державних видатків;
- фіскальна політика (мобілізація коштів у державну скарбницю; формування та регулювання державного бюджету).

Типи фінансової політики:

Дискреційна – політика, що проводиться державою безпосередньо. Основні засоби дискреційної політики: держконтракт і держзамовлення,

державні інвестиції, соціальні трансферти, зміни у податковому регулюванні, фінансування державних програм, громадських робіт тощо.

Недискреційна (автоматична) – політика вбудованих регуляторів: податки, соціальні виплати, ефект надійності компаній, інертність схильності до споживання тощо.

Відносно до державної фінансової діяльності у розвинених країнах виникла та затвердилася *концепція функціональних фінансів*. Сутність даної концепції полягає в тому, що фінансова політика держави повинна проводитися на основі наслідків, які ця діяльність викликає в економічній системі. Іншими словами, заходи держави у галузі державних витрат, оподаткування, державної позики та її погашення, зміна кількості грошей в обігу здійснюються для забезпечення потоку загальних витрат на товари, який необхідний для покриття всієї суми (розрахованої у поточних цінах) потенційно вироблених товарів.

Фінансова політика держави пов'язана з поняттями *фінансової і бюджетної системи* країни, власне через які вона і реалізується, втілюється у життя, матеріалізується. З іншого боку, *фінансово-бюджетне регулювання* становить комплекс засобів державного регулювання фінансової системи і насамперед використання державних фінансів. *Головна ціль* бюджетно-фінансового регулювання – досягнення повної зайнятості без інфляції.

Головними суб'єктами фінансово-бюджетного регулювання виступають:

- Міністерство фінансів України;
- Міністерство економіки;
- Головне контрольно-ревізійне управління;
- Державне казначейство України;
- Державна податкова адміністрація;
- Державна митна служба України.

Система Міністерства фінансів України (охоплює центральний апарат МФ, відділи фінуправління обласних, районних і місцевих державних адміністрацій), а також державні податкова адміністрація (з 1996 р.) і митна служба виконують практичні завдання з формування і використання ДБ. А для організації касового виконання ДБ у 1995р. було створено систему державного казначейства.

Фінансова система країни – це сукупність різноманітних фондів грошових ресурсів у державі і способів їх формування та використання. Вона охоплює у своїй структурі такі елементи, як:

- державний бюджет;
- позабюджетні цільові (спеціальні) фонди (пенсійний, страховий, кредитний тощо);
- фінанси підприємств усіх форм власності;
- місцеві фінанси (місцеві бюджети);
- фондовий ринок.

Основним елементом фінансової системи країни, який виступає одним з найважливіших комплексних регуляторних засобів у контексті державної фінансової політики, є державні фінанси. Власне через державні фінанси

(державний, місцеві бюджети та позабюджетні цільові фонди) перерозподіляється значна частина ВВП (в Японії і Росії 1/3, Франції і Нідерландах 1/2, у Швеції більше 2/3, в Україні 1/3 ВВП) з метою і в контексті забезпечення реалізації регуляторних функцій держави в НЕС.

Основу системи державних фінансів (яка є основним комплексом засобів державної фінансової політики) становить бюджетна система. Через неї проходять основні фінансові потоки доходів та видатків держави. Бюджетна система охоплює центральний (державний) бюджет, регіональні та місцеві бюджети.

Інформаційно-аналітичним інструментом визначення обсягів фінансових ресурсів держави, можливостей їх використання для фінансування соціально-економічного розвитку, оптимальних напрямів їх розподілу та використання є щорічний зведений баланс фінансових ресурсів України. Зведений баланс фінансових ресурсів держави є складовою ДПЕСР України (розділ "Основні баланси національної економіки)". *Джерела надходжень* фінансових ресурсів у зведеному балансі включають:

- сумарні доходи державного та місцевих бюджетів;
- ресурси підприємств та організацій, які охоплюють прибутки після сплати податків, амортизаційні й інші відрахування підприємств, установ та організацій;
- доходи державних позабюджетних фондів;
- довгострокові кредитні ресурси на розвиток економіки, надані банками України;
- кошти іноземних інвесторів;
- кредити міжнародних фінансових організацій та кредити, отримані на довгостроковій основі.

Напрямки використання фінансових ресурсів у зведеному балансі передбачені такі:

- сумарні видатки державного та місцевих бюджетів;
- витрати підприємств та організацій;
- витрати державних позабюджетних фондів;
- витрати на реалізацію національних програм розвитку економіки за рахунок довгострокових кредитів;
- витрати іноземних інвесторів на розвиток економіки України;
- використання кредитів міжнародних фінансових організацій.

Взаємозв'язки елементів (ланок) фінансової системи регулюються чинним законодавством.

2. Державний бюджет як головний засіб управління соціально-економічним розвитком країни.

Головним ланцюгом фінансової системи є *державний бюджет* – найбільший централізований грошовий фонд, який знаходиться в розпорядженні уряду. Державний бюджет є річним планом державних витрат та джерел їх фінансового покриття, а також головним важелем державного регулювання перерозподілу фінансових потоків у країні. В Україні через державний бюджет перерозподіляється близько 30% ВВП.

Консолідований державний бюджет країни – бюджет центрального уряду та бюджети місцевих органів влади.

Основні функції бюджету:

- стимулює економічне зростання;
- регулює обсяг сукупного попиту;
- проводить антициклічну політику;
- здійснює перерозподіл доходів;
- забезпечує фінансову допомогу на розвиток окремих галузей і сфер діяльності;
- збалансовує бюджети нижчих рівнів.

Основні *показники*, що характеризують бюджет:

- абсолютні розміри;
- частка коштів, які щорічно перерозподіляються через бюджет у ВВП, НД;
- рівень покриття бюджетних видатків доходами;
- обсяг і структура бюджетних витрат ;
- обсяг і структура доходів бюджету.

Правовою основою бюджетного регулювання в Україні є Конституція України, закон «Про бюджетну систему України» та інші нормативно-правові акти.

В Україні *бюджетна система* складається з Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Організація та принципи побудови бюджетної системи, а також взаємозв'язок між її окремими ланками характеризуються поняттям «бюджетний устрій». Бюджетний устрій України визначається з урахуванням державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни.

Через бюджет (податки і видатки) відбувається:

- перерозподіл доходів для того, щоб зробити його більш соціально справедливим;
- фінансування соціальних програм, оборони, державного управління, фундаментальної науки;
- фінансування вирішення регіональних, структурних та інших проблем загальнонаціонального рівня.

Доходи бюджетів різних рівнів формують за рахунок надходжень від сплати фізичними і юридичними особами податків, зборів та інших платежів, а також надходжень з інших джерел, передбачених законодавством України.

Державні доходи – це, *по-перше*, грошові відносини з приводу розподілу ВВП, *по-друге*, частка ВВП, що використовується державою для здійснення своїх функцій. Доходи державного бюджету (звичайні) формуються за рахунок податків, акцизних зборів і мито (75...85%), надходження від державної власності і державного підприємництва (5...8%), внесків у державні цільові фонди соціального страхування (пенсійний, страхування від безробіття, сприяння зайнятості населення) – 10...12%, перевищення доходів над витратами Національного банку України, повернених державі позик, процентів за наданими державою позиками та кредитами, доходи від

державної торгівлі. Надзвичайні доходи – це кошти від приватизації, продажу прав використання повітряного простору тощо.

Таблиця 4. 1

Бюджетні доходи

Звичайні	Надзвичайні
<ul style="list-style-type: none"> - податки; - збори (на право торгівлі, акцизні, мито тощо); - доходи від державної власності, державної торгівлі; - внески в державні фонди соціального страхування тощо 	<ul style="list-style-type: none"> - кошти від приватизації, - кошти від продажу прав використання повітряного простору тощо

Згідно з бюджетною класифікацією (узагальнюючи) усі бюджетні надходження поділяють на 10 груп:

1) *податок на доходи:*

- податок з доходів фізичних осіб;
- податок на прибуток підприємств;

2) *збори за спеціальне за використання природних ресурсів:*

- плата за використання лісових ресурсів;
- плата за спеціальне користування водними ресурсами;
- плата за користування надрами;
- плата за користування іншими природними ресурсами;

3) *внутрішні податки на товари і послуги:*

- ПДВ;
- акцизний збір з вітчизняних та імпортованих товарів;
- ліцензії на діяльність тощо.

4) *податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції:*

- ввізне мито;
- вивізне мито;
- кошти, отримані від консульських дій тощо.

5) *доходи від власності та підприємництва:*

- рентні платежі за видобуток нафти і газ та їх транспортування;
- частина прибутку господарських організацій, що вилучається до бюджету;
- доходи від продажу грошово-речових лотерей;
- дивіденди та інші доходи на власність держави (дивіденди на ЦП, що належать державі у корпоративних структурах із державною часткою власності, орендна плата цілісних майнових комплексів); інші надходження;

6) *адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу:*

- державне мито;
- виконавчий збір;
- штрафи;
- митні збори і платежі тощо.

7) *неподаткові надходження і доходи від операцій з капіталом, що перебуває у державній власності* – доходи від приватизації та реалізації держмайна, внутрішні позики, перевищення доходів над видатками НБУ, повернені державі позики, відсотки за наданими державою позиками та кредитами, надходження від продажу майна конфіскованого й успадкованого державою, дорогоцінних металів та каменів, державних запасів тощо;

8) *офіційні трансферти*;

9) *внески у державні цільові фонди* (платежі до фондів соціального забезпечення, збір за забруднення навколишнього природного середовища та інші фонди, визначені національним законодавством);

10) *інші доходи*, визначені законодавством України і віднесені до доходів державного бюджету України.

Державні видатки, включаючи чисте кредитування, – це витрати, пов'язані з виконанням державою своїх функцій. *Витрати* – це платежі, що не підлягають поверненню, не створюють і не погашають фінансових вимог. Вони складаються в основному із закупівель товарів, послуг, оплати праці державних службовців, соціальних виплат і обслуговування державного боргу. До *чистого кредитування* відносять надання позик і придбання акцій за вирахуванням сум погашених кредитів і доходів від продажу акцій.

Згідно з економічними характеристиками видатки всіх бюджетів поділяються на поточні видатки і видатки розвитку.

Поточні видатки – це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств (установ, організацій, органів), яка існує на початок бюджетного року, а також фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів.

Видатки розвитку – це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень; фінансування структурної перебудови економіки; субвенції та інші витрати, пов'язані з розширенням відтворенням.

Найявні бюджетні ресурси перш за все спрямовують на погашення заборгованості із заробітної плати бюджетних установ, фінансування соціально-культурної сфери та соціального захисту населення.

Як і бюджетні надходження, так і державні видатки здійснюються за статтями відповідно до бюджетної класифікації. Узагальнюючи, витрати державного бюджету можна класифікувати за такими типовими напрямками (за призначенням):

- витрати на соціальні послуги: охорону здоров'я, освіту, соціальну допомогу, субсидії місцевим бюджетам (40-50%);

- видатки на господарські потреби (у вигляді державних кредитів, дотацій, державних субсидій (цінових та інвестиційних), гарантій, замовлень і закупівель (контрактів), прямого державного фінансування державних програм): на капіталовкладення в інфраструктуру, на дотації державним підприємствам, на субсидії сільському господарству, на здійснення державних програм (10-20%);

- видатки на озброєння і матеріальне забезпечення зовнішньої політики (10-20%);

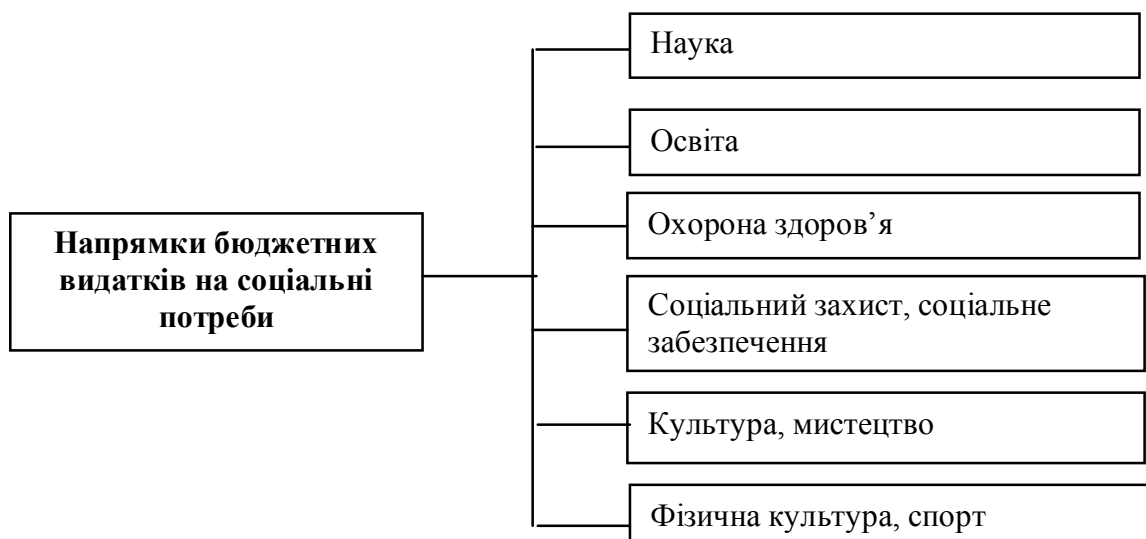
- адміністративно-управлінські витрати на утримання державних органів, міліції, юстиції і т. д. (5-10%);
- обслуговування і платежі з державного боргу (7-8%).

Рисунок 4. 2. – Групи державних видатків

Видатки на соціальні потреби:

- забезпечують реалізацію соціально-економічної політики держави;
- сприяють перерозподілу ринкових доходів, пом'якшують диференціацію матеріального становища соціальних груп; полегшують доступ менш забезпечених верств населення до набуття кваліфікації, надання медичних послуг;
- впливають на стимулювання, розмір та структуру попиту.

Рисунок 4. 3. – Напрямки соціальних видатків держави

За функціональним призначенням державні видатки можна об'єднати в п'ять груп.

1. *Фінансування державних послуг загального призначення* (витрати на державне управління; утримання законодавчих, виконавчих і судових органів;

міжнародну діяльність, національну оборону, забезпечення громадського порядку і безпеки і т. д.).

2. *Фінансування виробництва суспільних товарів* (витрати на науку, освіту, культуру і мистецтво, охорону здоров'я, фізичну культуру і спорт, соціальний захист і соціальне забезпечення, житлово-комунальне господарство, засоби масової інформації і т. д.).

3. *Фінансування державних послуг, пов'язаних з економічною діяльністю* (витрати на розвиток галузей матеріального виробництва: промисловості, сільського та лісового господарств, капітального будівництва, транспорту, зв'язку і т. п.; на забезпечення більш високої ефективності господарської діяльності, здійснення структурних перетворень в економіці, створення умов для економічного зростання, на реалізацію цільових комплексних програм.

4. *Видатки державних цільових фондів.*

5. *Інші видатки* (виплати процентів і витрати, пов'язані з обслуговуванням державного боргу, створення резервних фондів, трансферти загального характеру і т. д.).

Водночас, слід відзначити, що перетворення бюджетних асигнувань у капіталовкладення допускається тільки в особливих випадках, коли реалізуються цільові державні програми. Воно пильно контролюється законодавчими органами. У ринковій економіці для фінансування інвестицій звертаються не до уряду з його бюджетом, а до банків, фондової біржі.

Кошти Державного бюджету витрачаються лише на цілі і в межах, затверджених Законом про Державний бюджет.

Необхідною умовою фінансово-бюджетної політики є збалансованість бюджетів, що входять до складу бюджетної системи держави.

Перевищення доходів над видатками створює профіцит (надлишок) бюджету. Він може бути використаний для дострокових виплат, погашення державного боргу, кредитування або бути переведений у дохід наступного бюджетного періоду.

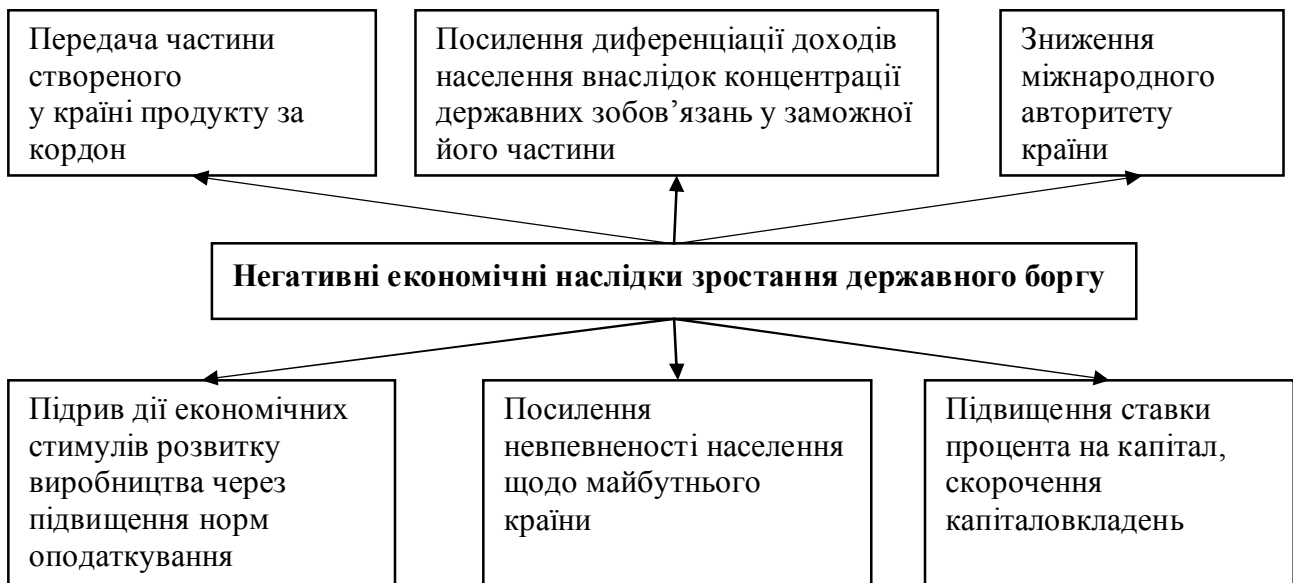
Перевищення видатків над доходами утворює дефіцит бюджету (ДБ).

Дефіцит ДБ (у % до ВВП) можна покривати за рахунок; посилення оподаткування; продажу державних ЦП (ОВДП, казначейських зобов'язань) та зовнішньої державної позики; продажу державного майна; емісії (додаткової емісії готівкових грошей, кредитів НБ уряду). Нестача коштів для фінансування видатків ДБ передбачає також можливість й необхідність здійснення *секвестру* (пропорційного скорочення) витрат ДБ, окрім спеціально захищених статей, з метою збалансування бюджету.

Дефіцит ДБ є одним з основних макроекономічних показників, які характеризують національної економіки. Негативними прямими наслідками дефіциту держбюджету можуть бути інфляція та порушення ринкової мотивації діяльності приватних фінансових інститутів. Тому забезпечення збалансованості є одним з основних завдань уряду в контексті фінансової політики держави.

Але єдиної думки щодо збалансованості держбюджету немає. Так, Р. Солоу вважає, що у сприятливий для економіки період варто вживати заходів для збалансування держбюджету. А К. Ерроу думає, що не доцільно прагнути

бездефіцитності. Якщо зростання ВВП = 3%, то дефіцит держбюджету в розмірі 3% ВВП цілком прийнятний.

Рисунок 4. 6. – Наслідки зростання державного боргу

Водночас, на погляд деяких економістів, раціональним є балансування ДБ на циклічній основі (під час спаду виробництва допустиме перевищення видатків над доходами, а під час економічного підйому – перевищення доходів над видатками), що дає можливість державі формувати так звані стабілізаційно-страхові фонди і проводити антикризову політику, вирівнювати економічні коливання.

3. Податкове регулювання.

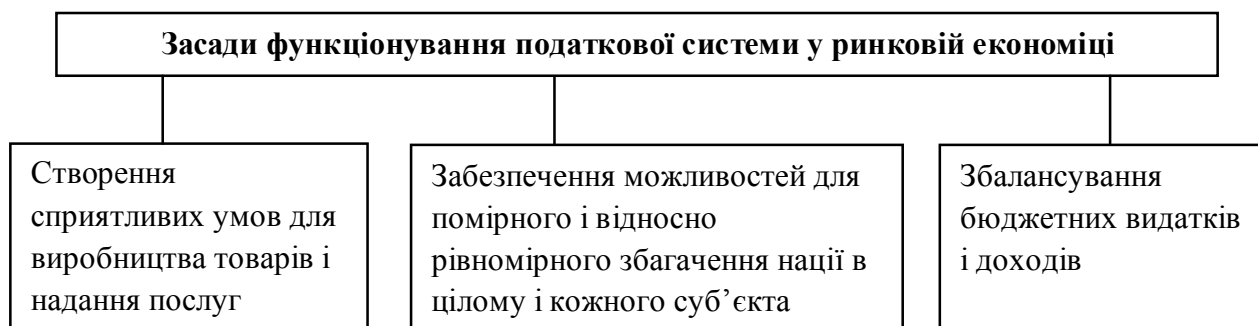
Податки є інструментами *фіскальної політики* держави. Розрізняють *стимулюючу* фіскальну політику, яка спрямовується на стимулювання суспільного виробництва через зменшення податків і збільшення державних видатків, зокрема на збільшення державних закупівель, та *стримуючу* фіскальну політику, яка спрямовується на отримання зростання суспільного виробництва, зокрема через збільшення податків.

Податкове регулювання, окрім формування та поповнення державних фінансових ресурсів, *дозволяє* ефективно стимулювати економічне зростання й організувати перерозподіл доходів та коригування розподілу ресурсів (для стимулювання НТП і здійснення структурних перетворень), підтримати конкурентоспроможність вітчизняних виробників. Цими функціями значення податкової політики не обмежується. Сьогодні будь-яку соціально-економічну проблему можна вирішити, використовуючи той чи інший податковий регулятор, який виконує або/і фіскальну, стимулюючу (регулюючу), соціальну, розподільчу, інформативну функції.

Елементами інструментарію податкової політики є:

- суб'єкт оподаткування; о об'єкт оподаткування;
- база оподаткування;

- податкова ставка;
- пільгові режими оподаткування;
- податки навпаки (трансферти);
- системи, види і типи податків.

Рисунок 4. 7. – Засади функціонування податкової системи у ринковій економіці

Загалом податкова політика реалізується шляхом визначення видів податків, встановлення податкових ставок та через податкові пільги.

Податки є одним із найважливіших видів державних доходів, що їх одержує держава на підставі своїх владних повноважень. Податкові платежі здійснюються лише на підставі податкового закону, мають бути законодавчо визначені платник податку, об'єкт оподаткування, податкова база, розмір ставки, податковий період та строк сплати податку.

Податок – це обов'язковий платіж, який стягується до бюджету з юридичних осіб і громадян у визначених законодавством розмірах та встановлені строки.

Платник податку – це юридична або фізична особа, на яку, згідно з чинним законодавством, покладається зобов'язання сплачувати податки.

Об'єкт оподаткування – це кількісно вимірний економічний феномен, що підлягає оподаткуванню (прибуток, додана вартість, майно, доход тощо).

Суб'єкти оподаткування – це ті, хто збирає (бюджет країни (державний бюджет), місцеві бюджети, державні цільові фонди), і ті, хто платить (громадяни, малі і великі підприємства).

Податкова база – частина об'єкта, на яку практично нараховують податки. Частина податкової бази, що вилучається у вигляді податку, називається ставкою податку або нормою оподаткування.

Ставка податку (норма оподаткування) – це частка податкової бази, що вилучається у вигляді податків і вимірюється у процентах.

Податкова система – це сукупність податків і податкових платежів, що сплачуються державі у визначеному законодавством країни порядку. Податкова система держави визначається (формується):

- набором податків;
- структурою податків;
- способом визиску;
- фіскальними повноваженнями різних рівнів влади;

- податковою базою;
- сферою дії податків;
- податковими пільгами.

Складовим елементом податкової системи країни є система податкових органів. Систему податкових органів в Україні утворюють такі органи державної податкової служби: Головна державна податкова адміністрація України; державні податкові адміністрації в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі; державні податкові інспекції в районах, містах, районах міст; міжрайонні податкові інспекції; податкова міліція (структурний підрозділ ДПА, який має статус правоохоронних органів, що покликані захищати права громадян та інтереси держави у сфері оподаткування).

У системі ДРЕ податки виконують такі функції:

- фіскальну – полягає у забезпеченні фінансування суспільних видатків (державних витрат);
- соціальну – полягає у підтримуванні соціальної рівноваги через зменшення надто великої різниці реальних доходів окремих верств населення;
- розподільчу – полягає у перерозподілі доходів та багатства з метою забезпечення певного стандарту добробуту в суспільстві та у коригуванні ринкового розподілу ресурсів з метою приведення структури суспільного продукту у відповідність до структури суспільних потреб;
- інформативну – полягає в інформуванні суб'єктів оподаткування про пріоритети державної економічної політики, що знаходить своє втілення у запровадженні відповідних податкових пільг, диференціації податкових платежів тощо;
- регуляторну – полягає у встановленні і зміні системи оподаткування, визначенні податкових ставок, їх диференціації, наданні податкових пільг, що дає можливість активно впливати (регулювати) економічну кон'юнктуру, структурні зрушення, інвестиційну активність, інноваційний процес та науково-дослідні роботи тощо.

Основними об'єктами ДРЕ за допомогою податкової політики є: господарський цикл і ділова кон'юнктура; секторальна, галузева і регіональна структура господарства; капіталовкладення й інвестиції; НДДКР; зовнішньоекономічні зв'язки; навколишнє середовище.

Національна система оподаткування передбачає певну класифікацію податків за такими ознаками: за способом визиску, за рівнем бюджетної системи, за суб'єктом оподаткування, за економічним змістом об'єкта оподаткування, за системою ціноутворення тощо.

Залежно від методів визиску податки можна поділити на такі види:

- прямі (податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, плата за землю, податок із власників транспортних засобів тощо);
- непрямі (ПДВ, мито, акцизний збір);
- умовно-прямі (відрахування у пенсійний фонд, у фонди соціального страхування).

Податок на доходи:

- прибутковий податок з громадян;

- податок на прибуток підприємств.

Класифікаційні ознаки	Класифікаційні групи	Види податків
За рівнем бюджетної системи	Загально-державні	Прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний збір, плата за землю та ін.
	Місцеві	Комунальний збір, готельний збір, курортний збір, податок з реклами, збір за паркування автотранспорту, ринковий збір, збір за право проведення кіно- і телезйомок та ін.
За суб'єктом оподаткування	Податки з юридичних осіб	Податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизний збір, плата за землю та ін.
	Податки з фізичних осіб	Прибутковий податок з громадян, податок на промисел, збір із власників собак та ін.
За формою оподаткування	Пропорційне	Усі види податків, крім прибуткового податку з громадян
	Прогресивне	Не використовується
	Змішане (пропорційно-прогресивне)	Прибутковий податок з громадян
	Регресивне	Не використовується
За способом стягування	Прямі	Прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств, плата за землю, податок з власників транспортних засобів та ін.
	Непрямі	Податок на додану вартість, акцизний збір, мито
За змістом об'єкта оподаткування	Податки на доходи	Прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств та ін.
	Податки на споживання	Акцизний збір
	Податки на майно	Плата за землю, плата за користування надрами, податок із власників транспортних засобів та ін.
За системою ціноутворення	Податки, які відносять на собівартість	Збори в цільові державні фонди, місцеві податки та збори, державне мито
	Податки, які сплачують із прибутку	Податок на прибуток підприємств, плата за землю, податок із власників транспортних засобів та ін.

Рисунок 4. 8. – Класифікація податків

Прибутковий податок з громадян сплачують громадяни України та особи без громадянства, які проживають на території України і мають самостійні джерела доходів, сплачують, як правило, за місцем джерела доходу або за місцем проживання.

Оподаткування доходів громадян здійснюється за змішаною системою, тобто визначається розмір неоподатковуваного мінімуму, а потім, через кожні п'ять або десять розмірів неоподатковуваного мінімуму податок вилучається за прогресивною шкалою.

Податок на прибуток. Платниками податку на прибуток визнаються:

- суб'єкти підприємницької діяльності, бюджетні організації в частині здійснення госпрозрахункової діяльності, комерційні банки, міжнародні організації, що проводять підприємницьку діяльність на території України;

- філії, відділення та інші відокремлені підрозділи платників податку, які мають самостійний розрахунковий рахунок;

- нерезиденти, що здійснюють підприємницьку діяльність через постійні представництва в межах України.

Об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку та на суму амортизаційних відрахувань.

Податок на додану вартість (ПДВ) – це непрямий податок, включений в ціну товару, що являє собою частину приросту вартості, яка створюється на всіх стадіях виробництва і надання послуг або після митного оформлення.

Платниками податку на додану вартість є підприємства, міжнародні організації, які розташовані на території України, громадяни України, а також іноземні громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю.

Акцизний збір (АЗ) – це непрямий податок на високорентабельні й монопольні товари (продукцію), що включається в ціну цих товарів (послуг). До підакцизних товарів належать: ювелірні вироби, алкогольні напої, тютюнові вироби, оргтехніка, автомобілі, бензин тощо.

Залежно від бюджетного устрою та спрямування податків (за місцем призначенням щодо формування бюджетів відповідного рівня) виділяють:

- податки, які сплачуються у місцеві бюджети за місцем розташування (реєстрації) платника податку (єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва та фіксований податок і у повному обсязі фіксований сільськогосподарський податок; податок з доходів фізичних осіб; плата за землю; податок на транспортні засоби; місцеві податки і збори, зокрема комунальний, готельний, за паркування, ринковий тощо);

- централізовані податки, які сплачують у Державний бюджет (ПДВ, акцизний збір, мито, державне мито, ресурсні платежі, у цільові державні фонди та інші).

За рівнем бюджетної системи (за рівнем стягнення, масштабом дії):

- загальнодержавні податки і збори (податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, ПДВ, акцизний збір, митні платежі, плата за землю, плата за використання лісових ресурсів, плата за спеціальне користування водними ресурсами, плата за користування надрами, збір за

забруднення навколишнього природного середовища, внески у державні цільові фонди та інші);

- місцеві податки (комунальний збір, готельний збір, податок з реклами, збір за паркування автотранспорту, ринковий збір тощо).

Залежно від призначення податкового платежу щодо його використання: загальні (податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб, ПДВ, мито, акцизні збори, податок за землю тощо);

- спеціальні (цільові) податки (у державний пенсійний та фонд зайнятості (соціальне страхування на випадок безробіття), транспортний збір тощо).

За суб'єктом оподаткування:

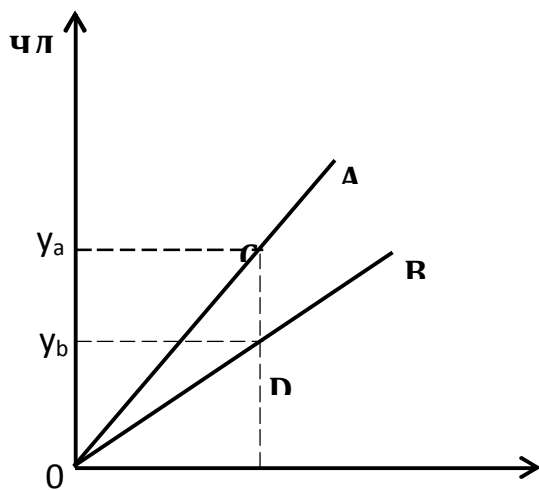
- податки з фізичних осіб (з доходів фізичних осіб, на промисел, з власників транспортних засобів, на майно, на землю тощо);

- податки з юридичних осіб (на прибуток підприємств, ПДВ, акцизний збір, плата за землю тощо).

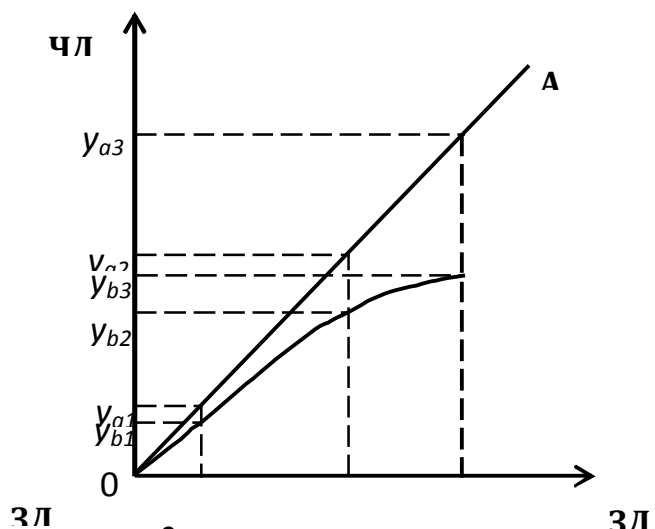
За формою оподаткування (залежно від розміру ставки податку):

- пропорційні; прогресивні; регресивні;

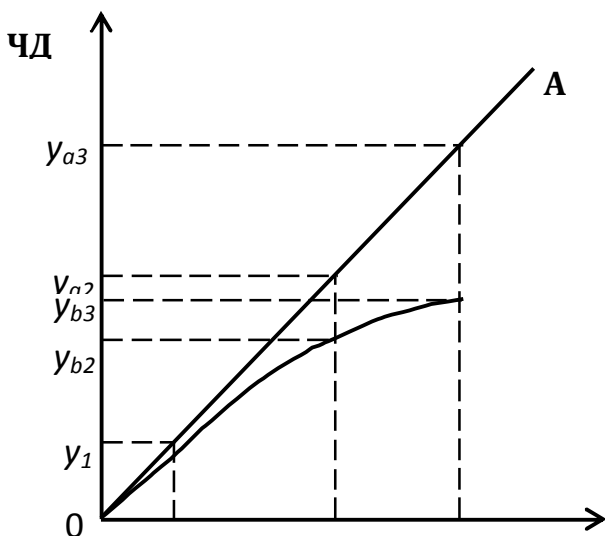
- змішані (пропорційно-прогресивні, пропорційно-регресивні).

1.

2.

3.

ЗД

Рисунок 4. 9. – Пропорційне(1), прогресивне (2) і змішане (3) оподаткування

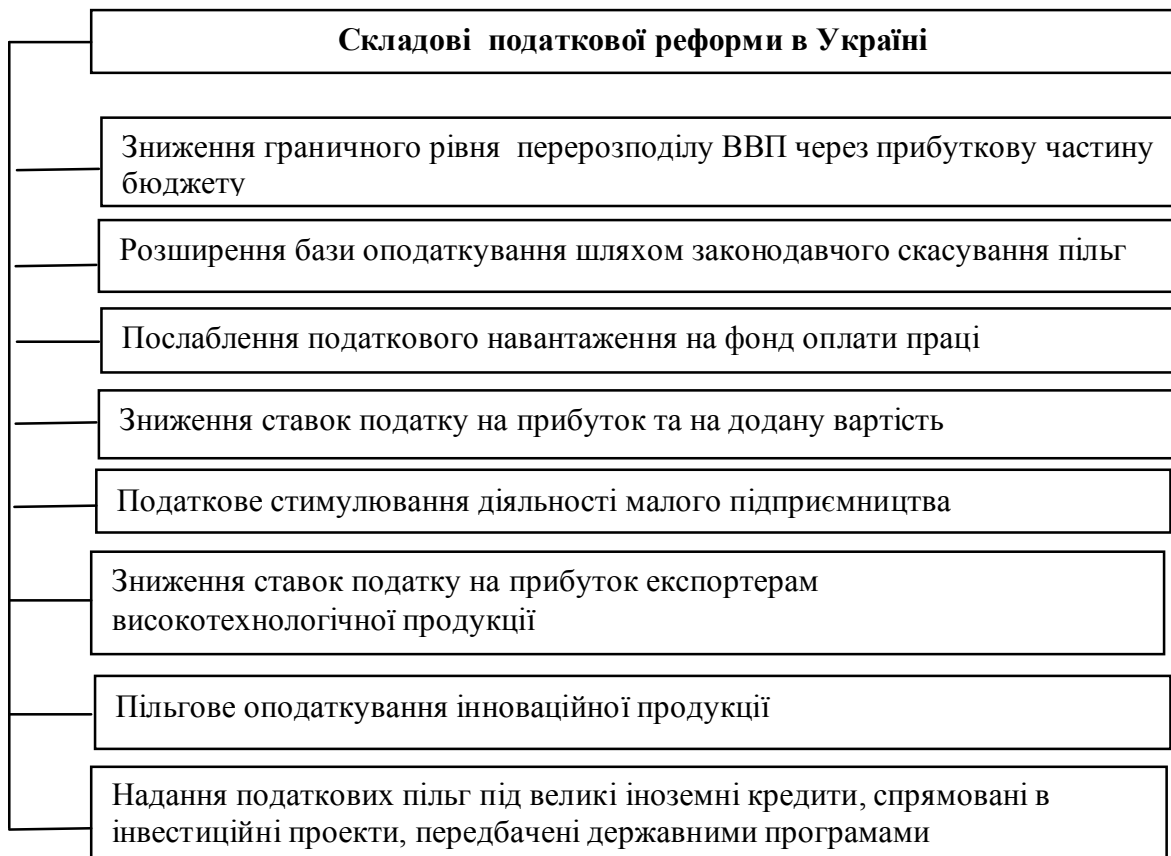
За економічним змістом об'єкта оподаткування:

- податок на додану вартість;
- податки на доходи (податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств тощо);
- податки на споживання (акцизний збір);
- податки на майно (плата за землю, плата за користування надрами тощо).

Залежно від системи ціноутворення:

- податки, які відносять на собівартість (збори у державні цільові фонди, місцеві податки та збори, державне мито тощо);
- податки, які сплачуються із прибутку (податок на прибуток підприємств, плата за землю, податок на ТЗ тощо).

Податкові пільги – як інструмент податкового регулювання (їх суть полягає у зменшенні податкової бази, знижках, відтермінуванні сплати податків тощо) – це потужний та ефективний механізм впливу на господарську поведінку фізичних та юридичних осіб у бажаному напрямі. Вони встановлюються, як і самі податки, в порядку і на умовах, визначених законодавчими актами.

Рисунок 4. 10. – Напрямки податкового реформування в Україні

Найбільш поширені такі види податкових пільг:

- неоподатковуваний мінімум об'єкта оподаткування;
- вилучення з-під оподаткування певних елементів об'єкта оподаткування (наприклад, затрати на НДДКР, амортизаційні відрахування тощо);

- звільнення від сплати податків окремих осіб або категорій платників податків (наприклад, спільних підприємств, сільськогосподарських підприємств, інвалідів, ветеранів війн тощо);
- зниження податкових ставок;
- відмінування від податкової бази;
- податковий кредит (відтермінування сплати податків без нарахування процента, тобто фактично наданий безпроцентний кредит);
- повне або часткове повернення податків (наприклад, повернення ПДВ експортеру).

4. Механізм реалізації бюджетно-податкового регулювання.

Характеристику заходів у галузі бюджетно-податкової політики можна надати, використовуючи спрощену модель Кейнса, оскільки це модель зручна для того, щоб показати основні можливості, які відкриваються для маніпулювання державним бюджетом з метою досягнення повної зайнятості.

Державний бюджет чинить вплив на рівень сукупного попиту та на національний дохід, шляхом зміни державних витрат та державних доходів (оподаткування).

Державні витрати складають позитивний компонент сукупного попиту, безпосередньо додаючись до витрат на споживання та приватних інвестицій.

Оподаткування впливає на сукупний попит непрямо, шляхом віднімання частини доходу з сум, якими розпоряджаються приватні особи.

Відомо, що існує позитивний зв'язок між споживанням та національним доходом. Однак обсяг особистого споживання визначається не стільки національним доходом взагалі, скільки тією його частиною, яка входить до упорядкування приватних осіб, тобто чистим особистим доходом. Таким чином, чистий власний дохід визначається як різниця між загальним доходом та величиною оподаткування:

$$Y_a = Y - T, \text{ де } Y_a - \text{чистий власний дохід; } T - \text{обсяг оподаткування.}$$

Якщо припустити, що розмір оподаткування визначається державними органами екзогенно, то функція споживання може бути виражена наступним чином:

$C = C(Y_a)$, а при лінійній функції $C = a + c(Y - T)$, де C – гранична схильність до споживання чистого особистого доходу. Припустивши, що державні витрати також визначаються екзогенно, отримуємо наступне порівняння для визначення доходу: $Y = a + c(Y - T) + I - C$

Дискреційна фінансова політика включає наступні варіанти:

1. *Політика «дефіцитних витрат»* – збільшення державних витрат без зміни надходжень, як варіант дискреційної політики. Якщо припустити, що держава підвищує на певну величину обсяг своїх витрат та не збільшує при цьому

статей доходу, то отримуємо наступний приріст доходу: $\Delta Y = \frac{1}{1-c} \Delta G$, тобто зміна

розміру державних витрат викликає зміну національного доходу пропорційно до зміни розміру витрат. Слід зазначити, що мультиплікатор державних витрат дорівнює мультиплікатору інвестицій.

Зміна розміру державних витрат зрушує процес мультиплікації національного доходу, ідентичний до того, який здійснюється під час зміни приватних інвестицій.

Економічне значення даної ситуації:

1. Держава створює додатковий попит на товари шляхом збільшення державних витрат. Це викликає "первинне" зростання національного доходу, яке дорівнює зростанню витрат.

2. Економічні суб'єкти які користуються державними асигнуваннями, у свою чергу, відмітивши підвищення доходу, збільшують своє споживання на основі власної граничної схильності до споживання, сприяючи тим самим подальшому зростанню сукупних витрат та національного доходу.

Збільшення державних витрат, не забезпечене зростанням державних доходів, призводить до виникнення дефіциту державного бюджету. Така політика у галузі державних витрат отримала назву політики "*дефіцитних витрат*" (deficit spending), тобто політика витрат, які фінансуються за допомогою дефіциту.

2. Політика „*дефіциту без витрат*” (deficit without spending). За цього випадку відбувається зниженні податків без відповідних змін витрат.

Для того, щоб пояснити сутність подібного маневрування бюджетом, ми повинні повернутися до початкової ситуації та подивитися, що відбувається за скорочення податків.

$$\text{Отримуємо: } \Delta Y = \frac{-c}{1-c} \Delta T$$

Зниження оподаткування викликає збільшення національного доходу, що дорівнює добутку величини скорочення податку на постійну величину (податковий мультиплікатор).

Податковим мультиплікатор за своєю абсолютною величиною менше за мультиплікатор державних витрат та інвестицій. Дійсно, якщо держава скорочує обсяг оподаткування, приватні особи констатують підвищення доходу, який знаходиться в їхньому розпорядженні, на величину, що дорівнює обсягу зниження податків, та підвищують рівень свого споживання, приводячи до руху позитивний мультиплікаційний ефект підвищення доходу. Відповідно, величини оподаткування та національного доходу змінюються у зворотних напрямках.

Слід підкреслити, що якщо під час зростання інвестицій (та державних витрат) "первинна" зміна сукупного попиту та доходу дорівнює прирощенню інвестицій державних витрат, то за зміни величини оподаткування "первинна" зміна сукупного попиту дорівнює не всьому прирощенню обсягу податків, а лише тій його частині, яка обертається на споживання. Таким чином, зміна сукупного попиту, породжена змінами податкових надходжень, висловлюється наступним рядом:

$$-c\Delta T - c_2\Delta T - c_3\Delta T \dots - c_n\Delta T = \frac{-c}{1-c} \Delta T$$

Граничний розмір дефіциту державного бюджету та джерела його покриття визначаються Верховною Радою під час його затвердження. Покриття

дефіциту здійснюється за рахунок внутрішніх державних позик, позик іноземних держав та інших фінансових інститутів. Рішення про залучення позик у кожному конкретному випадку ухвалює Верховна Рада. У затвердженому бюджеті граничний розмір дефіциту не повинен перевищувати розміру видатків бюджету на розвиток.

У скрутних ситуаціях покриття бюджетного дефіциту може здійснюватися способом додаткової емісії грошей. Наслідки грошової емісії загальновідомі: з'являється ризик неконтрольованої інфляції, руйнуються стимули довгострокових інвестицій, Розкручується цінова спіраль, знецінюються заробітна плата та збереження населення, відтворюється новий бюджетний дефіцит.

Держава в особі своїх органів може випускати цінні папери для задоволення потреб у фінансуванні видатків відповідних бюджетів. Держава як суб'єкт ринку цінних паперів, з одного боку, може бути емітентом цінних паперів, з іншого – є суб'єктом правового регулювання їхньої емісії та обігу. Державний контроль і регулювання функціонування даного ринку відповідно до Закону «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» здійснює Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку.

Державні позики є менш небезпечними, ніж пряма емісія, але й вони здатні справляти негативний вплив на економіку країни. *По-перше*, за певних ситуацій держава вдається до примусового розміщення державних цінних паперів, руйнуючи тим самим ринкову мотивацію діяльності суб'єктів господарювання. *По-друге*, державні позики мобілізують вільні кошти на ринку позикових капіталів та зменшують попит на кредити.

У зв'язку з обмеженістю коштів і невиконанням дохідних статей затвердженого бюджету фактичне виконання Державного бюджету України за останні роки є нижчим за передбачене. Брак коштів постійно змушує вирішувати проблему пріоритетності напрямків їх витрачання. У цих випадках стає неминучим *секвестр (скорочення) витрат*, тобто їх пропорційне зменшення (крім спеціально захищених). Передовсім фінансуються поточні видатки (заробітна плата в бюджетній сфері, трансферти, витрати на медикаменти і т. ін.).

Існує багато способів подолання бюджетного дефіциту, але всі вони пов'язані з удосконаленням податкової, грошово-кредитної, інвестиційної, цінової, зовнішньоекономічної політики, демонополізацією економіки, зміцненням податкової дисципліни. Отже, і бюджетні проблеми слід розглядати в контексті макроекономічних проблем.

3. Протилежними до розглянутих вище політики дефіцитних витрат та дефіциту без витрат є *політика скорочення державних витрат та політика підвищення податків*. Останні види фінансової політики здійснюються за тих випадків, коли національний дохід досягає рівня повної зайнятості характеризується переважанням сукупного попиту над сукупною пропозицією та викликають відповідну інфляційну напругу. За допомогою зазначених видів політики долається інфляційний розрив.

Наступним варіантом фінансової політики є одночасна та однаково спрямована зміна податкових надходжень та державних витрат.

Як було обговорено вище, співвідношення між національним доходом та оподаткуванням висловлюється наступним чином:

$$\Delta Y = \frac{-c}{1-c} \Delta T$$

тоді як співвідношення між національним доходом та державними витратами визначається рівнянням:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c} \Delta G$$

Очевидно, що одночасна зміна державних витрат та податків сприяє впливу, котрий відбиває підсумок обох фінансових маніпуляцій окремо, або

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c} \Delta G + \frac{-c}{1-c} \Delta T$$

Якщо припустити, що $G = T$, ми можемо позначити ці два прирощення через B , де B – величина бюджету, тоді

$$\Delta Y = \frac{1-c}{1-c} \Delta B = \Delta B$$

тобто існує позитивний зв'язок між державним бюджетом та національним доходом. З цього випливає, що політика зростання національного доходу може проводитись і на основі рівноважного бюджету, оскільки рівне збільшення розмірів державних витрат та податкових надходжень викликає збільшення у тих самих розмірах і національного доходу. Проте, слід підкреслити, що за використання варіантів фінансової політики, які припускають зміну витрат без зміни доходів або зміну доходів без зміни витрат, зменшення або збільшення доходу припадає на частку інфляційного (дефляційного) розриву з урахуванням величини мультиплікатора. А проведення фінансової політики, яка припускає збереження збалансованого бюджету, вимагає збільшення або зменшення витрат на всю величину дефляційного розриву. При цьому підвищується рівень державного бюджету.

Державний бюджет доцільно балансувати на циклічній основі:

- перевищення видатків над доходами – під час спаду виробництва;
- перевищення доходів над видатками – під час економічного піднесення.

За таких умов держава може проводити антикризову політику, “гасити” економічні коливання.

Перевищення доходів над видатками становить надлишок (профіцит) бюджету. Надлишок бюджету може використовувати уряд за непередбачених обставин для дострокових виплат, погашення державного боргу, кредитування або переведення його в дохід наступного бюджетного року.

Механізм реалізації податкової політики.

Розглянемо можливості *податкового регулювання*, розкривши механізм податкової політики, який використовує як фактор зміни національного доходу *перерозподіл доходу*.

Досі в ході всього нашого економіко-теоретичного аналізу ми розглядали реальну схильність суспільства до споживання як змінну величину, екзогенну для короткострокових макроекономічних моделей. У дійсності ж гранична схильність суспільства до споживання залежить не тільки від параметрів, які змінюються протягом тривалого часу, але й від розподілу доходу між різними категоріями його отримувачів, які є в даній економічній системі, оскільки взагалі кожна категорія отримувачів доходу має свою власну середню та граничну схильність до споживання.

У першому наближенні можна вважати достатньою мірою достовірним, що ті, хто отримують більш низькі доходи, мають високу граничну схильність до споживання. Дійсно, ці економічні суб'єкти, позбавлені можливості за свого доходу задовольнити деякі найбільш істотні потреби, необхідні для достойного життя людини, витрачають більш або менш повністю всі можливі прирощення доходу. І навпаки, в силу зворотних причин можна вважати, що гранична схильність до споживання отримувачів доходу, які належать до вищих за шкалою доходу категорій, значно нижча.

Якщо ми здійснимо перерозподіл національного доходу, вменшивши доходи найбільш забезпечених та піднявши доходи найменш забезпечених категорій, гранична схильність до споживання суспільства в цілому підвищиться, а разом з нею зросте сукупне споживання та національний дохід.

Ці міркування можуть бути перенесені на нашу модель визначення доходу. Для простоти вважатимемо, що маємо всього два класи отримувачів доходу: категорія А – отримувачі більш низького доходу; та категорія В - отримувачі більш високого доходу. Економічний зміст даної ситуації:

1) з точки зору перерозподілу оподаткування, дохід категорії В і споживання скоротиться, а категорії А підвищиться.

2) Так як, гранична схильність до споживання категорії А більше чим категорії В, то підвищення споживання категорії А виявиться по своїй величині вищим, ніж скорочення споживання категорії В. Таким чином, споживання всього суспільства збільшується, зростає рівень національного доходу.

Таким чином, політика перерозподілу доходу за допомогою маневрування податками також може викликати підвищення національного доходу та зайнятості, не порушуючи рівноваги державного бюджету. Порівняно з політикою врівноваженого бюджету, розглянутою раніше, політика перерозподілу доходів має ті переваги, що вона не вимагає підвищення рівня державного бюджету. Однак слід зазначити, що політика перерозподілу доходів за допомогою зміни "відносної ваги" оподаткування, яке лежить на різних прошарках населення, сильно обмежена у зв'язку з тим, що певні категорії отримувачів доходу мають можливості перенести на інших тягар податків шляхом збільшення цін на товари та послуги.

Політика перерозподілу доходу може бути пристосована і до інших цілей. Ми показали, що перерозподіл доходу на користь категорій, які мають більш

високу граничну схильність до споживання, спроможний викликати збільшення національного доходу. З іншого боку, політика перерозподілу доходу у зворотному напрямку може підвищити заощадження суспільства та зменшити сукупний попит; таким чином, вона може бути використана з метою боротьби з інфляцією.

Недискреційна політика.

До цього часу ми розглядали і державні витрати, і податкові надходження як змінні, незалежні від національного доходу і вважали, що рішення з приводу величини тих та інших залежить лише від влади, яка здійснює економічну політику. Насправді ж, державна влада не може точно визначити розмір своїх надходжень і витрат.

У дійсності, коли йдеться про державні надходження, необхідно зазначити, що вони частково залежать від структури податкової системи і податкового обкладення, а частково – від рівня національного доходу. Суворо кажучи, ми б мали вважати, що загальний обсяг податкових надходжень залежить від руху всіх тих факторів, на які розповсюджується оподаткування, тобто від величини доходу, обсягу торгівлі, продажу, виробництва та ін. Проте, оскільки ці показники змінюються у тому самому напрямку, що і національний дохід, ми можемо не дуже відхилятися від реальності, взяти за свого роду синтетичний "індикатор" зміни цих факторів.

Якщо державна влада і може приймати рішення про структуру податкової системи, про розмір податкових ставок, то рівень національного доходу знаходиться у значній мірі поза їхнього контролю, оскільки, як ми бачили вище, його визначення суттєвою мірою визначається рішеннями приватних економічних агентів відносно до споживання та інвестицій.

Оскільки зв'язок між національним доходом та обсягом оподаткування позитивний, то сам обсяг податків, за інших рівних умов, зростатиме з підвищенням доходу і зменшуватиметься з його скороченням.

Автоматичним стабілізатором являється прогресивна система оподаткування. За прогресивної податкової системи будь-яке підвищення національного доходу викликає більш швидке зростання податку і, відповідно, більше скорочення доходу приватних осіб, ніж за іншої непрогресивної податкової системи. І навпаки, будь-яке зниження національного доходу тягне за собою більш швидке скорочення оподаткування. Зв'язок між національним доходом та оподаткуванням становить надзвичайно важливий фактор у здійсненні фінансової політики, і зокрема у політиці стабілізації економічної системи.

Але державні витрати не визначаються остаточно рішеннями державних органів, оскільки існують трансфертні платежі, які зумовлені факторами, що значною мірою незалежні від фінансової політики і точно не передбачені наприклад, субсидії з безробіття, виплата яких зумовлена виникненням безробіття та його масштабами. Економічні явища, з якими пов'язані трансфертні платежі, змінюються не у тому самому напрямку що національний дохід, а у зворотному. Це означає, що чим вище рівень

національного доходу, тим менші масштаби явищ, отже, - тим менш відповідними державні витратні

На погляд теоретиків, які спираються на ліберальну концепцію чиказької школи, антициклічна політика повинна цілком базуватися на автоматичних стабілізаторах державного бюджету. Для обґрунтування мотивів, у силу яких віддавати перевагу методам автоматичної стабілізації перед політикою маневрування фінансовими параметрами необхідно:

1) визначити програму державних витрат, за винятком трансфертних платежів, на потреби суспільства в цілому, а не відповідно до коливань національного доходу.

2) вплив фінансового маневру виявляється з деяким запізненням порівняно з рухом національного доходу. Це визначає не тільки неможливість своєчасно нейтралізувати небажані тенденції у його розвитку, а також у динаміці сукупного попиту, й небезпеку того, що фінансове маневрування матиме замість стабілізуючого, дестабілізуючий ефект.

Це пов'язано з існуванням двох лагів:

Внутрішній – проміжок часу між моментом економічного шоку і моментом прийняття відповідних заходів економічної політики, котрий виникає з необхідністю усвідомлення змін і введення в дію необхідних заходів.

Зовнішній – проміжок часу між моментом прийняття відповідних заходів економічної політики і часом, коли вони дадуть результати.

Не вступаючи у серйозну дискусію з приводу переваги методів автоматичної стабілізації над політикою оперативного маневрування параметрами державного бюджету, зазначимо, що оскільки ефективність політики автоматичної стабілізації значною мірою залежить від того, чи має податкова система прогресивний характер, вона ризикує загальмувати фазу економічного розвитку ще задовго до досягнення повної зайнятості.

Дослідження економістів з приводу згладжування циклічних коливань за допомогою автоматичних стабілізаторів довели, що це відбувається лише на 1/3. тож доходи приватних осіб зростають більше ніж за випадку непрогресивної податкової системи.

5. Грошово-кредитне регулювання.

5.1. Зміст та цілі грошово-кредитного регулювання.

Грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

Суб'єктами проведення грошово-кредитної політики з боку держави виступають центральний (Національний) банк країни, міністерство фінансів, державна скарбниця, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, установи зі страхування депозитів тощо. *Центральний (національний) банк* є основним (центральним) суб'єктом здійснення державної грошово-кредитної політики в НЕС. Він очолює банківську систему, регулює грошово-кредитну систему країни, володіє монопольним правом на грошову

емісію, здійснює грошово-кредитну політику в інтересах національної економіки.

Через Національний банк (НБ) держава регулює емісію, встановлює позичковий банківський процент, надає кредити, випускає цінні папери, впливає на грошові потоки і заощадження. Вказані вище інструменти дозволяють державі: протистояти інфляції; регулювати процентні ставки і через них інвестиційний процес, виробництво і зайнятість; здійснювати відчутний вплив на рух курсу акцій тощо.

Напрямами застосування грошово-кредитної політики є наступні:

- стимулювання ділової активності;
- створення умов мотивації інвестицій та виробництва;
- здійснення заходів щодо недопущення розвитку інфляційних процесів;
- реалізації платіжного і торгового балансів;
- сформування валютних курсів;
- врегулювання переливання коштів (капіталу);
- зміцнення фінансово-кредитної та грошової систем;
- стимулювання підприємництва тощо.

Стратегічна мета грошово-кредитної політики є забезпечення умов для економічного зростання та подальшої стабілізації суспільного виробництва, зайнятості і цін. Стратегічна мета досягається дотриманням певної тактики у здійсненні грошово-кредитної політики, яка є монетарною реакцією держави на економічну кон'юнктуру. Отже, тактика грошово-кредитної політики держави повинна полягати у забезпеченні внутрішньої стабільності грошей, тобто підтримці оптимальної рівноваги між попитом і пропозицією грошей на грошовому ринку зокрема і в національній економічній системі взагалі.

Політика дешевих грошей	Політика дорогих грошей
Проблема: безробіття і спад	Проблема: інфляція
↓	↓
Національний банк купує облігації, знижує резервну норму або облікову ставку	Національний банк продає облігації, збільшує резервну норму або облікову ставку
↓	↓
Грошова пропозиція зростає	Грошова пропозиція скорочується
↓	↓
Процентна ставка знижується	Процентна ставка зростає
↓	↓
Інвестиційні видатки (попит) зростають	Інвестиційні видатки (попит) скорочуються
↓	↓
Реальний ВВП зростає на суму, кратну збільшенню інвестицій	Інфляція зменшується

Рисунок 4.11. – Кредитно-грошова політика "дорогих " та "дешевих " грошей: кейнсіанська інтерпретація

Існують два типи грошово-кредитної політики:

- 1) «політика дорогих грошей»;

2) «політика дешевих грошей».

Політика «дорогих грошей» здійснюється шляхом зменшення грошової пропозиції за умов інфляційного зростання економіки, коли потрібно стримувати сукупний попит.

Політика «дешевих грошей» здійснюється шляхом збільшення грошової пропозиції за умов неповної зайнятості, коли необхідно стимулювати виробництво.

Державна економічна політика, зорієнтована переважно на використання грошово-кредитних засобів, називається *монетаристською*. Дана політика є найрезультативнішою за умов розвинутої ринкової економіки, інституціональної та юридичної інфраструктури, домінування в суспільстві підприємницької психології, високого ступеня залежності економічних суб'єктів від кредитів та низьких або передбачуваних параметрів інфляції.

Загальні принципи грошово-кредитної політики наступні:

- застосування грошово-кредитних інструментів справляє на економіку опосередкований та загальний вплив;
- для грошово-кредитних інструментів характерним є часовий розрив (лаг) між їх використанням та досягненням ефекту (так, зміна динаміки грошової маси викликає зміни у динаміці цін та реальному ВВП приблизно через 3–12 місяців), тому необхідно враховувати ефект запізнення між застосуванням регуляторних заходів і реакцією на них грошово-кредитної системи зокрема та НЕС в цілому;
- неприпустимим є застосування різких змін параметрів грошово-кредитних агрегатів у ході регуляторних заходів, що обумовлено інерційністю економіки в цілому та грошово-кредитної сфери зокрема, оскільки це може призвести до дестабілізації грошового обігу та погіршення умов функціонування економіки в цілому у довгостроковому періоді;
- найдієвішим застосування грошово-кредитних інструментів є за умов надзвичайно пошквальної, "перегрітої" економіки.
- враховуючи курс на інтеграцію національної економіки у ЕС, обов'язково необхідно узгоджувати грошово-кредитну та валютну політику.

Конкретні засади державної грошово-кредитної політики (згідно із Законом України "Про Національний банк України") ґрунтуються на критеріях і макроекономічних показниках ДПЕСР У країни на відповідний період: обсягу ВВП, рівня інфляції, розміру дефіциту держбюджету та джерел його покриття, платіжного і торговельного балансів.

5.2. Грошово-кредитна інфраструктура.

Грошово-кредитну систему утворюють банки, страхові компанії, фонди профспілок та інших організацій, які володіють правом грошово-кредитної діяльності, тобто всі ті, хто має право і здатність акумулювати тимчасово вільні кошти, перетворювати їх у кредит, а потім і в інвестиції.

Банківська система становить ядро кредитної інфраструктури. В Україні банківська система є дворівневою і складається з Національного банку України (НБУ) та інших банків, у тому числі державних (Зовнішньоекономічний банк

України, Ощадний банк України) та комерційних банків різних видів і форм власності.

Комерційні банки не обмежуються лише прийняттям вкладів і перетворенням їх у кредити. Вони виконують десятки інших операцій, передбачених законодавством, основними серед яких є:

- залучення тимчасово вільних грошових коштів підприємств і громадян на депозити; кредитування суб'єктів підприємницької діяльності та громадян за рахунок залучених коштів; касове та розрахункове обслуговування;
- валютні операції; інкасові операції; чекові операції; гарантійні операції;
- акредитивні операції; продаж і розміщення цінних паперів;
- засновницька діяльність тощо.

Комерційні банки створюються на акціонерних або пайових засадах юридичними та фізичними особами. Доходи банків формуються переважно за рахунок процентів за надані кредити.

Банківська система є саморегулюючою системою, яка залежно від економічної кон'юнктури змінює свою економічну (ринкову) поведінку. В умовах стабільності та економічного піднесення банки активізують свою інвестиційну діяльність, у тому числі і з довгострокового кредитування бізнесу. В умовах економічної кризи банки, навпаки, скорочують довгострокові інвестиції та зменшують терміни кредитування, а доходи отримують здебільшого за рахунок інших видів діяльності.

Банки у своїй діяльності керуються Господарським кодексом України (2003 р.), Законом України "Про банки і банківську діяльність", іншими законодавчими актами.

Той факт, що банки в гонитві за прибутком мають тенденцію до зміни грошової пропозиції у напрямку посилення циклічних коливань, зумовлює необхідність державного впливу на пропозицію грошей в антициклічному напрямку. Визначальна роль у грошово-кредитному регулюванні та організації банківської справи в країні належить центральному державному банку.

У більшості країн світу центральний банк функціонує окремо від уряду. Така особливість взаємовідносин між центральним банком і державними органами називається *автономією* (незалежністю) центрального банку. Автономія означає, що, *по-перше*, банк здійснює самостійну політику для досягнення цілей, визначених статутними положеннями, *по-друге*, рішення банку не можуть бути скасовані будь-якими державними структурами.

Національний банк України є політично автономним та водночас підзвітним Президенту та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

НБ є юридичною особою, що має відокремлене майно, яке є об'єктом державної власності, але перебуває у його господарському розпорядженні.

Вищим органом управління НБУ є Рада НБУ. Керівним органом НБУ є Правління НБУ, яке очолює Голова НБУ.

До системи НБУ входять центральний апарат, територіальні управління (філії), розрахункові палати, Банкотно-монетний двір, банкотна фабрика, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані

підприємства, банківські навчальні заклади та інші структурні підрозділи, необхідні для виконання НБ його функцій.

В економічному сенсі НБУ є також самостійною структурою, яка здійснює витрати за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, але в деяких випадках це може відбуватися і за рахунок держбюджету.

НБУ не відповідає за зобов'язання органів державної влади та інших банків й органи державної влади та банки також не відповідають за зобов'язаннями НБУ (крім випадків, коли вони беруть на себе такі зобов'язання у добровільному порядку).

НБУ не повинен фінансувати витрати Державного бюджету.

Особливим пунктом в регуляторній діяльності НБ стоїть питання регулювання банківської системи і передбачає :

- реєстрацію кредитних організацій, видачу ліцензій на банківську діяльність;

- встановлення єдиних правил проведення банківських операцій, ведення

- бухгалтерського обліку та статистичної звітності;

- визначення порядку формування обов'язкових резервних фондів;

- встановлення обов'язкових економічних нормативів діяльності кредитних

- організацій (мінімального розміру статутного капіталу, власних засобів, розмірів мінімального чи максимального ризику тощо);

- регулювання ризику та ліквідності банківських операцій.

5.3. Засоби та заходи грошово-кредитної політики.

1. Засоби прямого впливу:

- механізм готівкової емісії;

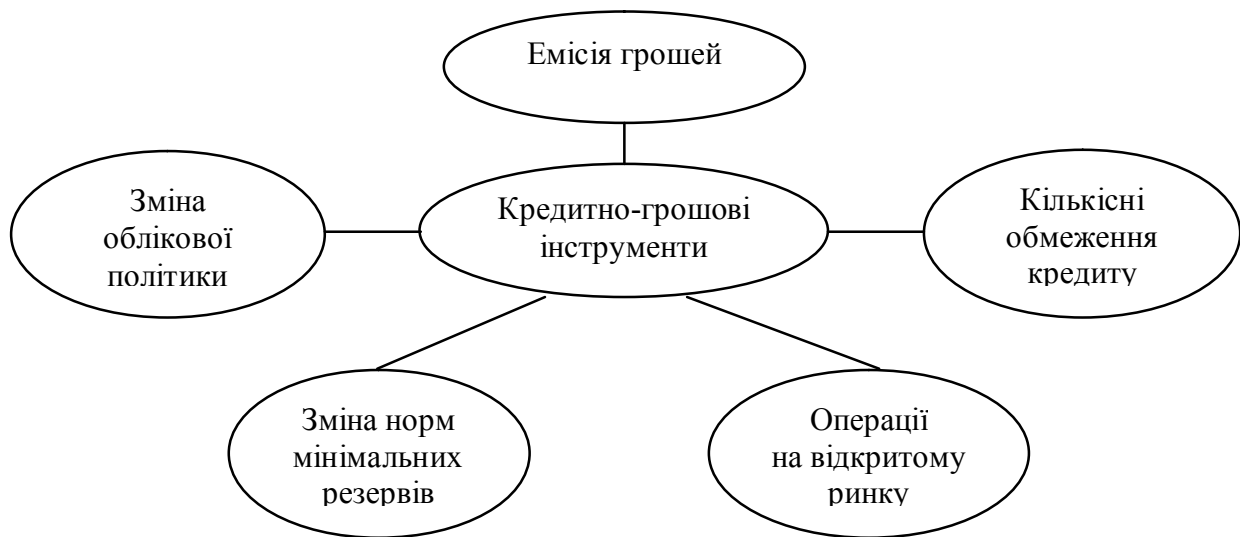
- встановлення межі кредиту центрального банку, що надається урядові та банківським установам;

- пряме регулювання позичкових операцій банків;

- визначення вартості кредитних ресурсів, що виділяються згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих галузей економіки;

- обмеження споживчого кредиту тощо.

Грошова емісія становить комплекс заходів Національного банку стосовно випуску в обіг додаткових грошей, що призводить до збільшення грошової маси і підвищення ділової активності в економіці. Але надмірна емісія здатна породити інфляцію. Через емісію держава в особі НБ безпосередньо втручається у ринок грошей. Інструменти прямого впливу дають необхідний ефект, коли їх використовують у комплексі із заходами опосередкованого впливу на систему грошового обігу.

Рисунок 4.12. – Інструменти грошово-кредитного регулювання

2. Засоби опосередкованого впливу:

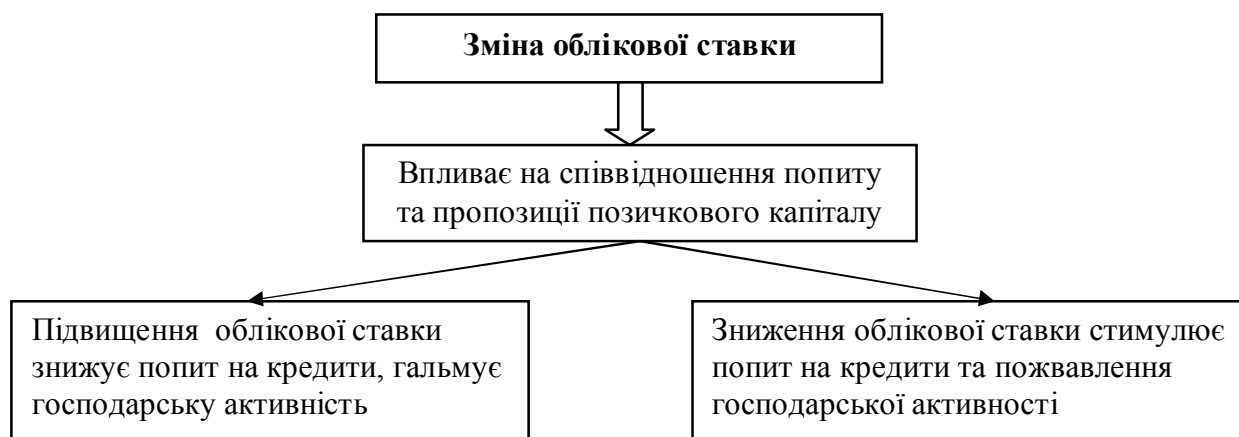
- ставка міжбанківського кредиту, рефінансування комерційних банків,
- процентна політика;
- норма обов'язкових резервів;
- операції Нацбанку з держоблігаціями на ринку цінних паперів (як засіб опосередкованого впливу на інвестиційний попит через зміну пропозиції грошей і % ставки);
- дисконтна валютна політика, валютні інтервенції.

Рефінансування – це кредити, що надаються комерційним банкам НБУ з метою впливу на грошовий обіг та кредитування. Такий кредит надається банкам, що зазнали тимчасових фінансових труднощів.

Коли комерційний банк бере в центральному банку позику, він виписує на себе боргове зобов'язання, яке за чинною практикою гарантується не резервною позицією його активів, а державними цінними паперами, що перебувають в його розпорядженні. Унаслідок цього отримана позика повністю використовується як надлишковий резерв. Це дає банкові-боржникові можливість відкривати додаткові кредитні рахунки населенню та юридичним особам у повному обсязі без відповідного забезпечення резервної позиції.

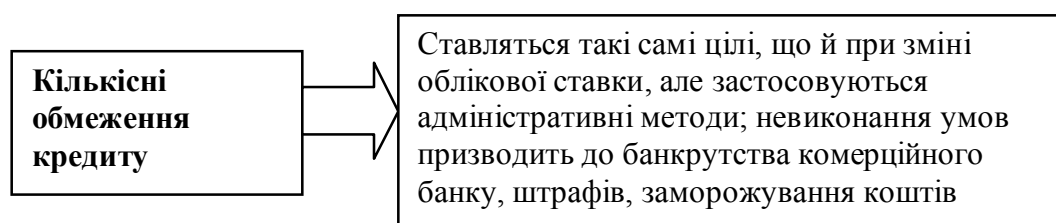
Облікова політика – це умови за якими ЦБ купує векселя. ЦБ враховуючи вексель платить не всю суму вказану на векселі, а утримує облікову ставку. *Облікова ставка* є відсотком ЦБ за купівлю векселя. Політика врахування векселів комерційних банків ЦБ отримала назву редисконтування.

Клієнти комерційного банку можуть отримати кошти шляхом ломбардних операцій. *Ломбардна процентна ставка* – це процент, що стягується з комерційних банків за надання їм кредитів під заставу цінних паперів. Як правило, ломбардна ставка на 1,5...2% вище облікової оскільки ломбардний кредит на відміну від редисконтування векселів розглядається як заборгованість.

Рисунок 4.13. – Механізм дії облікової політики

Розмір облікової ставки встановлюється залежно від господарської кон'юнктури та цілей державної економічної політики. Якщо облікова ставка знижується, то комерційні банки збільшують попит на такі кредити, і навпаки. Політика зміни облікових ставок доповнюється зміною вимог до якості векселів і встановленням контингентів переобліку. Але слід зазначити, що строковий лаг між використанням цього інструменту й отриманим ефектом є достатньо великим і не повною мірою передбачуваним.

Рисунок 4.14. – Кількісні обмеження кредиту

Регулювання норм обов'язкових резервів.

Мінімальні резерви – це внески комерційних банків у ЦБ, розмір яких визначається законодавством у певному відношенні до банківських зобов'язань. Мінімальні резерви мають подвійне значення:

- по-перше, повинні забезпечувати постійний рівень ліквідності комерційних банків;
- по-друге, є інструментом ЦБ для регулювання грошової маси і кредитної спроможності комерційних банків.

Як правило, розмір обов'язкових резервів визначається для всіх банків однаково: у процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів у національній та іноземній валюті та для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні норми обов'язкових резервів.

Рисунок 4.15. – Значення політики обов'язкових резервів

Маніпулюючи ставками по мінімальним резервам, ЦБ намагається чинити вплив на грошове забезпечення національного господарства. Комерційні банки мають право дати в кредит лише ту суму, яка являється надлишковими резервами. Але грошова пропозиція в цілому буде набагато більшою завдяки дії *грошового мультиплікатора рахунків*, який базується на тому, що резерви і рахунки загублені одним банком отримуються іншим тобто відбувається мультиплікаційне розширення грошових активів.

Цей засіб відчутно впливає на кредитну емісію (грошову пропозицію) згідно з ефектом грошового мультиплікатора (Mm):

$$(Mm) = 1/n * 100,$$

де, (Mm) – грошово-кредитний мультиплікатор,
n – норма обов'язкових резервів.

Грошово-кредитний мультиплікатор є величиною оберненою резервній нормі. Наприклад, при мінімальній нормі резервів 20% банківська система може забезпечити економіку в 5 разів більше грошима, чим реальні вклади. $1000+800+640+...=5000$.

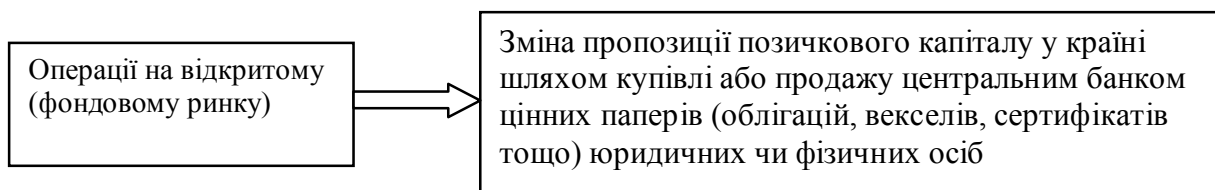

Рисунок 4.16. – Вплив зниження норми обов'язкових резервів на економіку.

Вперше *політика мінімальних резервів* була випробувана в США у 30-ті роки. Світова практика свідчить про те, що цей важіль монетарної політики використовується лише в окремих випадках. Часті зміни норм резервування ускладнюють вплив на грошовий ринок. Зазначений інструмент більше придатний для вирішення не оперативних, а переважно довготермінових завдань грошово-кредитної політики.

Операції з цінними паперами. Одним із суб'єктів ринку цінних паперів є НБУ. Операціями НБУ на відкритому ринку є купівля-продаж облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), казначейських зобов'язань, власних зобов'язань НБУ (деPOSITИНИХ СЕРТИФІКАТИВ), а також визнаних Правлінням НБУ комерційних векселів, та інших цінних паперів та боргових зобов'язань.

Ринок державних цінних паперів, як один із сегментів національного фондового ринку, виконує дві основні функції: *по-перше*, функцію обслуговування державного боргу, пов'язаного з дефіцитним фінансуванням державних витрат, і, *по-друге*, функцію інструмента монетарної політики. Функція регулювання грошового обігу через операції на відкритому ринку є логічним продовженням функції обслуговування державного боргу.

Рисунок 4.17. – Політика відкритого ринку

Купівля НБ цінних паперів є засобом збільшення обсягу грошей в обігу і поживлення інвестиційного попиту та ділової активності. Продаж – зменшення обсягу грошей в обігу та гальмування інфляційних тенденцій.

Успішне функціонування ринку державних цінних паперів значною мірою залежить від гарантій високого рівня ліквідності фондових цінностей, що перебувають в обігу.

Вперше політика відкритого ринку була використана в США в 20-х рр. ХХ ст. Якщо облікова політика впливає глобально і з часовими обмеженнями, то політика відкритого ринку представляє собою інструмент гнучкої і швидкої дії та має найбільшу силу впливу на грошову масу.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що передбачає фінансово-бюджетне регулювання?
2. Які складові фінансової системи країни?
3. Що таке державний і консолідований державні бюджети?
4. За якими показниками можна оцінювати стан бюджету країни?
5. Що являє собою фіскальна політика? Які її основні види?
6. Розкрийте структуру видатків державного бюджету.
7. Як виникає державний борг та які його наслідки для економіки країни?
8. Які засоби та інструменти ДРЕ належать до грошово-кредитних?
9. Яким чином зміна облікової ставки впливає на економічне становище країни?
10. Що таке політика “дорогих грошей” та політика “дешевих грошей”?
11. Назвіть інструменти державного регулювання діяльності кредитних організацій.

13. Що передбачає такий захід держави, як операції на відкритому ринку?
13. З якою метою використовуються облігації внутрішньої державної позики?
14. Назвіть основну мету та види цінового регулювання.

Теми рефератів і доповідей

1. Державний борг України та проблеми його обслуговування.
2. Політика макроекономічної стабілізації України в перехідний період.
3. Грошово-кредитна політика в Україні на сучасному етапі.
4. Бюджетно-фінансова політика в Україні на сучасному етапі.
5. Зміст податкової реформи в Україні.

Частина 2. Державне регулювання окремих сфер і секторів економіки

ТЕМА 5. СТРУКТУРНА ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА.

1. Структура економіки як об'єкт державного регулювання.
2. Структурний ефект та його вимірювання.
3. Державне регулювання структурних зрушень в економіці.
4. Державне регулювання інвестиційних процесів.

1. Структура та структурні зрушення в розвитку економіки.

Національна економічна система має складну зовнішню (загальну) і внутрішню (функціональну) макро- і мікроекономічну структуру, яка формально становить динамічну взаємодію та залежність окремих сегментних ринків (ринку ресурсів, продуктів, грошей і валюти, інвестицій, цінних паперів, науково-технічних розробок, нерухомості тощо) та їх елементів (попиту і пропозиції, цін і витрат, доходів і видатків тощо) і формально може бути інтерпретована через низку функціональних макроекономічних та мікроекономічних пропорцій:

- між платоспроможним попитом і пропозицією на створений ВВП і НД;
- між платоспроможним попитом і пропозицією на окремих ринках ресурсів та продуктів;
- між продуктивністю праці і зарплатою;
- між доходами і витратами на різних рівнях управління;
- між інвестиціями і заощадженнями;
- кредитно-грошових пропорцій;
- між імпортом та експортом продукції тощо.

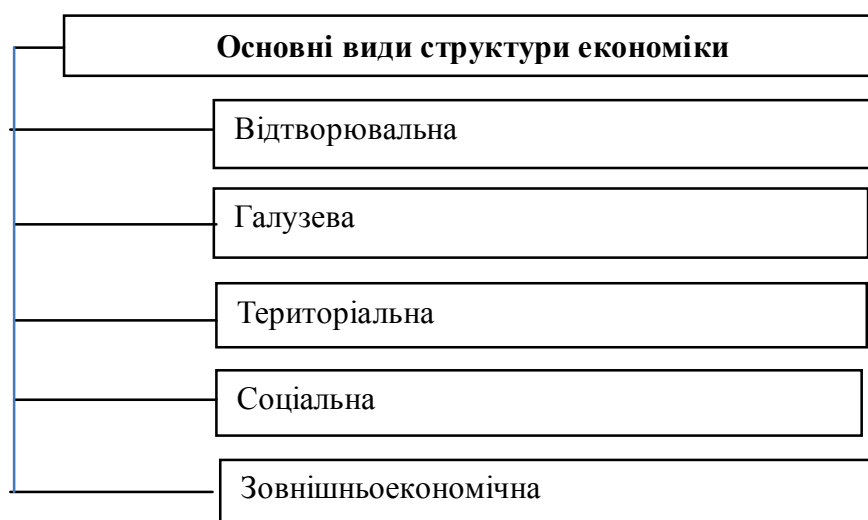
Ефективний розвиток економічної системи можливий у разі забезпечення суворості, оптимальної відповідності цих співвідношень. Відсутність же оптимальної збалансованості та посилення нерівноваги в економіці зумовлює виникнення економічних криз; інфляцію; диспропорційність економіки; розрив економічних зв'язків між суб'єктами ЕС; неплатежі тощо.

Світовий досвід указує на те, що економічне зростання країн Західної Європи великою мірою пояснюється глибокими структурними змінами, які забезпечили впровадження досягнень науково-технічного прогресу, економію, раціональне використання ресурсів та інші позитивні зрушення. Швидко

зростання виробництва в більшості країн Південно-Східної Азії сталося передусім за рахунок прискореного розвитку на сучасній науково-технічній основі таких галузей, як електроніка та машинобудування, тобто внаслідок різних структурних зрушень.

Слід відзначити, що структура економіки є поняттям багатоплановим. Тому в економічній науці *структуру економіки* в загальному трактують як співвідношення різних елементів національної економічної системи, що відображають народногосподарські пропорції та стан суспільного поділу праці.

Структура економіки – багатопланове поняття, яке відображає співвідношення різних елементів економічної системи. Залежно від характеру елементів та змісту економічних явищ, зв'язки між якими відображаються в пропорціях, на макроекономічному рівні розрізняють такі основні види структурних співвідношень (види структури):

Рисунок 5.1 – Види структури національної економічної системи

Відтворювальна структура характеризує:

- співвідношення: між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання;
- між заміщенням використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю;
- між споживанням та нагромадженням;
- між виробничими галузями та інфраструктурою.

Оптимальне формування пропорцій відтворення – важлива проблема економічного розвитку, яка безпосередньо пов'язана з його циклічністю. Тривалий час у СРСР дотримувалися думки, що умовою розширеного відтворення є переважне зростання I підрозділу. Реалізація цього принципу призвела до того, що питома вага виробництва засобів виробництва в економіці України досягла у 1986 р. максимального рівня, але адекватного зростання суспільного продукту так і не сталося, навпаки, спостерігалось перенагромадження засобів виробництва.

Насправді структурні зрушення у співвідношеннях між I і II підрозділами економіки, а також між складовими цих підрозділів, відбуваються під впливом певних історичних умов розвитку країни та багатьох інших факторів. Досвід економічного розвитку індустріальних країн Західної Європи, США і Південно-Східної Азії свідчить про те, що оптимальних темпів економічного розвитку можна досягти за різноманітних співвідношень окремих елементів суспільного продукту. Це обумовлюється взаємодією факторів, пов'язаних із досягненнями науково-технічного прогресу, якісним зростанням суспільних потреб, продуктивністю праці, обмеженням природних ресурсів, екологічними проблемами, міжнародним поділом праці, спеціалізацією виробництва та іншими факторами.

До основних вартісних пропорцій, що характеризують розвиток економіки на всіх стадіях процесу відтворення, належать співвідношення: між заміщенням використаних засобів виробництва (фондом заміщення) та новоствореною вартістю (чистою продукцією), між нагромадженням (фондом нагромадження) та споживанням (фондом споживання).

Перша пропорція (між заміщенням використаних засобів виробництва та новоствореною вартістю) характеризує співвідношення вартості зношених засобів праці (амортизація) і вартості спожитих у виробництві предметів праці (проміжний продукт), що в сукупності становить фонд заміщення, та величини ново створеної вартості (чистої продукції) за рік. Друга пропорція (між нагромадженням та споживанням) виражає співвідношення частин чистої продукції, які спрямовуються на виробниче нагромадження та створення резервних фондів (в сумі вони становлять фонд нагромадження) і вартості матеріальних благ, що використовуються на особисте споживання робітниками та виробниче споживання підприємствами (в сумі вони становлять фонд споживання). До відтворювальних пропорцій, що обумовлюють темпи структурних зрушень в економіці, відносять також пропорцію між галузями, які виробляють продукцію в матеріальній формі, та галузями, які забезпечують їх функціонування (інфраструктурою). Інфраструктура поділяється на дві групи: виробничу та невиробничу. До першої групи входять галузі, які безпосередньо обслуговують матеріальне виробництво: зв'язок, залізничний та автомобільний транспорт, шляхове господарство, енерго-, водо- та газопостачання, природоохоронні споруди тощо. До другої групи входять галузі, які опосередковано пов'язані з виробництвом: загальна й професійна освіта, охорона здоров'я та ін.

Розвиток економіки, її ефективність безпосередньо залежать від стану та рівня розвитку інфраструктури. З іншого боку, розвиток інфраструктури потребує великих капітальних вкладень і, як правило, не дає швидкої віддачі. Однак скорочення інвестицій в інфраструктуру, що призводить до занепаду цієї сфери, негативно позначається на ефективності виробництва, темпах науково-технічного прогресу, якості продукції. Тому в більшості промислово розвинутих країн світу динамічний розвиток інфраструктури є одним з головних напрямків державної інвестиційної політики.

Оптимізація відтворювальної структури національної економіки пов'язана з формуванням розвиненого цілісного та місткого національного ринку як системи залежних та динамічно взаємодіючих сегментних ринків (ресурсів, продуктів, грошей і валюти, інвестицій, цінних паперів, науково-технічних розробок, нерухомості тощо), який забезпечуватиме через взаємодію (збалансування, узгодження) попиту і пропозиції, цін і витрат, доходів і видатків, заощаджень та інвестицій тощо ефективне функціонування і стійкий розвиток економіки.

Галузева структура виражає пропорції розвитку окремих галузей, підгалузей, видів діяльності, виробництв, сфер національної економіки. Основу галузевої структури сьогодні становлять макропропорції між секторами економіки, між групами галузей, що мають однакові економічні характеристики.

Згідно із системою національних рахунків, рекомендованою ООН у 1993 р., економіка поділяється на п'ять секторів: нефінансові корпорації, фінансові корпорації, сектор загального державного управління; домашні господарства; некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства. У складі нефінансового сектору виділяють три групи галузей: перша – галузі, пов'язані з видобуванням ресурсів; друга – галузі, зайняті переробкою цих ресурсів та виготовленням готової продукції; третя – сфера послуг у широкому розумінні, включаючи інформаційне обслуговування виробництва.

Науково-технічна революція породжує зміну співвідношень між названими групами галузей. Вона зумовлює скорочення питомої ваги першої групи та хоч і повільне, але також зменшення частки другої групи. Водночас швидко зростає питома вага третьої групи, виникають різноманітні види послуг (інформаційних, науково-технічних, комунікаційних, фінансових тощо). Важливі зміни відбуваються на рівні виробництв, які витрачають багато коштів на наукові дослідження (так звані наукомісткі виробництва).

Слід зазначити, що на галузеві пропорції суттєво впливають міжнародний поділ праці, витрати на робочу силу, екологічні фактори. Трудомісткі виробництва все частіше переміщуються з індустріальне розвинутих країн у менш розвинуті.

Велике значення з погляду аналізу сучасних структурних зрушень галузевої структури відіграють співвідношення міжгалузевих комплексів, таких, як машинобудівний, паливно-енергетичний, транспортний, базових виробництв сировинної орієнтації та ін.

Територіальна структура відображає розміщення виробництва та інфраструктури в окремих територіальних утвореннях (системах), що характеризується певними умовами: наявністю корисних копалин та сировинної бази, природно-кліматичними умовами, географічним розташуванням, культурними традиціями тощо. Розрізняють два типи регіональних утворень:

- 1) структуризація економічної системи на економічні райони, територіальні господарські (виробничі) комплекси і спеціальні економічні зони;

2) структуризація економічної системи в адміністративно-територіальному розрізі.

Соціальна структура характеризує співвідношення між:

- організаційно-правовими формами підприємництва з урахуванням рівня концентрації й централізації виробництва та на основі форм власності;
- групами населення за рівнем доходів.

Зрушення в соціальній структурі економіки України характеризується процесами концентрації та централізації капіталу. Більшу частину обсягу валового внутрішнього продукту виробляють великі підприємства. Водночас відбувається інтенсивний розвиток малого бізнесу.

Соціальна структура характеризується диференціацією доходів різних верств населення. Ринкова економіка допускає велику різницю в рівні доходів. Ступінь диференціації доходів робітників неоднаковий в різних країнах.

Зовнішньоекономічна структура відображає:

- пропорції між експортом і імпортом товарів, послуг, капіталів.

Для індустріально розвинутих країн характерна висока питома вага експорту промислової продукції, особливо кінцевої, з високим технологічним рівнем, наукомісткої. В експорті більшості країн, що розвиваються переважають сировина та матеріали.

2. Структурний ефект та його вимірювання.

Вплив структурних змін в економіці на динаміку макроекономічних показників називають структурним ефектом. Він відображає зв'язок між змінами галузевої структури та динамікою показників обсягу виробництва. Найпростіший метод вимірювання структурних змін базується на використанні як індикатора індексу структурних змін, що визначається за формулою:

$$I_{с.з} = \frac{|a_1| + |a_2| + \dots + |a_i| + \dots + |a_n|}{n}$$

Де $|a_i|$ – абсолютна величина зміни питомої ваги i -го елемента структури економіки;

n – кількість структурних елементів.

Структурний ефект є позитивним якщо швидке зростання $I_{с.з}$ супроводжується великими темпами росту; негативний – $I_{с.з}$ має невелику величину, що характеризується застоєм. Використання як індикатора $I_{с.з}$ має недоліки – розраховується як середньоарифметична величина статичного стану структури економіки.

Аналіз статистичних даних вказує на те, що найбільше зростання обсягів виробництва відбувається тоді, коли прискорено розвивається виробництво у високотехнологічних та наукомістких галузях.

Для вимірювання динаміки основних пропорцій в економіці використовуються коефіцієнти прирощування абсолютних та відносних структурних зрушень.

Лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень:

$$K(t_2, t_1) = \sum_{i \in I} |a(i, t_2) - a(i, t_1)|,$$

де $a(i, t_1)$ – питома вага і-го елемента структури в базовому періоді;

$a(i, t_2)$ – питома вага і-го елемента структури в періоді, що аналізується.

Лінійний коефіцієнт відносних структурних зрушень:

$$\delta(t_2, t_1) = \sum_{i \in I} |a(i, t_2) / a(i, t_1) - 1|$$

Дані коефіцієнти дають можливість визначити приріст обсягів виробництва як функцію від зміни структурних пропорцій в економіці, не виключаючи впливу інших факторів економічного зростання.

3. Державне регулювання структурних зрушень в економіці здійснюється через *структурну політику* – це обґрунтування цілей та характеру структурних перетворень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, які забезпечують економічне зростання та вирішення актуальних проблем.

Головною метою структурної політики є формування і підтримка сучасної, ефективної, екологічно безпечної, раціональної структури економіки. Серед більш конкретних напрямів (цілей) можна виділити наступні:

- установа оптимальних макроекономічних пропорцій;
- розвиток конкуренції та обмеження монополізму;
- ліквідація диспропорцій між галузевими комплексами;
- ліквідація диспропорцій технічного рівня виробництв різних галузей;
- охорона навколишнього природного середовища.

На практиці існує два типи структурної політики: пасивна й активна. У кінцевому рахунку, вони різняться між собою ступенем втручання держави в структурні зрушення.

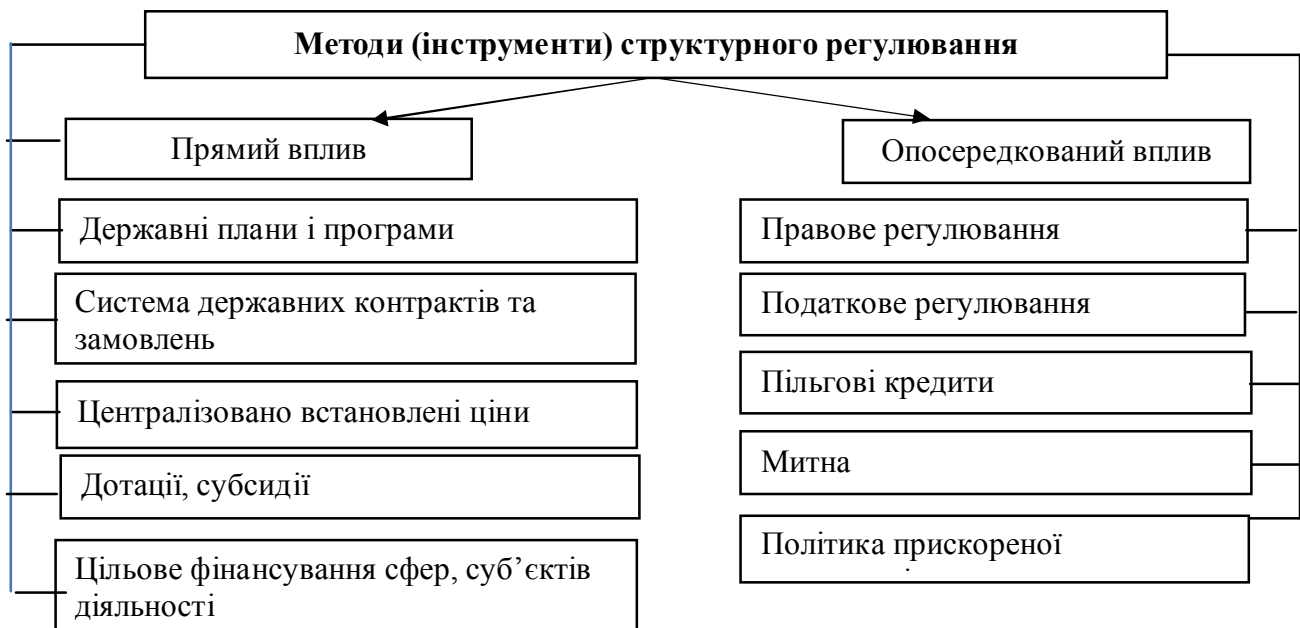
Пасивна структурна політика полягає в тому, що держава створює правову базу для вільного переливання капіталу та праці з одних галузей в інші, але безпосередньо не втручається в інвестиційні процеси в окремих галузях. Структура змінюється внаслідок змін у нормах прибутку. Якщо в певній галузі попит перевищує пропозицію, то в цій галузі норма прибутку зростає проти інших галузей. Капітал з інших галузей вилучається власниками і вкладається в галузі з підвищеною нормою прибутку. Виробництво товарів цієї галузі збільшується і пропозиція їх поступово починає перевищувати попит. При цьому норма прибутку в цій галузі спочатку знижується до середньої величини, а потім стає менше за середню. Власники капіталів починають вилучати їх з цієї галузі і вкладати в іншу, де забезпечується норма прибутку не менша за середню. Отже, закон попиту і пропозиції поряд з іншими об'єктивними законами ринкової економіки забезпечує найвідповіднішу вимогам ринку структуру економіки, створює конкурентне середовище, підвищує ефективність суспільного виробництва. У такий спосіб формувалась структура економіки США і Великобританії. Але цей шлях надто тривалий і пов'язаний зі значними соціальними втратами.

Активна структурна політика полягає в тому, що держава широко застосовує державні важелі для прискорення прогресивних структурних зрушень. Її основні риси:

- активна роль держави у формуванні прогресивної структури економіки;
- прискорений процес структурних змін (зрушень) в економіці;
- використання прогнозних оцінок окремих елементів структури економіки, з'ясування перспективних і неперспективних галузей, виробництв, депресивних регіонів тощо;
- визначення пріоритетних галузей і виробництв;
- розробка державних програм і планів структурної перебудови (структурних зрушень) економіки;
- селективна державна підтримка окремих галузей, регіонів, виробництв, організаційно-правових форм бізнесу тощо.

Здійснення активної структурної політики забезпечується за допомогою засобів прямого й опосередкованого регулювання.

Рисунок 5.2 – Методи структурного регулювання

До методів (засобів) *прямого регулювання* належать: надання фінансової допомоги у вигляді інвестиційних субсидій, дотацій, надбавок, позик на розвиток окремих галузей, виробництв, регіонів; використання системи державних замовлень, контрактів та закупівель; індикативне планування; державні плани і програми; централізовано встановлені ціни; цінове дотування окремих видів продукції, окремих видів галузей і виробництв; дотування; цільове фінансування сфер і суб'єктів діяльності тощо.

До методів (засобів) *непрямого (опосередкованого) регулювання* належать: надання податкових і кредитних пільг з диференціацією за певними (пріоритетними) галузями й виробництвами; здійснення політики прискореної амортизації; митна політика (встановлення різних імпорتنих та експортних тарифів); правове регулювання; створення спеціальних економічних зон тощо.

Вироблення і реалізація активної структурної політики полягає у:

- визначенні найбільш ефективних напрямків структурних змін в економіці (тобто переліку основних напрямків державної структурної політики);

- визначенні (виборі) пріоритетних напрямків розвитку окремих галузей, видів виробництва, регіонів;

- розробці і реалізації комплексу регуляторних заходів у межах окресленої структурної політики.

Основними напрямками удосконалення відтворювальної структури є:

- модернізація виробництва, його технічне та технологічне оновлення;

- зниження ресурсомісткості (фондо-, матеріало-, енерго-, працемісткості) виробництва;

- зміна співвідношення між виробництвом засобів виробництва та предметів споживання на користь останнього;

- створення умов для інвестування (розширеного відтворення);

- посилення технологічної цілісності підприємств та галузей, забезпечення замкненого закінченого циклу виробництва.

Основними напрямками удосконалення галузевої структури є:

- усунення диспропорцій між реальним та фінансовим секторами економіки та всередині цих секторів;

- переважний розвиток галузей, що працюють на задоволення потреб людей;

- широкий розвиток сфери послуг;

- створення та розвиток наукомістких та високотехнологічних галузей та виробництв;

- розвиток переробних галузей економіки на інноваційній технічній та технологічній базі;

- розвиток експортних та імпортозамінних виробництв;

- розвиток пріоритетних галузей національної економіки.

Основними напрямками оптимізації територіальної структури є:

- забезпечення комплексного і збалансованого розвитку усіх районів та регіонів країни на основі раціонального використання конкретних умов і наявних ресурсів;

- усунення диспропорцій у розвитку окремих територій та забезпечення вирівнювання рівнів їх соціально-економічного розвитку;

- гармонізація загальнодержавних і регіональних інтересів.

Основними напрямками оптимізації зовнішньоекономічної структури є:

- збільшення експортного потенціалу країни;

- зменшення в експорті частки сировини, матеріалів, проміжної продукції і збільшення частки продукції переробних галузей з високими рівнями кінцевої готовності і складності;

- збільшення в імпорті частки прогресивного обладнання та машин і зменшення продукції сільськогосподарського виробництва, продуктів харчування, продукції, що може вироблятися на вітчизняних підприємствах;

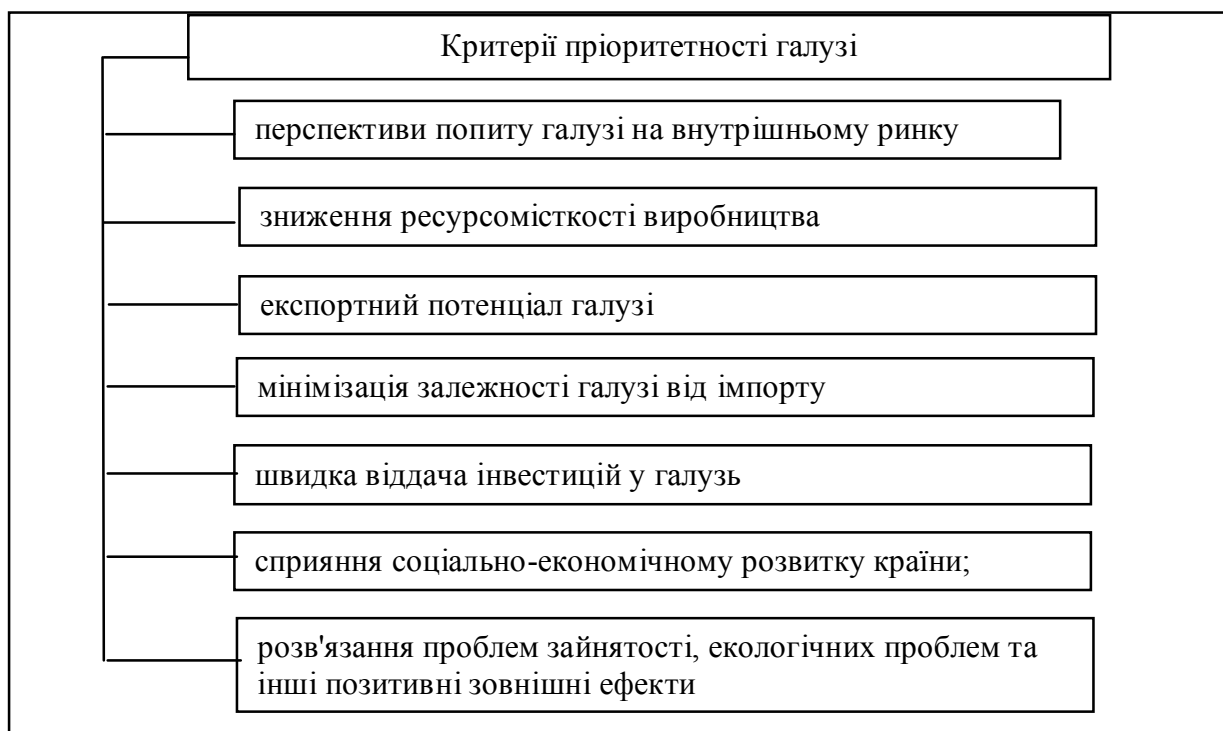
- диверсифікація джерел імпорту енергоресурсів (нафти, газу, ядерного пального) з метою гарантування енергетичної безпеки країни.

Основними напрямками оптимізації *соціальної структури* є:

- подальші прогресивні зміни у системі власності й організаційно-правових формах ведення бізнесу (роздержавлення, приватизація, корпоратизація, вдосконалення функціонування державного сектора, розвиток малого і середнього підприємництва, створення фінансово-промислових груп та інших інтегрованих форм корпоративного бізнесу тощо) і формування ефективних власника й організаційно-економічних форм ведення бізнесу;

- усунення великої диференціації доходів населення, створення мотиваційного механізму високопродуктивної праці, соціальний захист вразливих верств населення.

У формуванні активної структурної політики величезну роль відіграє вибір пріоритетних напрямків розвитку окремих галузей.

Рисунок 5.3 – Критерії визначення пріоритетності галузі

Пріоритетними галузями, видами діяльності та територіальними господарськими комплексами в Україні сьогодні можна вважати:

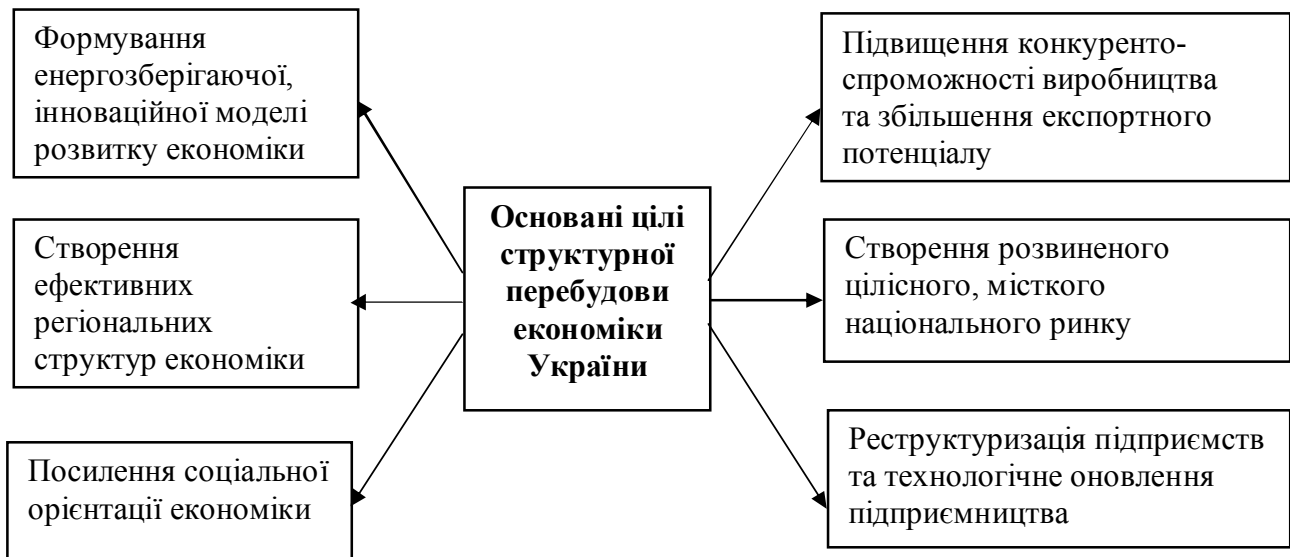
1 група – наукомісткі та технологічні галузі (ракетно-космічна техніка, літако- та моторобудування, електрозварювання, порошкова металургія, біотехнологія машинобудування);

2 група – галузі та підгалузі агропромислового комплексу;

3 група – транзитні перевезення вантажів, транспортування нафти, газу, електроенергії;

4 група – туристичний та оздоровчо-лікувальний комплекси Карпат, Приазов'я та інших регіонів;

5 група – види діяльності, пов'язані з забезпеченням здоров'я людини, охорони навколишнього середовища.

Рисунок 5.4 – Цілі структурної перебудови в Україні

Реалізація активної структурної політики полягає у здійсненні комплексу розроблених заходів у межах визначеної структурної політики, спрямованої на реалізацію бажаних загальних структурних змін в економіці і забезпечення пріоритетних напрямів розвитку окремих галузей, виробництв і регіонів НЕС.

До комплексу загальних заходів у межах нинішньої (активної) державної структурної політики, спрямованої на оптимізацію структури національної економіки в сучасних умовах, можна віднести:

- удосконалення нормативно-правового забезпечення ініційованих (наприклад, інноваційних, галузевих, організаційно-економічних, технологічних, зовнішньоекономічних тощо) структурних змін (зрушень) в економіці під впливом оголошеної структурної політики держави;

- створення сприятливих умов для реалізації конкурентних переваг національної економіки і формування та нарощування реального національного капіталу;

- виділення пріоритетних галузей і виробництв, створення умов для припливу до них інвестицій, їх державна підтримка;

- макроекономічна стабілізація, стимулювання прогресивних структурних зрушень в національній економіці;

- проведення ефективної державної інвестиційної та інноваційної політики, створення інноваційних економічних систем господарювання в усіх сферах і на усіх рівнях НЕС;

- розробка макроекономічних прогнозів щодо формування (оптимізації) структури економіки;

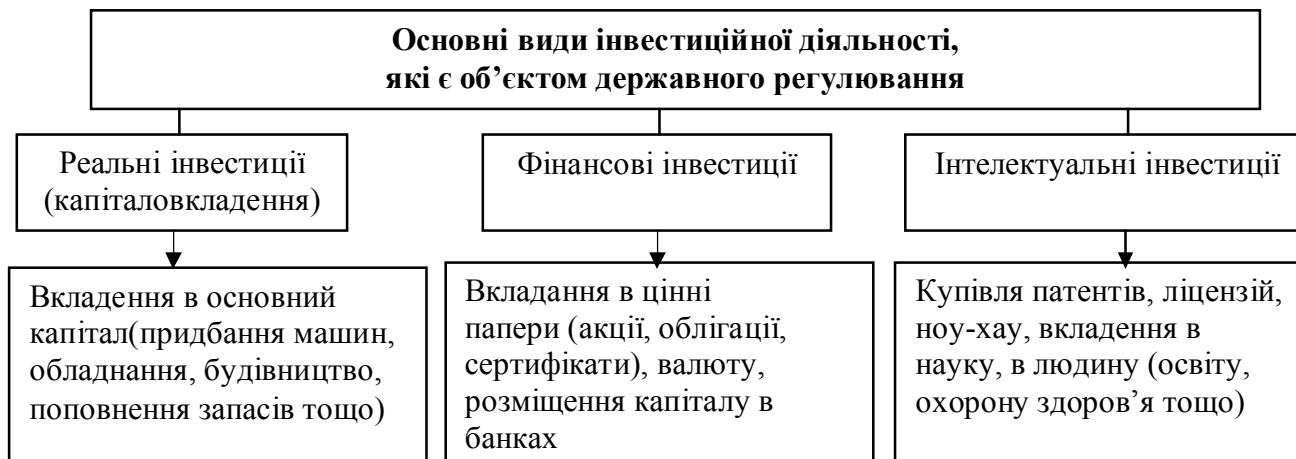
- розробка загальнонаціональних та галузевих програм структурних перетворень економіки;

- раціональне залучення іноземних інвестицій, здатних забезпечити оптимізацію структури національної економіки;

- інформатизація суспільства, широке впровадження сучасних інформаційних технологій тощо.

Слід зауважити, що вищенаведені регуляторні заходи в межах державної структурної політики мають загальний характер. Вони можуть бути конкретизовані до рівня застосування певних інструментів відповідно до економічної ситуації, завдань і цілей структурної політики.

4. Державне регулювання інвестиційної діяльності.

Рисунок 5.5 – Основні види інвестиційної діяльності за об'єктами вкладання інвестицій

Інвестиції – це всі види майнових, фінансових та інтелектуальних цінностей (засобів), які вкладаються в об'єкти діяльності в результаті чого створюється продукт або досягається соціальний ефект; витрати пов'язані з розширенням основного капіталу (економічне визначення інвестицій).

Державна інвестиційна політика – це комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на поширення та активізацію інвестиційних процесів. *Метою* державної інвестиційної політики є створення конкурентного середовища та забезпечення структурних зрушень і зростання економіки через поліпшення інвестиційного клімату у країні, розвиток та активізацію інвестиційних процесів, спрямування інвестицій у пріоритетні галузі та програми. Аналіз світової практики інвестиційних процесів дає можливість виділити два *типи державної інвестиційної політики*: пасивну та активну. Пасивна державна інвестиційна політика полягає в тому, що держава застосовує методи переважно правового та економічного характеру, обмежуючи безпосереднє адміністративне втручання в інвестиційні процеси до мінімуму. У разі активної державної інвестиційної політики держава широко застосовує всі види методів і часто сама стає інвестором.

В Україні інвестиційний процес регулюють понад 100 законів та інших нормативних актів, зокрема закони України „Про інвестиційну діяльність” (1991 р.), «Про іноземні інвестиції» (1992 р.), «Про цінні папери та фондову біржу» (1991 р.) Декрет Кабінету Міністрів України «Про режим іноземного інвестування» (1993 р.) та ін.

В основу державного регулювання інвестиційної діяльності було покладено такі принципи:

- підвищення ролі і збільшення частки власних (внутрішніх) джерел інвестування національної економіки;

- удосконалення нормативно-правової бази з метою збільшення обсягів залучення інвестицій;

- забезпечення позитивних, інноваційних мікроструктурних зрушень; послідовна децентралізація інвестиційного процесу (передача функції забезпечення інвестиціями господарюючим суб'єктам);

- збільшення частки власних коштів суб'єктів господарювання у фінансові інвестиційні проекти;

- виділення бюджетних коштів переважно для реалізації державних пріоритетів, програм, проектів, спрямованих на забезпечення структурних зрушень в економіці у напрямку формування РСЕ;

- адресність інвестицій (фінансування інвестиційних проектів відповідно до державних цільових програм);

- надання переваги раніше розпочатому будівництву, технічному переобладнанню та реконструкції діючих підприємств;

- обов'язкова державна експертиза кожної інвестиційної програми і проекту (для визначення їх відповідності цілям і пріоритетам ДЕП. та соціально-економічної ефективності);

- перехід від бюджетного фінансування до кредитування інвестиційних проектів;

- розширення джерел фінансування інвестиційних проектів (змішане фінансування);

- запровадження системи страхування інвестицій;

- здійснення відповідними державними організаціями контролю над цільовим використанням централізованих інвестицій тощо.

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється шляхом:

- прямого управління інвестиціями;

- регулювання умов інвестиційної діяльності;

- контролю за законністю здійснення інвестиційної діяльності всіма учасниками інвестиційного процесу та інвесторами.

Пряме управління інвестиціями з боку держави здійснюється органами центральної та місцевої влади й управління та передбачає наступне:

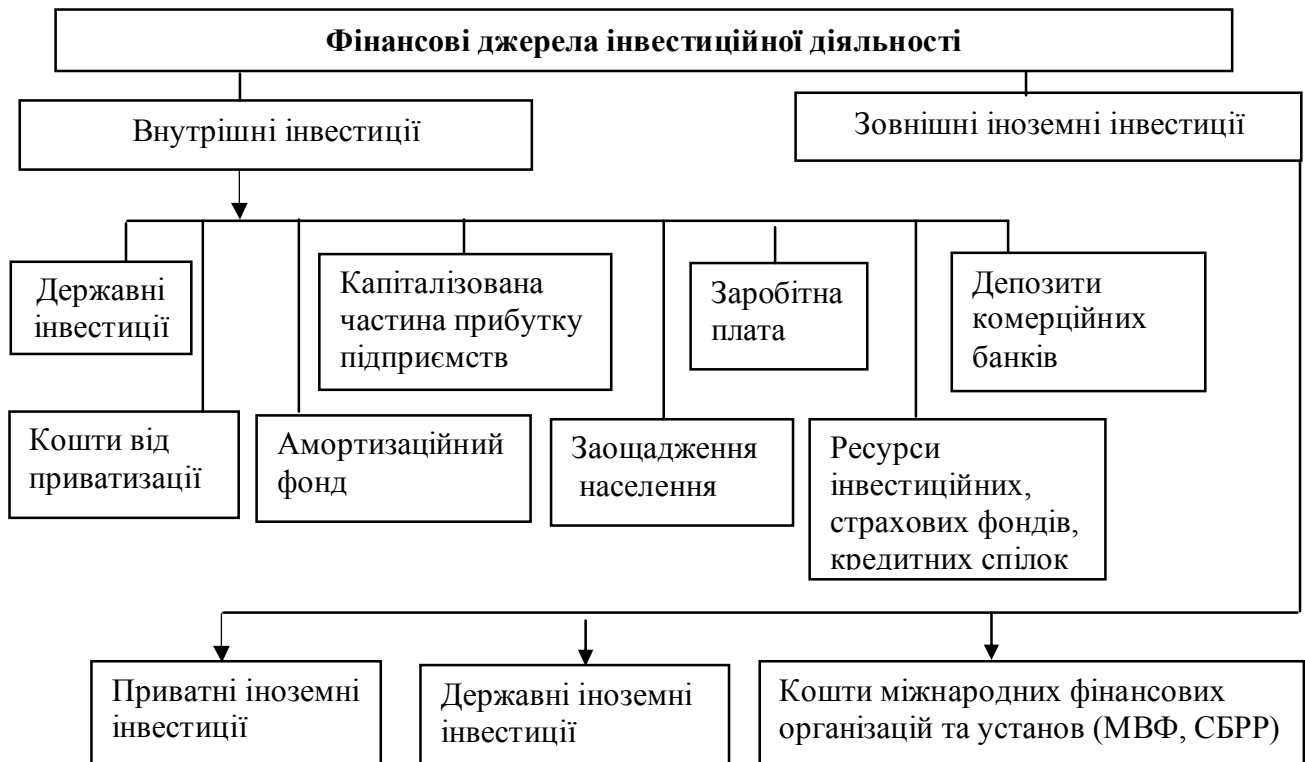
- прогнозування, планування та програмування розвитку національної економіки та окремих її структурних елементів;

- формування бюджету, передбачення у ньому обсягів державного фінансування інвестицій;

- планування централізованих державних коштів;

- розміщення держконтрактів і контроль за їх виконанням;

- визначення умов реалізації інвестиційних проектів та їх експертизу; проведення інвестиційної діяльності (інвестування бюджетних, позабюджетних та інших коштів, передбачених для цих цілей).

Рисунок 5.6 – Фінансові джерела інвестиційної діяльності

Управління державними інвестиціями здійснюється шляхом планування конкретних дій щодо інвестування бюджетних і позабюджетних коштів. Основою прийняття рішень про інвестування бюджетних коштів є: прогнози соціально-економічного розвитку країни; схеми розвитку і розміщення продуктивних сил; цільові науково-технічні і комплексні програми; техніко-економічні обґрунтування доцільності таких інвестицій; ступінь ризику таких інвестицій.

Прийняття рішень про інвестиції за рахунок бюджетних асигнувань попередньо вимагає визначення пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності, котрі визначаються Міністерством економіки в контексті державних цільових комплексних, галузевих, міжгалузевих і територіальних програм. Обсяги державних інвестицій за рахунок коштів держбюджету за поданням уряду затверджує ВР України.

Міністерства і відомства визначають (конкретизують) дані щодо ризиків та обсягів інвестицій за відповідними програмами, напрямами та об'єктами і забезпечують цільове використання державних коштів через виконання завдань державних замовлень (державних контрактів). Державне замовлення на виконання робіт у капітальному будівництві є однією з головних форм реалізації державних інвестицій.

Державні, міждержавні та регіональні інвестиційні проекти та програми, що фінансуються за рахунок бюджетних і позабюджетних коштів, підлягають обов'язковій державній експертизі.

Регулювання умов інвестиційної діяльності полягає у здійсненні впливу на приватні інвестиційні рішення за допомогою:

- податків і податкових пільг;
- грошово-кредитної та амортизаційної політики;
- надання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв;
- визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами;
- цінового регулювання (цінової політики);
- проведення експертизи інвестиційних проектів тощо.

Загалом чинники й засоби, які формують та визначають умови інвестиційної діяльності і впливають на приватні інвестиційні рішення, можна поділити на три групи:

1. *макроекономічні*, які визначають загальноекономічний клімат інвестицій – облікова ставка, норма обов'язкових резервів, темпи розвитку, розмір дефіциту держбюджету та способи його фінансування, зовнішньоекономічний режим тощо;

2. *мікроекономічні*, які впливають на інвестиції в окремі галузі, сфери та види діяльності або визначають окремі складові інвестицій – податкові ставки і пільги, норми амортизації, пільгові кредити, гарантії тощо;

3. *інституційні*, які дають можливість узгодити дії інвесторів і створюють сприятливі умови для здійснення інвестиційної діяльності в оптимальному режимі – макроекономічне прогнозування, планування та програмування, інформаційні системи, державні органи інвестиційної політики, об'єднання підприємців тощо.

Отже, основними елементами механізму реалізації інвестиційної політики держави (механізму регулювання умов інвестиційної діяльності) слід вважати:

- визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування;
- податкове регулювання інвестиційної діяльності (зниження податкових ставок, надання податкових пільг тощо);
- бюджетне регулювання інвестиційної діяльності (надання дотацій, субсидій та субвенцій, бюджетних позик, гарантій тощо окремим регіонам, галузям та виробництвам за їх пріоритетністю) та здійснення бюджетної політики державних інвестицій;
- грошово-кредитне регулювання;
- амортизаційну політику (визначення норм і порядку амортизаційного списання, формування та використання амортизаційного фонду, запровадження режиму прискореної амортизації);
- врегулювання участі інвесторів у приватизації;
- врегулювання фондового ринку
- експертизу інвестиційних проектів;
- забезпечення захисту інвестицій;
- конкурентну політику;
- зовнішньоекономічну політику, яка полягає у залученні іноземних інвестицій та регулюванні умов здійснення інвестицій за кордон;
- державні норми і стандарти;

- цінове регулювання інвестиційної діяльності.

Розглянемо деякі з них.

Головним питанням державної інвестиційної політики є визначення пріоритетних сфер та об'єктів інвестування, які мають відповідати як довготривалим національним інтересам держави, так і тим невідкладним завданням, які випливають із сучасного стану та структури економіки України.

Податкове регулювання інвестиційної діяльності забезпечує спрямування інвестицій у пріоритетні сфери економіки встановлення відповідних ставок і податкових пільг. Методи податкового регулювання інвестиційних процесів можна поділити на 4 групи: запровадження диференційованих ставок оподаткування; звільнення від сплати податку на певний строк; зменшення бази оподаткування; усунення подвійного оподаткування.

В Україні особливе значення мають бюджетні методи регулювання (відсутні власні кошти підприємств, бракує довгострокового кредитування інвестиційних проектів). Необхідно реформувати структуру бюджетних видатків, зменшуючи при цьому витрати дотаційного характеру і відповідно збільшуючи фінансування інвестиційно-інноваційних програм.

Істотним фактором активізації інвестиційної діяльності є грошово-кредитна політика (облікова та процентна політика, операції на фондовому ринку, регулювання кредитної діяльності комерційних банків.)

Прискорена амортизація – зменшення строків служби основного капіталу, списання його вартості на ранніх стадіях експлуатації дає змогу прогресивним галузям економіки вже в перші роки накопичити в амортизаційному фонді достатню кількість коштів для дальшого інвестування.

Головною метою приватизації є породження ефективного власника, здатного здійснити інвестиції та налагодити нормальний виробничий процес. Аукціони, комерційні конкурси передбачають продаж держмайна і перерозподіл коштів через бюджет, некомерційні конкурси – покупець повинен не тільки сплатити ціну підприємства, але й виконати умови конкурсу щодо інвестування виробництва.

Регулювання фондового ринку включає *прямі методи впливу*:

- емісія державних цінних паперів;
- продаж пакетів акцій приватизованих підприємств;
- створення системи захисту інвесторів від втрат залученням до цієї сфери страхових компаній;
- запобігання монополізації фондового ринку (обмеження на володіння пакетами акцій, ліцензування та атестація фінансових посередників).

Непрямі методи впливу базуються на проведенні певної податкової політики, регулюванні грошової маси та обсягів кредитів, процентної політики, валютного регулювання, операцій з іноземними цінними паперами тощо.

Важливою стороною державного регулювання інвестиційної діяльності є експертиза інвестиційних проектів. Згідно з законодавством обов'язковій державній експертизі підлягають державні, міждержавні, регіональні інвестиційні проекти, які реалізуються за рахунок бюджетних коштів. Інвестиції, що здійснюються за рахунок інших джерел фінансування,

підлягають державній експертизі з питань дотримання екологічних, санітарно-гігієнічних вимог, пожежної безпеки, міцності та необхідної довговічності будинків і споруд, а також архітектурних вимог. приватні – державній експертизі щодо дотримання стандартів.

Особливі вимоги ставляться до експертизи інвестиційних проектів із залученням іноземних інвестицій, коли інвестори претендують на отримання певних податкових, митних та інших пільг. Такі інвестиційні проекти мають належати до пріоритетних сфер економіки, сприяти створенню нових робочих місць на підприємствах, передбачати впровадження сучасних чи перспективних ресурсозберігаючих технологій, орієнтувати на найбільш раціональне використання сировинної бази України, бути конкурентоспроможними на міжнародних ринках.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Структура економіки як багатопланове поняття.
2. Яку із структур економіки називають її дзеркалом? Чому?
3. Характеристика сучасного стану структури економіки України. Які основні завдання її реформування?
4. Назвіть основні способи структурної перебудови економіки. Який варіант найбільш прийнятний для України?
5. Що передбачає посилення соціальної орієнтації економіки?
6. Назвіть основні способи вдосконалення галузевої та відтворювальної структур економіки.
7. Які конкурентні переваги має Україна?
8. Назвіть критерії пріоритетності галузі.
9. Які галузі, види виробництва, товарні позиції є пріоритетними для України і чому?
10. Основні заходи держави щодо структурного реформування економіки України.
11. Назвіть основні методи структурного регулювання.
12. Що таке інвестиційна політика держави? Які фактори її визначають?
13. Що передбачає пряме та опосередковане управління інвестиційною діяльністю?
14. Які існують джерела фінансування державних інвестицій?
15. Обґрунтуйте основні принципи інвестиційної політики держави.
16. Назвіть основні заходи держави щодо активізації інвестиційного процесу та підвищення його ефективності.

Теми рефератів і доповідей

1. Реалізація структурної політики в Україні на сучасному етапі.
2. Формування сприятливого інвестиційного середовища в Україні: проблеми та перспективи.
3. Практична реалізація активної структурної політики (зарубіжний досвід).

4. Практична реалізація пасивної структурної політики (зарубіжний досвід).

ТЕМА 6. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ТА ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА.

1. Науково-технічний прогрес: зміст і вплив на соціально-економічний розвиток.

2. Державна науково-технічна політика.

3. Інновації як специфічна форма НТП.

4. Державна інноваційна політика.

1. Науково-технічний прогрес: зміст і вплив на соціально-економічний розвиток.

Науково-технічний прогрес – безперервний розвиток науки і техніки, обумовлений потребами виробництва, зростанням та ускладненням суспільних потреб.

НТП охоплює два паралельні процеси:

- науковий прогрес як оновлення знань;

- технічний або технологічний прогрес як позитивна зміна характеру використовуваних у виробничому та інших процесах суспільного життя (діяльності) техніки та технології.

НТП є вирішальним чинником соціально-економічного розвитку суспільства, який забезпечує (обумовлює):

- зростання продуктивності економічних ресурсів на основі використання у виробництві нових техніки, технології та інформаційних систем (науково-технічні досягнення, пов'язані зі створенням і впровадженням у виробництво нових технологій і товарів, зумовлюють зниження витрат ресурсів на одиницю кінцевої продукції, а отже, дають можливість виготовляти більше продукції за умов обмежених ресурсів, тобто забезпечують економічне зростання);

- суттєві структурні зрушення в економіці (позитивні зміни відтворювальних, галузевих, соціальних, зовнішньоекономічних, територіальних, функціональних пропорцій);

- позитивний вплив на рівноважне економічне зростання через порушення макроекономічної рівноваги під впливом технологічних змін;

- підвищення якості продукції на основі застосування новітньої техніки і технології виробництва;

- формування і задоволення нових потреб суспільства в цілому та окремих його суб'єктів.

Отже, можна сказати, що НТП виконує дві функції:

1) економічну, яка полягає у забезпеченні економії ресурсів у масштабах національної економіки, зміні її структури і стимулюванні зростання;

2) соціальну, яка полягає у якіснішому задоволенні та ускладненні існуючих потреб, розширенні кола і формуванні нових потреб.

Існує дві форми науково-технічного прогресу:

- еволюційна – поступальний розвиток науки і техніки;

- революційна – НТР – це якісні зміни у науково-технічній сфері на основі використання фундаментальних наукових відкриттів і винаходів, що

обумовлюють докорінні перетворення в усіх сферах діяльності. (науці, техніці, виробництві, управлінні, соціальній інфраструктурі).

На рівні підприємств і виробничих об'єднань НТП називають технічним і організаційним розвитком. Це впровадження результатів досягнень НТП у виробництво, застосування нової техніки і технології, інтенсифікація виробництва, підвищення його ефективності, вдосконалення організації праці та управління.

Існує дві концепції НТП: ендогенна й екзогенна.

Згідно з екзогенною (класичною та неокласичною) концепціями НТП досягнення науки і техніки розглядають не як внутрішню причину розвитку виробництва, а як його наслідок. Тобто НТП вважається зовнішньою соціально-економічною силою, яка підвищує ефективність суспільного виробництва.

Розрізняють три основні моделі екзогенного НТП:

1) нейтральний НТП (збільшення ефективності виробництва не залежить від КВ та приросту трудових ресурсів, а є наслідком впливу зовнішніх факторів);

2) уречевлений НТП (збільшення ефективності виробництва обумовлюється запровадженням більш досконалого устаткування та кваліфікованої робочої сили);

3) індукований НТП (збільшення капіталовкладень обумовлює зростання темпів науково-технічного розвитку).

Ендогенна (сучасна) концепція НТП розглядає НТП як внутрішній фактор розвитку економіки, що становить результат особливої сфери економічної діяльності, яка виробляє нову техніку і технології. Такий (ендогенний) НТП характеризується органічним впливом науки й техніки на розвиток виробництва. З іншого боку, науково-технічний розвиток безпосередньо пов'язаний з макроекономічним середовищем та спрямованістю державної промислової політики.

В основі концепції ендогенного НТП лежить інноваційна теорія Й. Шумпетера, згідно з якою науково-технічні досягнення позитивно впливають на економічний розвиток, якщо вони ведуть до створення й запровадження у виробництво нових технологій і нових товарів. Відповідно до цієї теорії, технологічні зміни, що призводять до порушення економічної рівноваги, є чинником досягнення стабільності (рівноваги) економічної системи на більш високому рівні її розвитку.

При цьому НТП справляє позитивний вплив на рівноважне економічне зростання у будь-якій ситуації. У період рецесії завдяки технологічним змінам забезпечується економічне зростання без порушення рівноваги. А у період інфляційного розвитку економіки технологічні зміни зумовлюють збільшення реального ВВП і зменшення ціни (інфляції).

Власне ендогенна концепція трактування НТП, яка розглядає його як внутрішній інноваційний чинник розвитку НЕС, повинна лежати в основі ДЕП у цілому і її науково-технічної складової (науково-технічної політики держави) зокрема.

2. Державна науково-технічна політика.

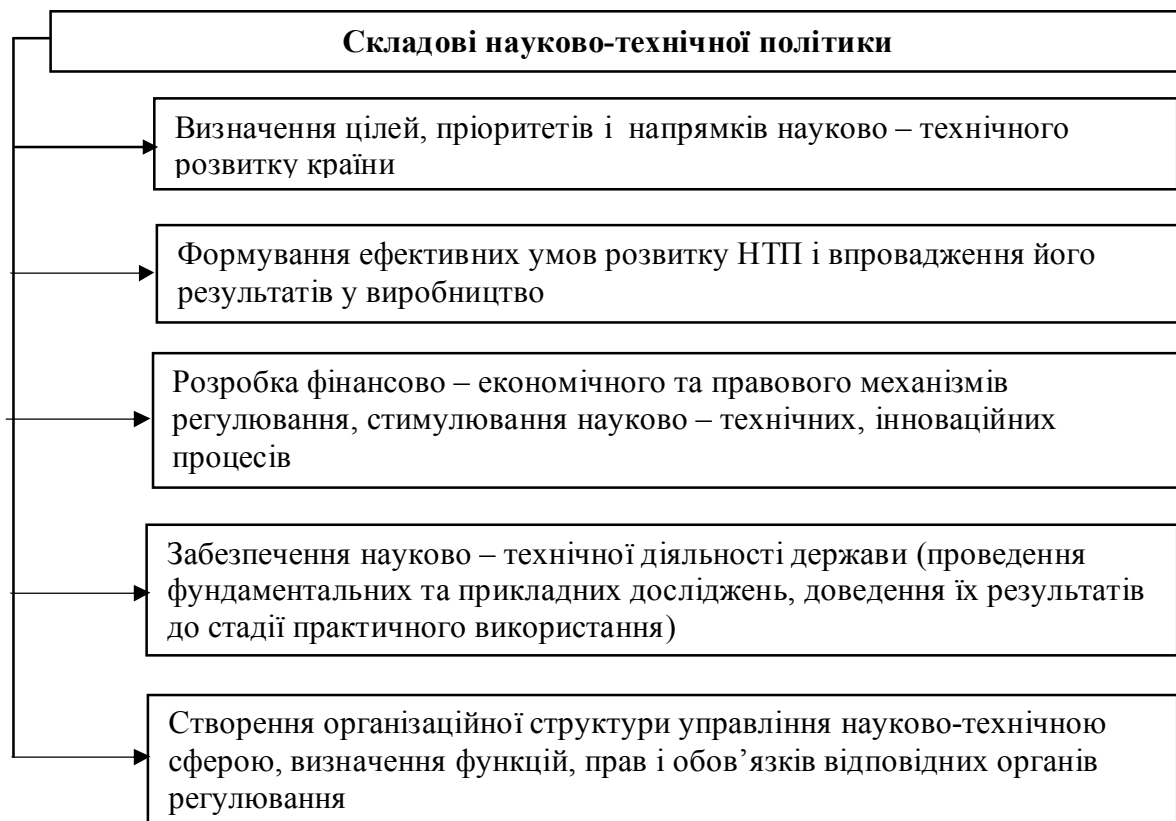
Науково-технічна політика – це політика держави щодо формування умов, сприятливих для ефективного науково-технічного розвитку країни, яка визначає основні цілі, напрямки, принципи, форми і методи діяльності держави в науково-технічній сфері.

В Україні існує розгалужена структура державних органів, що здійснюють науково-технічну політику. У структурах як законодавчих, так і виконавчих органів державної влади створено відповідні органи, до функцій яких належить формування засад науково-технічної політики. Безпосередню діяльність з розроблення, обґрунтування та ресурсного забезпечення державних науково-технічних програм проводять Міністерство економіки, Міністерство промислової політики, Міністерство освіти і науки, Міністерство фінансів, Національна академія наук України, галузеві академії наук.

Особливості науково-технічного розвитку України:

- технічне і технологічне відставання від рівня розвинених країн світу;
- висока ресурсомісткість виробництва;
- низький рівень продуктивності праці;
- певна військова спрямованість наукових розробок;
- певна ізольованість у світовому науково-технічному і технологічному обміні;
- нераціональне використання науково-технічного потенціалу країни.

Складовими науково-технічної політики є:

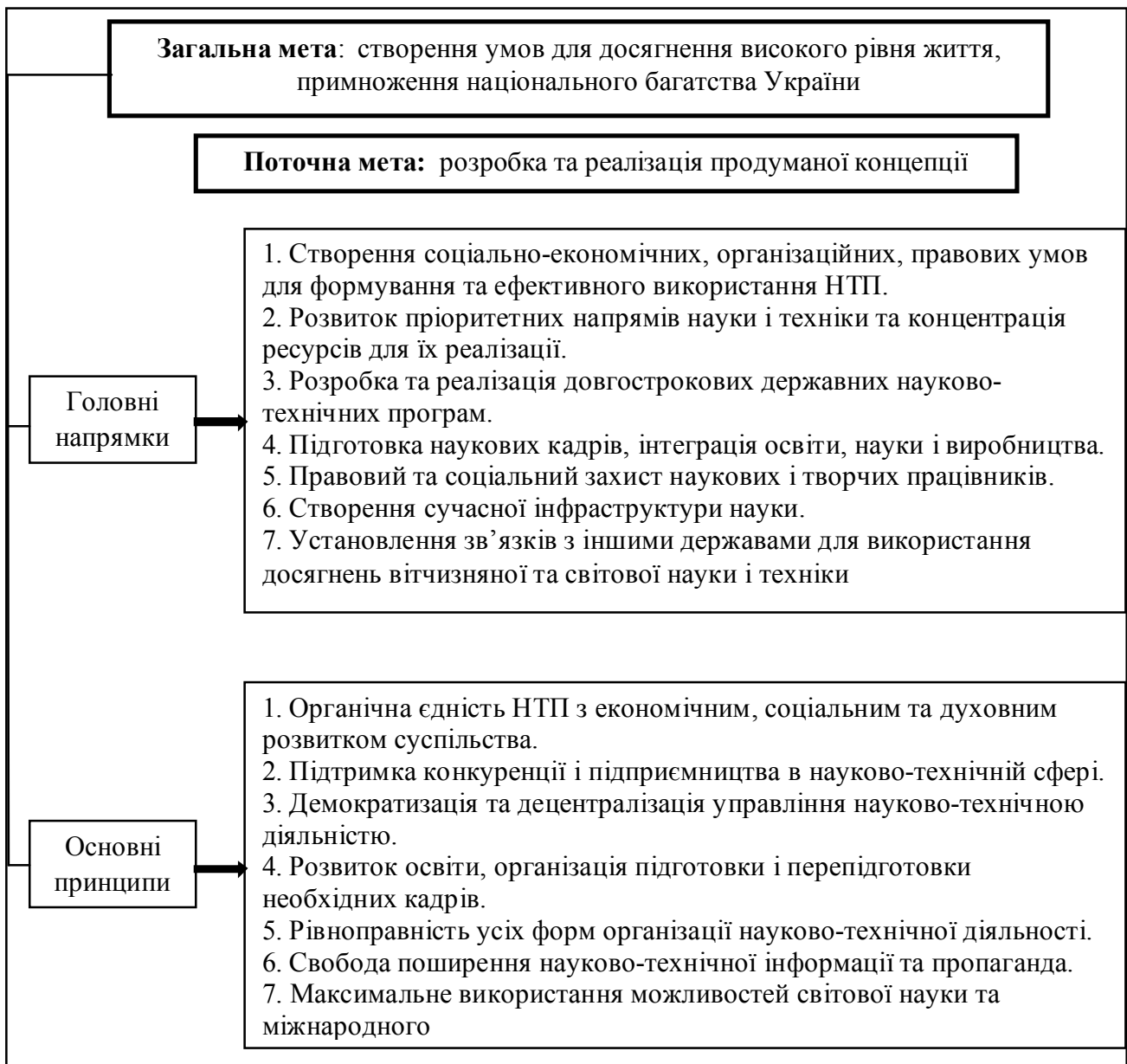

Рисунок 6.1 – Складові науково-технічної політики

Механізм вироблення та реалізації науково-технічної політики охоплює:

- нормативно-правове забезпечення науково-технічної діяльності у країні;
- систему державної підтримки фундаментальних і пошукових досліджень, у тому числі їх пряме державне (бюджетне) фінансування;
- визначення пріоритетів у сфері науки і техніки, їх всебічну підтримку та заохочення;
- адекватну ринковій економіці структуру науково-технічної сфери, у тому числі і її інфраструктуру;
- диверсифікацію джерел мобілізації коштів на науково-технічний розвиток (кошти держбюджету, позабюджетних фондів, приватні та іноземні інвестиції);
- підтримку нових інноваційних структур, у тому числі максимальне стимулювання малого інноваційного, венчурного підприємництва тощо;
- науково-технічне прогнозування та програмування; систему фінансових, кредитно-грошових, амортизаційних та інших пільг і преференцій;
- організаційну підтримку і забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності, у тому числі через ринкову інфраструктуру;
- систему вищої освіти, адаптовану до світових стандартів та підготовку наукових кадрів;
- міжнародне науково-технічне співробітництво.

Основні цілі, принципи та завдання державної науково-технічної політики наступні:

Рисунок 6. 2 – Цілі, напрямки та основні принципи державної науково-технічної політики

Нормативно-правове забезпечення науково-технічної діяльності в Україні, закладено Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», а також змінами і доповненнями до цього закону (зокрема, Закон «Про інноваційну діяльність» (2002 р.))

Одним з головних елементів механізму державного регулювання науково-технічної діяльності є *визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки*. Правові, фінансові та організаційні засади цілісної системи формування та реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки й техніки в Україні визначає Закон України "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки" (2001 р.).

Пріоритетні напрями розвитку науки і техніки формуються на п'ять років на підставі прогнозу розвитку науки й техніки і є складовою прогнозу економічного та соціального розвитку України на середньостроковий період.

Пріоритетними мають стати галузі, які недостатньо розвинені в Україні, але дозволяють реалізувати науково-технічний потенціал інших галузей, а саме: середнє і точне машинобудування, приладобудування, нові речовини й матеріали, комп'ютерна техніка та інформаційні технології, електронна, електротехнічна та радіотехнічна промисловість. Розвиток цих галузей промисловості уможливить виведення на світовий рівень галузей, що в них Україна вже нині має значні конкурентні переваги: літакобудування, суднобудування, виробництво надтвердих матеріалів, кераміки, танків та ін. Реалізація названих пріоритетів забезпечить ефективну інтеграцію України в міжнародний поділ праці й сприятиме скороченню нееквівалентності зовнішньоекономічного обміну.

Наступним важливим елементом механізму державного регулювання науково-технічної діяльності (формування і реалізації науково-технічної політики у державі) є адекватна ринковій економіці *структура науково-технічної сфери*, у тому числі і її ринкова інфраструктура.

В Україні, враховуючи можливості національної економіки та нові суспільні вимоги, науково-технічна сфера охоплює такі сектори: академічний; вузівський; галузевий; заводський. Для кожного з них характерні специфічні шляхи інтеграції в ринкову економіку, які визначаються попитом на науково-технічну продукцію, обсягами та джерелами фінансування, тривалістю науково-технічних досліджень, наявністю дослідних заводів та ін.

Для академічної та вузівської науки характерною є велика питома вага державних замовлень у планах науково-дослідних робіт, які виконуються в межах пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки. Науково-технічні організації цього сектору, як правило, зберігають державну форму власності, але працюють на засадах госпрозрахунку, мають право збільшувати обсяги науково-дослідних робіт за рахунок прямих договорів із замовниками.

Галузеву науку за умов ринку зосереджено в структурі галузевих міністерств та холдингових компаній або у сфері їхньої компетенції. Вона працює безпосередньо на потреби відповідних галузей. Галузева наука – це найбільший сектор науки, оскільки включає велику кількість наукових організацій самостійних за статусом, різноманітних за організаційно-правовою формою та формою власності. Заводська наука тісно пов'язана з виробництвом, інтегрована в структуру промислових підприємств на правах структурних підрозділів або господарсько-самостійних одиниць.

Одним із напрямків структурної перебудови науково-технічної сфери є підтримка державою нових інноваційних структур: технополісів, технопарків, бізнес-інкубаторів, які сприяють активізації й розвитку науково-технічної діяльності.

Важливою умовою структурної перебудови у сфері науки є створення ринкової інфраструктури: комерційні інформаційні центри, біржі

інтелектуальної власності, запроваджувальні фірми, провайдери, інноваційні фонди, лізингові фірми.

Сучасною формою прискорення впровадження досягнень науки і техніки є франчайзинг – це угода великих корпорацій з невеликими фірмами або окремими підприємствами. Сутність франчайзингу полягає в тому, що фірма-франчайзер передає своєму партнерові (франчайзі) право здійснення окремого виду діяльності з використанням своєї технології, ліцензій, «ноу-хау», фірмової торговельної марки.

Успішне проведення науково-технічної політики пов'язане також і з розвитком та адаптацією системи вищої освіти України до світових стандартів. Власне, у контексті вирішення цієї проблеми Україна 19.05.2005 року приєдналася до Болонського процесу (Болонської конвенції).

Вироблення й успішна реалізація державної науково-технічної політики в умовах глобалізації економіки та прагненні рівноправної інтеграції НЕС до світової господарської системи тісно пов'язані (залежать) також і від створення сприятливих умов для міжнародного співробітництва у сфері науки й техніки, для залучення іноземних інвесторів у вітчизняну науку, для входження у систему науково-технічної інформації тощо.

Механізм реалізації науково-технічної політики.

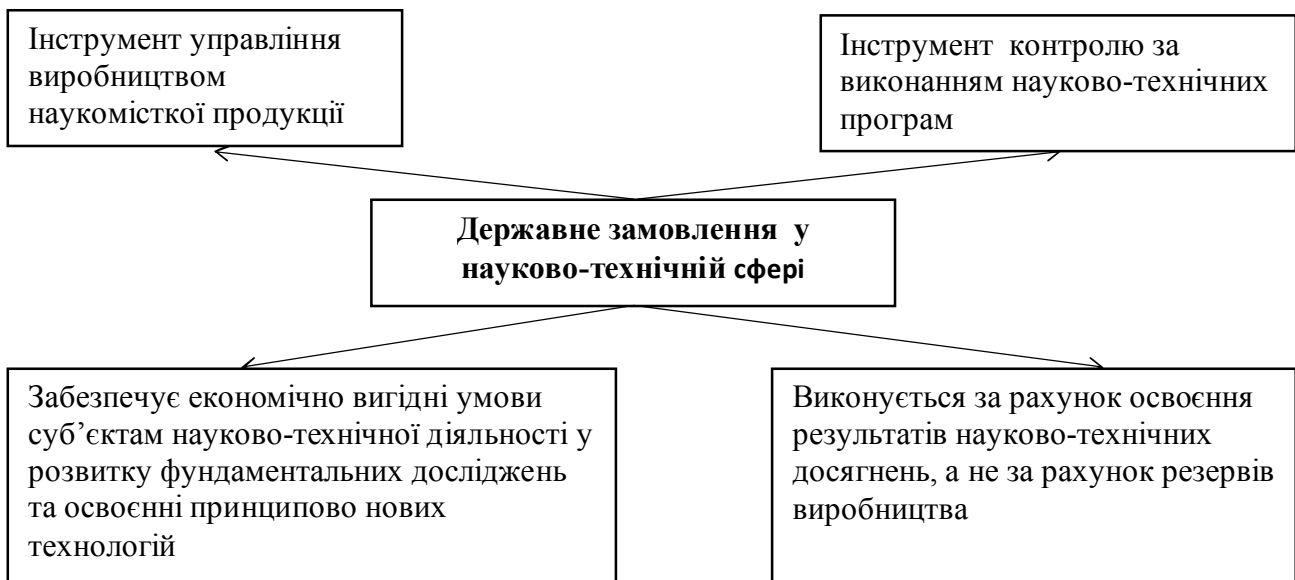
Досягнення цілей та завдань науково-технічної політики здійснюється державою через застосування конкретних методів її реалізації. За ознакою форми впливу на науково-технічний розвиток економіки весь арсенал цих методів поділяється на дві групи: методи прямого та непрямого регулювання.

До методів прямого регулювання належать:

- визначення державних пріоритетів розвитку науки і техніки;
- державні науково-технічні програми;
- державне замовлення в науково-технічній сфері;
- державна науково-технічна експертиза;
- бюджетне фінансування досліджень та робіт, що виконуються в рамках пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки;
- державна політика щодо формування та заохочення науково-технічних кадрів;
- державна політика у сфері патентів і ліцензій.

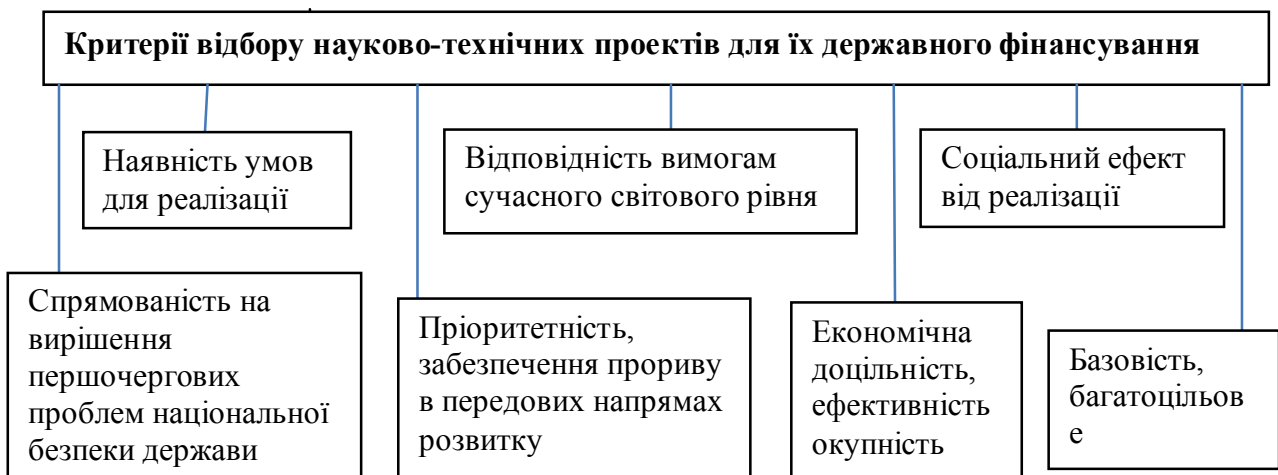
До методів непрямого регулювання належать:

- диференційована податкова політика;
- стимулююча фінансово-кредитна політика;
- гнучка амортизаційна політика;
- правовий захист інтелектуальної власності;
- державна політика у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва.

Рисунок 6. 3 – Державні замовлення як засіб реалізації науково-технічної політики

Державна науково-технічна експертиза є невід'ємним елементом реалізації науково-технічної політики. Вона проводиться з метою забезпечення наукової обґрунтованості структури та змісту пріоритетних напрямків і програм розвитку науки і техніки, визначення соціально-економічних та екологічних наслідків науково-технічної діяльності, визначення якісного рівня досліджень та їх результатів.

Рисунок 6. 4 – Критерії відбору науково-технічних проектів, що фінансуються державою

Державна політика у сфері патентів і ліцензій спрямована на регулювання відносин, пов'язаних з набуттям і використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Автори інтелектуальної власності отримують частину доходів від використання їхнього продукту у бізнесі. Необхідною

умовою практичного використання науково-технічних досягнень є державний захист прав інтелектуальної власності (на законодавчому рівні).

Підтримка міжнародного науково-технічного співробітництва державою надає господарюючим суб'єктам право участі у виконанні міжнародних програм, укладання угод з іноземними організаціями і фірмами, участі в діяльності міжнародних наукових товариств тощо.

3. Інновації як специфічна форма НТП.

Інновації – це кінцевий результат впровадження досягнень науки і техніки з метою отримання економічного, соціального, екологічного науково-технічного або іншого ефекту. Інновації втілюються у вигляді нових технологій, видів продукції, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового та іншого характеру.

Терміни «інновація» та «інноваційний процес» є близькими, але не однозначними. *Інноваційний процес* – створення, освоєння і впровадження інновацій. Інноваційний процес складається з таких взаємозумовлених стадій: виникнення ідеї, фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, дослідно-конструкторські розробки, дослідне виробництво, споживання.

На відміну від науково-технічного прогресу інноваційний процес не закінчується впровадженням. Новинка вдосконалюється, стає ефективнішою, набуває нових споживчих якостей. Це відкриває для неї нові сфери застосування й нові ринки. У загальному вигляді інноваційний процес можна вважати способом задоволення суспільних потреб на основі впровадження досягнень науки і технологій.

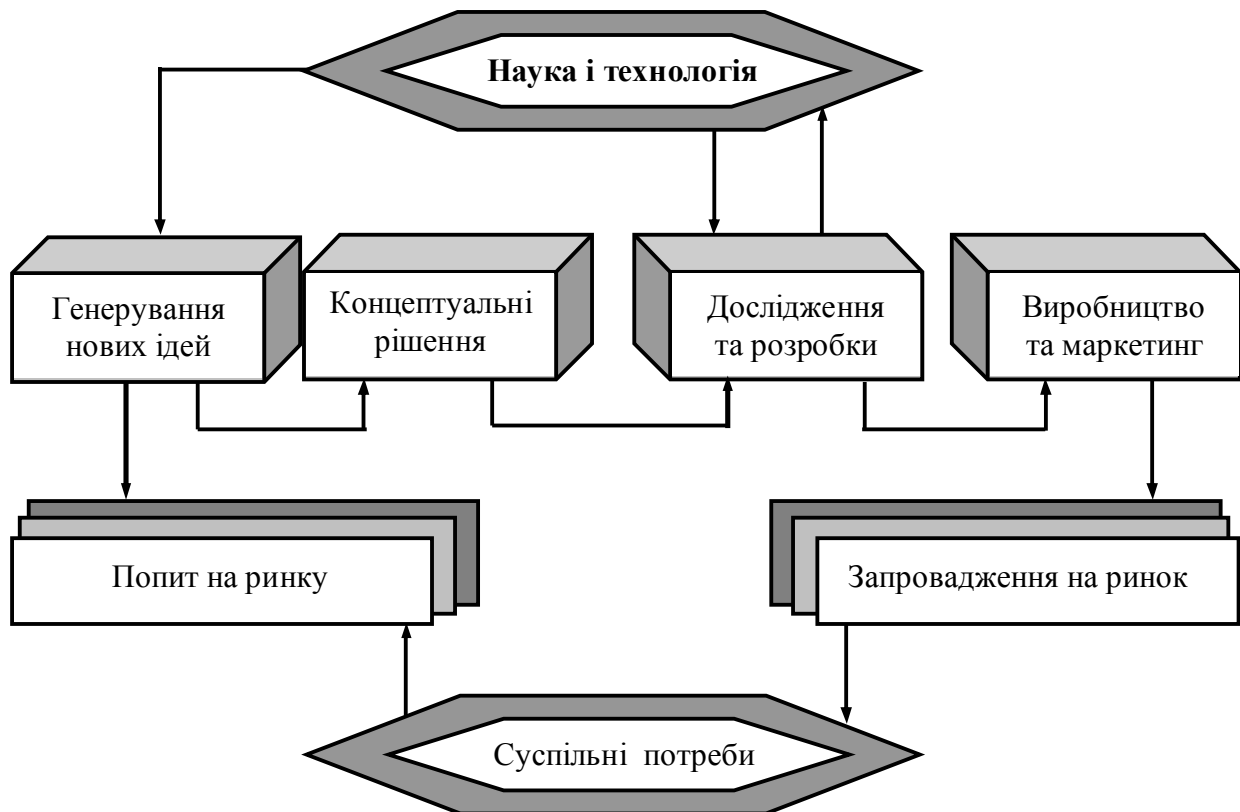

Рисунок 6.5 – Механізм інноваційного процесу

Інноваційний процес охоплює сфери: невиробничу, матеріального виробництва та експлуатації. Він є системою стадій та робіт, яка має складну структуру: виникнення ідеї, фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, дослідно-конструкторські розробки, дослідне виробництво, виробництво, споживання.

СТАДІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ						
Виникнення ідеї	Фундаментальні дослідження	Прикладні дослідження	Дослідно-конструкторські розробки	Дослідне виробництво	Виробництво	Споживання
Виявлення незадоволених потреб	Логічні дослідження	Прикладні системні дослідження	Конструкторські розробки	Експериментальне виробництво	Технічна підготовка виробництва	Використання новинки
Пошук можливостей задоволення потреб	Теоретичні дослідження	Прикладні інтегровані дослідження	Технологічні дослідження	Виготовлення перших промислових серій	Серійне виробництво	Масове споживання
Генерування нових ідей	Цілеспрямовані дослідження	Прикладні експлуатаційні дослідження	Організаційно-економічні дослідження розробки проекту	Промислові дослідження	Масове виробництво	Старіння
Економічна доцільність	Техніко-економічні обґрунтування	Техніко-економічні обґрунтування	Економічні обґрунтування	Розрахунки економічних показників	Розрахунки економічних показників	Ринкові дослідження
Невиробнича сфера		Сфера матеріального виробництва			Сфера експлуатації	

Рисунок 6.6 – Стадії інноваційного процесу

Інноваційні процеси більшою мірою, ніж інші елементи НТП, пов'язані з ринковими відносинами. Їхня спрямованість і темпи залежать від соціально-економічного середовища, в якому вони функціонують і розвиваються.

Розрізняють три *форми інноваційного процесу*:

- простий внутрішньо-організаційний (натуральна форма);
- простий між-організаційний (товарна форма);
- розширений.

Простий внутрішньо-організаційний інноваційний процес передбачає створення й використання нововведення у рамках однієї організації.

Нововведення при цьому не набирає безпосередньо товарної форми. У разі простого між-організаційного інноваційного процесу нововведення стають предметом купівлі-продажу в стосунках між виробниками та споживачами. Розширений інноваційний процес виявляється не тільки в самій інновації, а й у підготовці нових виробників для нововведення. Унаслідок взаємної конкуренції виробників нововведення вдосконалюється, набуває нових якостей, розширюються його ринки збуту.

Процес поширення інновацій проходить дві фази:

- 1) створення нововведення і його розповсюдження;
- 2) дифузія нововведення.

На першій фазі корисний ефект нововведення ще не реалізується повною мірою, а тільки створюються перспективи такої реалізації. На другій фазі внаслідок збільшення виробництва нововведення відбувається зниження витрат і збільшення споживачів, а отже, перерозподіл корисного ефекту. Дифузія інновацій – це процес їх передавання комунікаційними каналами, внаслідок чого нововведення проникають в інші галузі виробництва та знаходять усе більше споживачів.

Ефективність державної підтримки інноваційних процесів. Суспільні витрати на виробництво інноваційного продукту складаються з двох частин: по-перше, це приватна витрати суб'єкта інноваційного процесу (приватні витрати називають іще внутрішніми) і, по-друге, зовнішні для цього суб'єкта витрати, які зробили інші юридичні чи фізичні особи в країні у зв'язку з продукуванням інноваційного продукту. Відповідно до цього визначаються граничні витрати. Граничні витрати – це така величина суспільних витрат, яка характеризує приріст витрат (внутрішніх та зовнішніх) унаслідок збільшення їх на одиницю виробництва інвестиційного продукту.

В оцінці ефективності інноваційного процесу, крім категорії витрат, використовують *категорії ефекту*. Розрізняють приватні і зовнішні ефекти. Приватний ефект – це ефект, який отримує безпосередньо суб'єкт інноваційного процесу (такий ефект іще називають внутрішнім). *Зовнішній ефект* – це ефект, який отримують інші юридичні чи фізичні особи в країні у зв'язку з використанням інноваційного продукту. Суспільний ефект є сумою перших двох. Це стосується і граничних їхніх характеристик, що показують значення приросту цих ефектів на додаткову одиницю інноваційного продукту під час його виробництва та споживання.

Суспільні витрати та ефекти є зовнішніми параметрами інноваційного процесу, які відображають додаткові витрати та зиски суспільства. Наслідком втручання держави в ринкові відносини між суб'єктами інноваційної діяльності у зв'язку зі стимулюванням підприємців-інноваторів буде перерозподіл таких зовнішніх ефектів на користь останніх.

Зовнішні ефекти виникають у третіх осіб унаслідок того, що в ціні товару через дифузію інновацій не відображено витрат, пов'язаних із виготовленням цього товару, а також не відбувається перерозподілу ефекту між виробником і споживачем. Такі зовнішні ефекти та витрати мають назву екстерналій.

Позитивні екстерналії фактично означають наявність у товарі безкоштовних ресурсів та споживчих якостей, що їх використовують треті особи, які не беруть участі в інноваційному процесі.

Наслідком позитивної екстерналії є недовиробництво інноваційного товару, на який існує в суспільстві ефективний попит.

Вирішення проблеми позитивної екстерналії в економіці відбувається переведенням частини зовнішніх витрат та ефектів, які отримує суспільство, у внутрішні (приватні), тобто через так звану інтерналізацію. У процесах інтерналізації в розвинутих країнах бере активну участь держава, яка за рахунок державних коштів компенсує виробникам інноваційного продукту недоотриману частину ефекту.

Рисунок 6.7 – Основні організаційні форми реалізації інноваційної діяльності

Інноваційний потенціал країни – це здатність фундаментальної та прикладної науки забезпечити нововведенням процес оновлення продукції. Кількісну характеристику інноваційного потенціалу (B) можна виразити за допомогою відношення $B = V/N$, де B – інтенсивність освоєння створених зразків; N та V – відповідно число створених і освоєних зразків нової

продукції. Показник В характеризує стан (рівень) інноваційних процесів та інноваційної діяльності у країні.

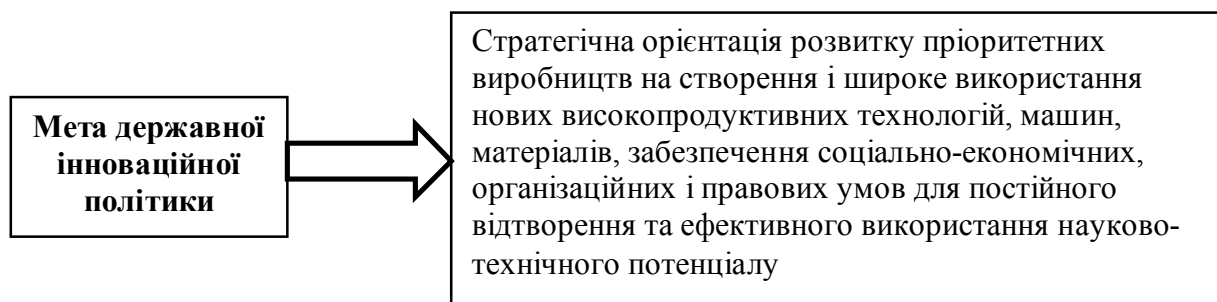
Інноваційна діяльність – це діяльність спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. При цьому інноваційна діяльність є однією з форм інвестиційної діяльності.

Видами інноваційної діяльності є:

- випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології;
- проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції;
- реалізація довгострокових науково-технічних програм із тривалими термінами окупності;
- розробка та впровадження нової ресурсозберігаючої технології, яка призначена для поліпшення соціального й екологічного стану суспільства;
- технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, що здійснюються вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології.

2. Державна інноваційна політика.

Державна інноваційна політика – це комплекс економічних, організаційно-правових та інших заходів держави, спрямованих на впровадження результатів науки і техніки у виробництво, стимулювання і підтримку інноваційних процесів в економіці.

Рисунок 6. 8 – Мета інноваційної політики

Мета державної інноваційної політики є синтезом науково-технічної та інвестиційної політики.

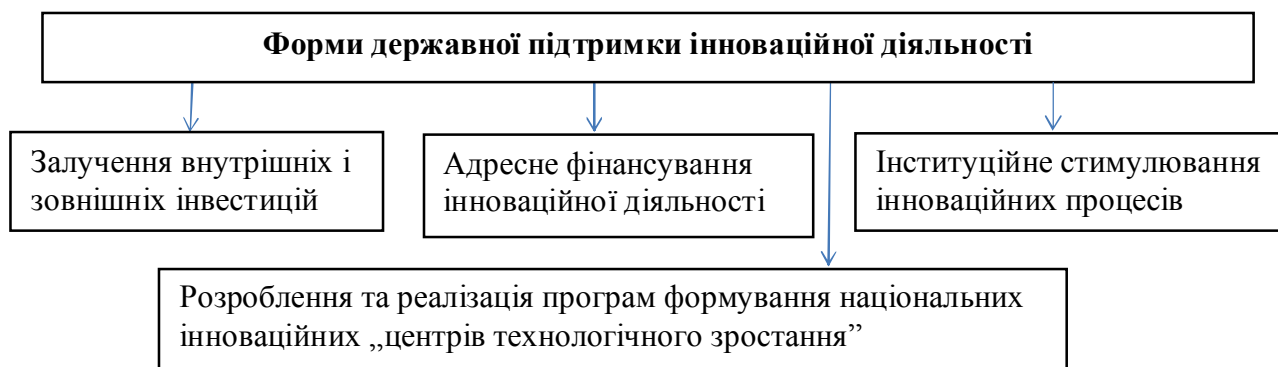
Основні цілі інноваційної політики в Україні:

- забезпечення розвитку країни, впровадження нововведень;
- постійне оновлення і модернізація виробництва;
- забезпечення прогресивних структурних зрушень в економіці;
- синхронізація інвестиційних та інноваційних циклів (передбачає забезпечення впровадження результатів науково-технічного прогресу у виробництво із збереженням інвестицій за допомогою політики прискореної амортизації, оскільки тривалість інноваційних циклів менша, ніж тривалість інвестиційних циклів);
- формування сучасного конкурентоздатного національного виробництва;

- налагодження системи наукового прогнозування технологічного розвитку галузей вітчизняного виробництва;
- експертна інвентаризація державних науково-технічних програм;
- зосередження інвестиційних ресурсів на формуванні національних технологічних лідерів (цільове інвестування "точок зростання");
- прискорення процесу формування ринку науково-технічної продукції та підвищення ринкового попиту на науково-технічні досягнення;
- формування умов, за яких впровадження НТП та інновацій було б життєво необхідним для виробників.

Головні напрямки державної інноваційної політики:

- сприяння зростанню інноваційної активності, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- орієнтація на пріоритетну підтримку інновацій, які становлять основу сучасного технологічного прогресу;
- узгодження державної інноваційної політики з ефективним функціонуванням конкуренції в інноваційній діяльності, захистом інтелектуальної власності;
- сприяння розвитку інноваційної діяльності в регіонах України, міжрегіональному і міжнародному трансферту технологій, міжнародному інвестиційному співробітництву, захист інтересів національного інноваційного підприємництва.
- реалізація довгострокових науково-технічних програм з тривалими термінами окупності;
- фінансування фундаментальних досліджень для досягнення якісних змін у стані продуктивних сил;
- розробка та впровадження нової ресурсозберігаючої технології, яка призначена для поліпшення соціального та екологічного стану суспільства.

Рисунок 6. 9 – Форми реалізації інноваційної політики

До основних методів реалізації державної інноваційної політики належать:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального й місцевого рівнів;

- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних та місцевих інноваційних програм;
- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;
- захист прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;
- фінансова підтримка виконання інноваційних проектів;
- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів; встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;
- підтримка функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

Реалізація *стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності* проводиться через систему загальнодержавних (національних) програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля.

Найбільш важливі для держави роботи з реалізації інноваційних пріоритетів загальнодержавного та галузевого рівнів здійснюються на конкурсних засадах через державне замовлення за інноваційними проектами.

Реалізація середньострокових інноваційних пріоритетів регіонального рівня здійснюється на конкурсних засадах через регіональні інноваційні програми та інноваційні проекти, інноваційні проекти технологічних парків.

До *основних регуляторних заходів у межах державної інноваційної політики*, спрямованої на активізацію та прискорення інноваційного процесу у країні, можна віднести (зарахувати):

- підтримка і прямий розвиток науково-технічної сфери, у тому числі шляхом створення перспективних науково-дослідних інститутів і лабораторій, які розробляють інноваційні проекти;
- надання розробникам, виробникам і фірмам, які впроваджують інноваційний продукт, безпроцентних позик за рахунок коштів Державного інноваційного фонду та інших цільових фондів;
- створення приватних інноваційних фондів, що користуються значними податковими та кредитними пільгами;
- розробка та впровадження системи податкових пільг для виробників інноваційного продукту;
- створення системи атестації інноваційної продукції, що включає: розробку методик атестації, визначення установ та організацій, які матимуть право проводити таку атестацію, розробку та затвердження форм атестатів інноваційної продукції, що надаватимуть право виробникам такої продукції користуватися податковими пільгами;
- створення державної інформаційної інфраструктури розвитком загальнонаціональної інформаційної мережі з приєднанням до світових мереж; створення установ для надання консультаційних, дорадчих та організаційних послуг інноваторам;
- фінансова допомога вченим, винахідникам і малим фірмам, які працюють над створенням і впровадженням інноваційного продукту у вигляді надання ін

новаторам грантів, позик, субсидій, гарантованих кредитів, забезпечення дослідників та інженерів відповідним обладнанням, приладдям, приміщенням та сервісом, експертного кредитування та ін.;

- зниження державного патентного мита для індивідуальних винахідників;

- розвиток та підтримка системи освіти у формі повного або часткового утримання закладів загальної та вищої освіти, спеціальної фахової підготовки, системи підвищення кваліфікації;

- створення сприятливого правового середовища для інноваторів: розвиток державного патентного права, правничих засад виробництва та споживання якісної продукції, системи стандартизації виробництв та окремих видів продукції, дозвіл на тимчасову монополію інноватора;

- забезпечення сприятливих умов для міжнародної інвестиційної діяльності, зокрема зниження ставок ПДВ на обладнання, що ввозиться для виробництва інноваційної продукції;

- захист прав та інтересів вітчизняних інноваторів у міжнародній кооперації праці;

- прискорення амортизації та інші амортизаційні пільги;

- державне замовлення та закупівля продукції інноваційних фірм.

В межах регулювання і контролю інноваційної діяльності держава проводить експертизу інноваційних проектів. Так, інноваційні проекти, що інвестуються за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів, а також проекти, замовниками яких є органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, підлягають обов'язковій державній експертизі відповідно до законодавства. Інноваційні проекти, що інвестуються за рахунок інших джерел, підлягають обов'язковій державній експертизі з питань додержання екологічних, містобудівних та санітарно-гігієнічних вимог. У разі необхідності експертиза деяких інноваційних проектів, що мають важливе народногосподарське значення, може здійснюватися за рішенням Кабінету Міністрів України.

Окрім контролю, держава забезпечує *гарантування* інноваційної діяльності. Зокрема, держава гарантує суб'єктам інноваційної діяльності:

- підтримку інноваційних програм і проектів, спрямованих на реалізацію економічної та соціальної політики держави;

- підтримку створення та розвитку суб'єктів інфраструктури інноваційної діяльності;

- охорону та захист прав інтелектуальної власності, захист від недобросовісної конкуренції у сфері інноваційної діяльності;

- вільний доступ до інформації про пріоритети державної економічної та соціальної політики, про інноваційні потреби та результати науково-технічної діяльності, крім випадків, передбачених законом;

- підтримку щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Поясніть об'єктивну необхідність втручання держави у розвиток НТП.

2. Що таке науково-технічний та інноваційний потенціали?
3. Назвіть основні умови ефективного науково-технічного розвитку країни.
4. Назвіть складові науково-технічної політики.
5. Які цілі науково-технічної політики держави?
6. Назвіть основні критерії виділення пріоритетних напрямів розвитку НТП.
7. Що таке інноваційна політика держави?
8. На яких принципах базується державна інноваційна політика?
9. Назвіть державні основні регулятори науково-технічного розвитку.
10. Яку роль у розвитку НТП відіграють інноваційні структури (технополіси, технопарки, венчурні підприємства)?
11. Які стратегічні ідеї здатні забезпечити прорив вітчизняних технологій на світові ринки?

Теми рефератів і доповідей

1. Науково-технічна політика провідних країн світу.
2. Проблеми формування інноваційної системи в Україні.
3. Науково-технічна та інноваційна політика в Україні на сучасному етапі розвитку

ТЕМА 7. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА.

1. Поняття підприємництва та його роль в економіці.
2. Державна підприємницька політика.
3. Регулювання процесів, що відбуваються в підприємницькому середовищі.
4. Система регулювання і підтримки підприємництва.

1. Поняття підприємництва та його роль в економіці.

Підприємництво – ініціативна, самостійна господарсько-фінансова діяльність суб'єктів на свій ризик, під власну фінансову та майнову відповідальність в межах чинного законодавства, спрямована на досягнення комерційного успіху. Підприємництво має на меті, з одного боку, одержання прибутку чи збільшення особистого доходу в результаті застосування новітніх комерційних, організаційних технологій, розвитку нових видів, методів виробництва, благ і послуг, опанування нових сфер застосування капіталу; з іншого – найбільш ефективно використання економічних ресурсів.

Підприємництво – це багатопланове явище, що його можна характеризувати з різних поглядів: економічного, правового, психологічного та ін. У зв'язку з цим Закон України «Про підприємництво» визначає підприємництво як самостійну ініціативу, систематичну, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, а також торгової діяльності з метою одержання прибутку.

Підприємництво відіграє особливу роль у національному господарстві країни, створюючи інноваційне середовище, руйнуючи традиційні структури і відкриваючи шлях до перетворень, тобто стаючи тією силою, котра прискорює

рух економіки шляхом ефективності, раціоналізації, бережливості та постійного оновлення.

Роль підприємництва в економіці розкривають його функції:

- економічна – полягає у створенні надійного каркасу розвитку економіки (ринкова економіка ґрунтується на підприємстві), формуванні інноваційного середовища, відкриваючи шлях до позитивних економічних перетворень на основі ефективності, раціоналізації, бережливості використання ресурсів та постійного оновлення виробництва і продукції, оскільки підприємство, приватна власність та зацікавленість є основними передумовами ефективного, раціонального виробництва (господарювання), які утверджують економічну свободу, реалізацію потенціалу, інтересів та волі людей. В цьому контексті підприємство є необхідною умовою досягнення економічного зростання;

- соціальна – полягає у тому, що підприємство забезпечує формування середнього класу як запоруки підвищення добробуту громадян, постійного економічного розвитку та соціально-політичної стабільності;

- політична – полягає у тому, що підприємство гарантує безповоротність ринкових реформ, створює основу цивілізованого, демократичного суспільства, громадянської держави;

- національна – полягає у тому, що підприємство виступає основою консолідації суспільства і виходу із кризи, локомотивом динамічного економічного розвитку країни;

- міжнародна – полягає у тому, що підприємство (рівень його розвитку у країні) є мірилом ступеня економічної свободи, цивілізованості країни, її міжнародного авторитету, інвестиційної привабливості.

Принципи підприємницької діяльності:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;

- самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону ("Про ціни і ціноутворення", ГКУ та інших законодавчих актів щодо ціноутворення) ;

- вільного найму підприємцем працівників;

- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;

- вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених податковим законодавством;

- самостійного провадження підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Сучасна ринкова економіка ґрунтується на підприємстві в найрізноманітніших його модифікаціях, аналіз яких видається досить складною проблемою (див. рисунок 7.1.).

Типові структури форм підприємства: малі підприємства, кооперативи, спільні підприємства, конгломерати, франчайзинги.

Класифікаційні ознаки										
За спеціалізацією		За формою власності			За формою організації підприємства	За результатом господарювання	За сферою господарювання	За характером використання сировини	За тривалістю діяльності	За ступенем підпорядкованості
Виробничі		Змішані (спільні підприємства)			Власне господарство (одноосібне, індивідуальне)	Отримання прибутку	Галузі	Місцева	Цілорічні	Сезонні
Невиробничі (посередницькі, фінансові та інші)	Індивідуальні	На національній державній власності	На загальнодержавній власності	На власності трудового колективу	Партнерство (товариство)					
Комбіновані	Сімейні	СП з іноземними інвестиціями	На республіканській власності	На акціонерній власності	Корпорація (акціонерна компанія)	Вирішення соціальних проблем	...	Давальницька	Сезонні	Залежні від великих підприємств
Іноземні	За правом найму робочої сили	Державні	На колективній власності	На власності громадських організацій	Отримання прибутку					
Орендні	Змішані (спільні підприємства)	Державні	На загальнодержавній власності	На власності	Отримання прибутку	Вирішення соціальних проблем	...	Самостійні	Залежні від великих підприємств	
Приватні	Змішані (спільні підприємства)	Державні	На загальнодержавній власності	На власності	Отримання прибутку	Вирішення соціальних проблем	...	Самостійні		Залежні від великих підприємств
Типові структури форм підприємства										
Малі підприємства		Кооперативи		Спільні підприємства		Конгломерати		Франчайзинги		
Типи об'єднання форм підприємства										
Асоціації		Холдинги		Консорціуми		Концерни		Корпорації		

Рисунок 7. 1 – Класифікація форм підприємництва в Україні

Типи об'єднання форм підприємництва: асоціації, холдинги, консорціуми, концерни, корпорації.

Слід зазначити, що підприємництво сучасного типу, зберігаючи найсуттєвіші ознаки його класичних форм, характеризується такими загальними особливостями:

- розвитком корпоративного бізнесу поряд із традиційними підприємствами індивідуального та партнерського типу, що веде до «розпорошення» власності через акціонування та розподіл відповідальності;

- розширенням кредитно-фінансової сфери, що виявляється в широкому спектрі форм фінансового підприємництва, яке відіграє важливу роль у рамках ринкової інфраструктури;

- зростанням значення орендних відносин, зокрема лізингу як сфери застосування підприємницького таланту;

- зростанням ролі інформаційних ресурсів;

- виникненням та розвитком у межах великих корпорацій внутрішнього підприємництва (intrapreneurship) як особливої його форми за умов інноваційного типу відтворення;

- формуванням ризикового (венчурного) підприємництва та розвитком франчайзингових договірних відносин між дрібними та великими підприємствами;

- створенням різноманітних підприємницьких структур, які мають право на засадах добровільності об'єднувати свою інноваційну, маркетингову, виробничу, постачальницько-збутову, фінансову та соціальну діяльність.

Становлення й активний розвиток різноманітних видів, форм та інтегрованих підприємницьких структур сприятимуть зростанню ефективності всієї сучасної системи господарювання в Україні.

2. Державна підприємницька політика.

Фактори, що обумовлюють необхідність ДРП:

- нездатність підприємницьких структур протистояти дисфункціям ринку, що приводить до масового банкрутства, втратою державою платників податків, посиленням соціальної напруги тощо;

- монополізація виробництва;

- постійне порушення рівноваги між сукупним попитом та сукупною пропозицією;

- ускладнення відтворювальних процесів.

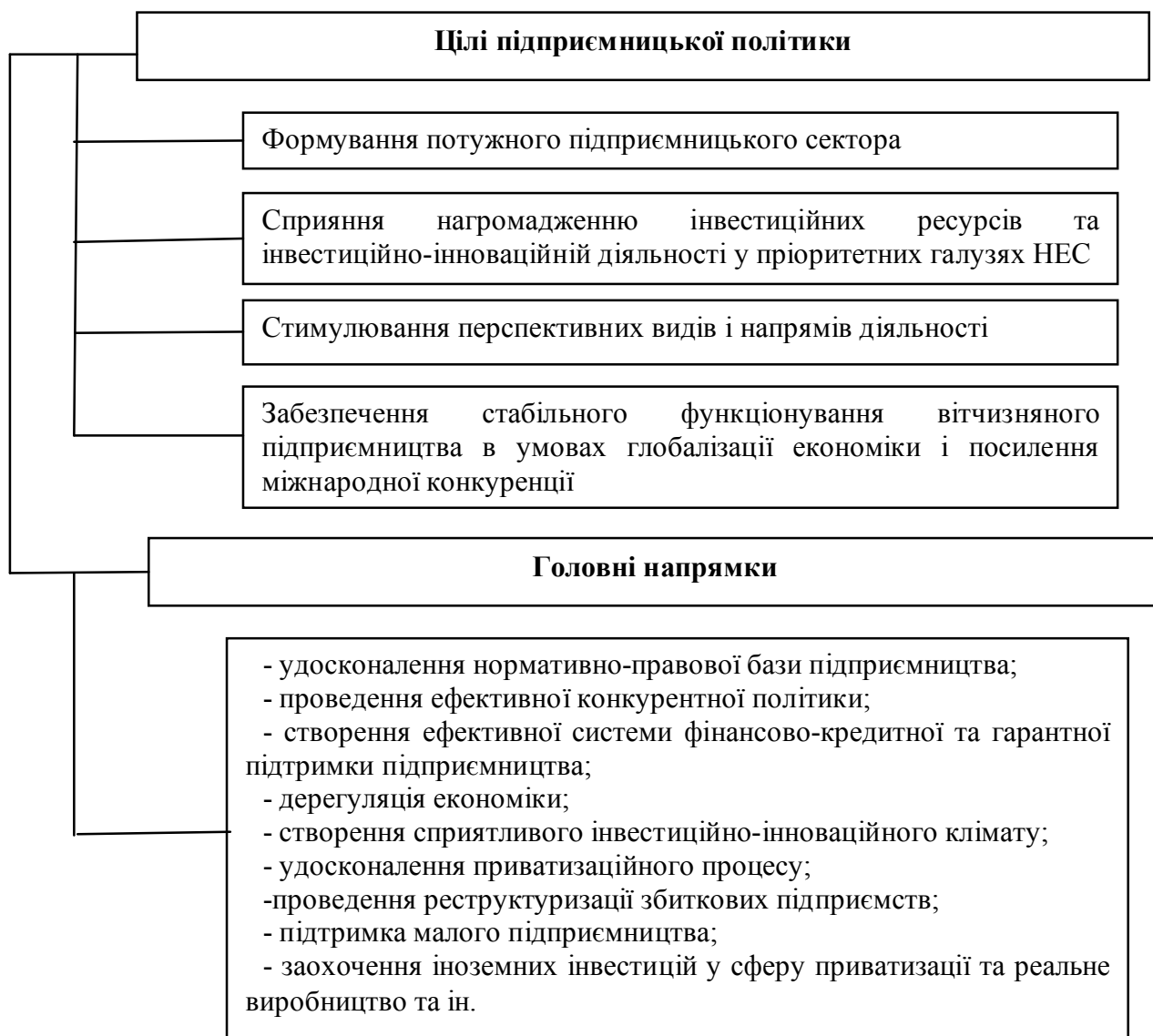
Державне регулювання підприємництва – це система правових, організаційних та регулятивно-контролюючих заходів держави, спрямованих на створення сприятливого підприємницького середовища й управління державним сектором для забезпечення ефективності та конкурентоздатності національної економіки.

Обов'язковими *умовами*, що забезпечують становлення та нормальне функціонування і розвиток підприємництва, є:

- стабільна грошово-кредитна система;

- правова захищеність підприємництва;

- стабільна, стимулююча система оподаткування, яка б сприяла інвестуванню та реінвестуванню коштів у сфері підприємництва;
- розвинута система ринкової інфраструктури підтримки підприємництва (комерційні банки, товарні біржі, страхові компанії, науково-консалтингові, інформаційно-маркетингові фірми, навчальні центри загального розвитку підприємництва, менеджменту, маркетингу тощо);
- державна підтримка підприємництва (особливо в питаннях започаткування, реєстрації, фінансування, кредитування тощо);
- прозора і проста процедура регулювання підприємницькою діяльністю органів державної влади та управління;
- ефективний захист інтелектуальної та уречевленої (матеріальної) власності;
- формування у суспільстві привабливого образу підприємництва і культивування прихильного ставлення до нього.

Рисунок 7.2 – Цілі та напрямки підприємницької політики в Україні

Державна підприємницька політика як система заходів щодо підтримки та розвитку підприємництва ґрунтується на таких *принципах*:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- однакові умови для усіх господарюючих суб'єктів (вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України, вільний доступ до ресурсів, кредитів, інформації тощо);
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- обмеження державним регулюванням економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у підприємницьку діяльність;
- захист національного товаровиробника;
- заохочення підприємництва, на основі критеріїв економічної ефективності та соціально-економічної значущості;
- селективна державна підтримка секторів, галузей і виробництв, які забезпечують розвиток прогресивних процесів та структурних зрушень у національній економіці;
- стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності;
- заохочення розвитку експортного потенціалу країни.

Безпосередніми суб'єктами державного регулювання підприємництва в Україні виступають: Міністерство економіки (як координуючий макроекономічний орган стратегічного характеру дії); державний комітет з питань регуляторної політики та підприємництва (як розробник оперативних питань); Ліцензійна палата, галузеві міністерства і відомства (здійснюють ліцензування видів діяльності); а також Міністерство фінансів, державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації, Антимонопольний комітет, ФДМ та їх територіальні представництва, місцеві органи виконавчої влади (держадміністрації, виконавчі органи рад, органи місцевого самоврядування), кожен в межах своєї компетенції і повноважень, наданих їм законом.

Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів підприємництва України є:

- державне замовлення, державне завдання;
- ліцензування, патентування і квотування;
- сертифікація та стандартизація;
- застосування нормативів та лімітів;
- врегулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Основними елементами механізму державного регулювання підприємництва є:

- система державного регулювання процесів, що відбуваються у підприємницькому середовищі – роздержавлення і приватизація, конкуренція і монополізм, банкрутство, які безпосередньо його формують;

- система державного регулювання та підтримки підприємництва (безпосередньо як об'єкта регулювання), яка включає наступне:

- нормативно-правове забезпечення;
- адміністративно-економічне регулювання;
- дерегулювання підприємництва;
- організаційно-економічну та інформаційну підтримку;
- фінансово-кредитне регулювання;
- функціональна (цільова) підтримка;
- програмно-цільове регулювання.

3. Регулювання процесів, що відбуваються в підприємницькому середовищі.

Підприємницьке середовище – сукупність умов, що впливають на формування і розвиток підприємництва та складається з наступних елементів:

1. *Економічні умови* визначають умови розподілу обмежених ресурсів і ступінь активності підприємницької діяльності – ступінь економічної свободи (вільний доступ до інформації, ресурсів, ринків); обсяг сукупного попиту; рівень розвитку ринків; конкуренції; стабільність національної валюти.

2. *Політична ситуація* обумовлює характер взаємодії суспільства і підприємницьких структур, їхню соціальну інтегрованість – наявність певних політичних інститутів; відносини між основними гілками влади; існування інституту соціального партнерства.

3. *Правове середовище* створює умови для розвитку цивілізованих ринкових відносин – стан розвитку ринкового законодавства.

4. *Соціально-культурне і демографічне середовище* виявляє вплив на формування потреб споживачів, обумовлює специфіку попиту; кількість населення; рівень освіти, культури тощо.

5. *Технологічне середовище* обумовлює не тільки характер виробництва, а й способи підприємницької діяльності – рівень індустріального розвитку країни; рівень науки і техніки.

6. *Природно-географічне середовище* визначає галузеву, територіальну, зовнішньоекономічну структуру економіки; види підприємницької діяльності; наявність природних ресурсів.

7. *Інституційно-організаційне середовище* характеризує систему органів держуправління, їхню взаємодію з суб'єктами підприємницької діяльності, способи та інструменти державного впливу на підприємництво, розвиток інститутів ринкової інфраструктури (банки, біржі, страхові компанії) та виробничої інфраструктури (зв'язок, дороги, засоби інформаційного забезпечення).

Основними елементами системи державного регулювання процесів, що відбуваються у підприємницькому середовищі України та безпосередньо впливають на нього, є:

- політика роздержавлення і приватизації;

- конкурентна (антимонопольна) політика;
- інститут банкрутства суб'єкта підприємництва.

Світовий досвід свідчить, що *роздержавлення* – це загальноекономічний процес, який може відбуватися в різноманітних формах: через демонополізацію і комерціалізацію (роздержавлення в межах державної власності, що супроводжується зняттям підприємств із державного фінансування і переведенням на приватне кредитування); шляхом корпоратизації (акціонування) великих державних підприємств і трансформації державної власності у приватну зі зміною суб'єкта права власності; а також іншими шляхами і в інших формах.

Метою роздержавлення є прискорене створення потрібних для повноцінної ринкової економіки різноманітних суб'єктів підприємницької діяльності, ліквідація майнової монополії держави у підприємницьких відносинах. Роздержавлення передбачає: комерціалізацію діяльності державних підприємств (запровадження принципу самостійного господарювання) та ліквідацію директивного планування і централізованого розподілу ресурсів; демонополізацію виробництва й розвиток конкуренції; приватизацію державної власності (перехід її у приватну індивідуальну, кооперативну, колективну, акціонерну, змішану власність тощо).

Приватизація державного майна – це відчуження майна, що перебуває у державній власності на користь фізичних та юридичних осіб, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України (ст. 1 Закону України "Про приватизацію державного майна").

Основними *пріоритетами* приватизації є підвищення ефективності виробництва та мотивації до праці, прискорення структурної перебудови і розвитку економіки України.

Способи приватизації. Так, згідно з чинним законодавством, сьогодні приватизація державного майна може здійснюватися у таких формах:

- продажу об'єктів приватизації на аукціоні, за конкурсом;
- продажу акцій (часток, паїв), що належать державі у господарських товариствах, на аукціоні, за конкурсом, на фондових біржах й іншими способами, що передбачають загальнодоступність та конкуренцію покупців;
- продажу на конкурсній основі цілісного майнового комплексу державного підприємства, що приватизується, або контрольного пакета акцій відкритого акціонерного товариства;
- викупу майна державного підприємства згідно з альтернативним планом приватизації.

- щодо об'єктів, не проданих на аукціоні, за конкурсом застосовуються неконкурентні способи продажу майна державних підприємств.

Приватизація державних (комунальних) підприємств здійснюється не основі виконання щорічної Державної програми приватизації, що визначає цілі, пріоритети та умови приватизації. Органом державної влади, який контролює приватизаційні процеси в Україні, під керівництвом якого розробляють і виконують програми приватизації, є Фонд державного майна (ФДМ) України та

його регіональні відділення і представництва в районах та містах, які утворюють єдину систему державних органів приватизації. ФДМ України є головним органом, який формує і провадить державну політику у сфері приватизації, орендодавцем та продавцем державного майна. ФДМ України підпорядковується КМ України і підзвітний ВР України.

Правові, економічні та організаційні основи роздержавлення і приватизації майна державних підприємств в Україні визначено Законами України, Державною програмою приватизації, постановами та декретами Кабінету Міністрів України тощо. Як основні треба назвати Закони України «Про приватизацію майна державних підприємств» (1992 р.), «Про приватизацію невеликих державних підприємств (мала приватизація)» (1992 р.), «Про приватизаційні папери» (1992 р.), «Про особливості приватизації майна в АПК» (1996р.).

Унаслідок реформування відносин власності в Україні передбачалося, що в деяких галузях національного господарства, зокрема в легкій і харчовій промисловості, сільському господарстві, торгівлі та сфері побутового обслуговування, питома вага недержавного сектору економіки (кількісно) становитиме 95...100%. У цілому в промисловості кількість підприємств недержавного сектору має перевищувати 75% з обсягом виробленої продукції понад 50%. У таких країнах, наприклад, як США, частка державного сектору становить 10%, Германія – 20%, Франція – 40%, Швеція – 50%, Данія – 60%. Це доводить, що і державний сектор спроможний бути висококонкурентним та ефективним, якщо він функціонує за законами ринку, а не розраховує на бюджетне фінансування та різного роду пільги.

Конкурентна (антимонопольна) політика держави – це діяльність держави, спрямована на створення і розвиток конкурентного середовища, антимонопольне регулювання з метою сприяння зростанню ефективності виробництва, кращому задоволенню потреб суспільства, підвищенню конкурентоздатності національної економіки.

Основними напрямками конкурентної політики держави є:

- демонополізація економіки;
- захист та сприяння розвитку економічної конкуренції;
- антимонопольне регулювання;
- державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства.

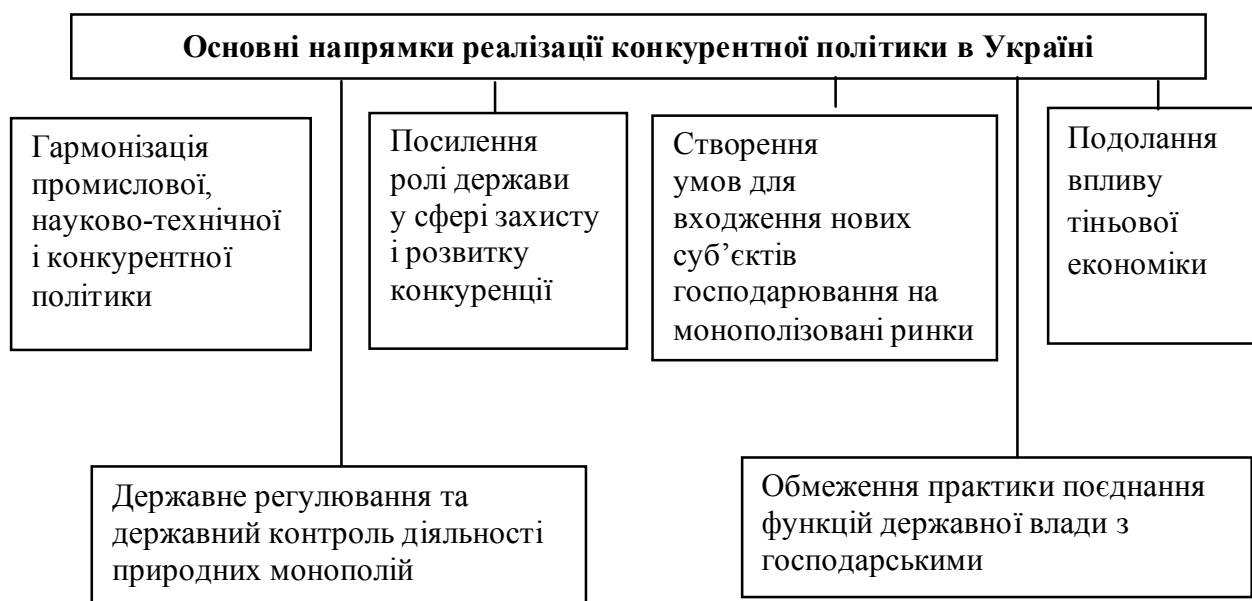
Держава здійснює антимонопольно-конкурентну політику та сприяє розвитку конкуренції у сфері господарювання на основі *Державної програми демонополізації економіки та розвитку конкуренції*, що затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України. *Метою програми* є формування та розвиток конкурентного середовища, яке забезпечує ефективне використання суспільних ресурсів, вільний доступ на ринок для підприємців, свободу споживачів у виборі товарів вищої якості за нижчими цінами.

Об'єктами антимонопольної політики є: монополізований ринок в цілому та його окремі елементи; суб'єкти господарювання, які займають

монопольне становище; державні організаційні структури монопольного типу; центральні органи державної виконавчої влади.

Правила конкуренції і норми антимонопольного регулювання визначаються Господарським кодексом України (ст. 25-41), Законами України "Про захист від недобросовісної конкуренції", "Про Антимонопольний комітет", "Про природні монополії (2000 р.)", "Про захист економічної конкуренції" (2001р.) та іншими законодавчими актами.

З метою реалізації конкурентної політики, контролю за використанням антимонопольного законодавства створено Антимонопольний комітет України та його територіальні управління в областях, місті Києві.

Рисунок 7. 3 Основні завдання реалізації конкурентної політики в Україні.

Методами антимонопольного регулювання є:

- законодавче регулювання;
- адміністративне регулювання (штрафи, судові рішення, дозволи, заборони, примус);
- фінансово-економічне стимулювання розвитку конкурентного середовища⁴

- державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства.

До конкретних засобів антимонопольного регулювання належать:

- обмеження на встановлення вищого рівня цін і тарифів; декларування зміни цін;
- установлення стандартів і показників якості для товарів та послуг монополістів;
- врегулювання місткості ринку;
- розподіл ринків;
- використання держзамовлень та контрактів;

- тарифне регулювання експорту та імпорту товарів.

Важливим формотворчим чинником підприємницького середовища є *інститут банкрутства*, котрий є ефективним засобом державного регулювання підприємництва, за допомогою якого формується система захисту інтересів суб'єктів ринкових відносин та створюється цивілізоване підприємницьке середовище.

Інститут банкрутства суб'єкта підприємництва – це важливий елемент механізму державного регулювання підприємницької діяльності, який забезпечує виявлення неефективних, неплатоспроможних підприємств, що не здатні розрахуватися із кредиторами, державою та іншими контрагентами ринку, і гарантує при цьому захист їхніх інтересів, розробляючи (пропонуючи) для підприємства заходи щодо запобігання банкрутства.

Суб'єктом банкрутства можуть стати будь-які підприємницькі структури, у тому числі державні підприємства, які неспроможні своєчасно виконати свої зобов'язання перед бюджетом і кредиторами.

Світове законодавство про банкрутство розвивалось у двох напрямках: британська модель – банкрутство розглядалось як спосіб повернення боргів кредиторам за рахунок коштів (основних, оборотних), наявних у боржника, та його ліквідації як суб'єкта господарювання.; американська модель – санація підприємства – система заходів, направлених на запобігання банкрутству. Умови: випуск нових акцій чи облігацій; збільшення банківських кредитів і надання урядом субсидій; реструктуризація короткострокової заборгованості; ліквідація нерентабельного підприємства і створення на його базі нового; зміна форм власності; випуск нової продукції; зміна ринків збуту тощо. Основна мета інституту банкрутства – не ліквідація підприємства, а задоволення вимог кредиторів та держави.

Інститут банкрутства запроваджений в Україні Законом України "Про банкрутство", створює умови для санації, реорганізації, фінансового оздоровлення та оновлення господарської діяльності неплатоспроможних підприємницьких структур. Згідно з ГК України і Законом "Про банкрутство" щодо неплатоспроможного боржника застосовують такі процедури:

- розпорядження майном боржника;
- мирову угоду;
- санацію (відновлення платоспроможності) боржника;
- ліквідацію банкрута.

Однак державна політика з питань банкрутства спрямовується перш за все на запобігання банкрутству через забезпечення умов реалізації процедур відновлення платоспроможності суб'єкта підприємництва через процедуру санації.

Банкрутом суб'єкт господарювання визнається (оголошується) тільки за рішенням Арбітражного суду. Таким чином, до прийняття такої ухвали підприємству надається можливість вийти зі стану фінансової неспроможності.

Нормативно-правова база, що регулює процедуру банкрутства, охоплює: Господарський кодекс України (ст.209-215), Закон України "Про банкрутство",

а також Закони України "Про банки і банківську діяльність", "Про аудиторську діяльність", Арбітражний процесуальний кодекс.

В Україні нормативно-правове регулювання процесу банкрутства ґрунтується на Законах „ Про банкрутство”, „ Про банки і банківську діяльність”, а також на арбітражному процесуальному кодексі України.

4. Система регулювання і підтримки підприємництва включає:

Елементами системи регулювання, забезпечення та державної підтримки підприємництва в Україні є:

- нормативно-правове забезпечення;
- адміністративно-економічне регулювання;
- дерегулювання;
- організаційно-економічна та інформаційно-консультаційна підтримка;
- фінансово-кредитне регулювання;
- функціональна (цільова) підтримка;
- програмно-цільове регулювання.

Рисунок 7. 4. – Нормативно-правове регулювання підприємництва

Система нормативно-правового регуляторного забезпечення підприємництва в Україні охоплює:

1) *Законодавче забезпечення підприємництва*, основу якого становлять Господарський кодекс України (2003 р.), що визначає порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів

підприємництва різних організаційних форм, а також чинні Закони України "Про власність", "Про господарські товариства" (1991), "Про державну підтримку малого підприємництва" (2000 р.), "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" (2000 р.), "Про кредитні спілки" (2001 р.), "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності" (2003 р.) тощо із внесеними до них, відповідно до прийнятого ГК України, змінами та інші нормативно-правові акти і відповідні норми цивільного (Цивільний кодекс України (2003 р.), кредитно-фінансового, податкового, адміністративного, трудового тощо законодавства.

2) *Нормативне регулювання підприємництва* полягає у встановленні державою соціальних та екологічних нормативів, граничних розмірів певних показників, які характеризують якісний стан діяльності підприємств і через які держава доводить до підприємств й реалізує свою економічну політику. До таких нормативів належать, зокрема:

- норматив рентабельності – використовується для визначення рівня прибутковості підприємств і може застосовуватися для регулювання пріоритетних галузей НЕС;

- норматив обігових коштів – використовується для визначення раціональних обсягів грошових коштів та матеріально-технічних ресурсів, що необхідні для нормального ведення господарської діяльності;

- норматив амортизаційних відрахувань, як засіб амортизаційної політики, що використовується для визначення термінів оновлення основних виробничих фондів, впливу на інвестиційний та інноваційний процеси на підприємствах;

- екологічні, соціальні та інші нормативи

До *адміністративно-економічних засобів* регулювання та підтримки підприємництва можна віднести наступні:

- державна реєстрація підприємства;

- ліцензування, патентування господарської діяльності;

- квотування обсягів виробництва, експорту, імпорту товарів;

- стандартизація та сертифікація;

- встановлення соціальних та екологічних нормативів;

- розробка та реалізація науково-технічних, економічних, соціальних, державних та регіональних програм. Вони мають забезпечити формування тих елементів соціально-економічного простору, які підприємницький сектор не спроможний створити самостійно (правове забезпечення, інституційні засади)

- укладання договорів та виконання робіт для державних потреб.

Дерегулювання економіки – це обмеження державного втручання у діяльність підприємців шляхом проведення організаційно-правових, адміністративних та економічних заходів.

Дерегулювання економіки є надзвичайно важливим елементом системи підтримки підприємництва. Воно спрямоване на усунення правових, адміністративних, організаційних та економічних перешкод для розвитку підприємницької діяльності.

Складовими процесу дерегулювання економіки щодо підприємництва є такі заходи: забезпечення послідовності та стабільності нормативно- правового

регулювання підприємництва; спрощення порядку створення і ліквідації підприємств; спрощення процедури реєстрації та ліцензування суб'єктів підприємницької діяльності; скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню та патентуванню, потребують одержання сертифікатів та будь-яких інших дозволів на здійснення підприємництва; обмеження кількості перевірок та права контролю за діяльністю суб'єктів підприємництва; спрощення процедури митного оформлення вантажів у процесі здійснення експортно-імпортних операцій; проведення адміністративної реформи (скорочення державних органів, зміна їх функцій, удосконалення системи управління економікою, покращення її дієвості та результативності, децентралізація і розвиток місцевого самоврядування); припинення зловживань, свавілля і корумпованості державних чиновників.

Організаційно-економічна та інформаційна підтримка (забезпечення) підприємництва охоплює наступні складові:

- сприяння розвитку ринкової інфраструктури;
- створення бізнес-центрів та бізнес-інкубаторів;
- підготовку кадрів, сприяння самозайнятості;
- створення інформаційно-аналітичних центрів;
- інформаційно-аналітичну допомогу підприємцям тощо.

Організація ефективної підтримки підприємництва потребує формування розвинутої інфраструктури, котра є сукупністю інституцій – організацій, установ та об'єднань (державних, приватних, громадських), які обслуговують суб'єктів підприємницької діяльності, забезпечують їх господарську діяльність та сприяють підвищенню її ефективності.

Ринкову інфраструктуру в контексті забезпечення і підтримки підприємництва можна поділити на три складові:

- організаційно-технічну інфраструктуру, яка охоплює торгові дома, товарні біржі, торгово-промислові палати, ярмарки, лізингові компанії, асоціації підприємств, посередницькі компанії, транспортні комунікації, засоби зв'язку, податкові інспекції, служби контролю за стандартами і цінами тощо;

- фінансово-кредитну інфраструктуру, яка охоплює банки, фондові та валютні біржі, кредитні (типу лізингових та факторингових компаній), страхові й гарантійні установи, кредитні спілки, інвестиційні фонди та компанії, довірчі товариства, селенг-компанії, фонди громадських об'єднань, систему державних фінансів тощо;

- інформаційно-аналітичну інфраструктуру, яка охоплює інформаційні, консалтингові, маркетингові, юридичні фірми, бізнес-центри і бізнес-інкубатори, аудиторські компанії та інші установи, що покликані надавати підприємцям різноманітні консультаційні послуги, здійснювати підготовку спеціалістів у сфері малого бізнесу, проводити дослідження ринкової кон'юнктури, розробляти прогнози та моделювати наслідки тих чи інших управлінських рішень, розробляти економічну поведінку і формувати стратегію підприємств тощо.

Фінансово-кредитне регулювання підприємництва охоплює засоби бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики, серед яких слід виділити:

- застосування дотацій, субсидій, субвенцій;
- державні й місцеві замовлення;
- державне кредитування і гарантування;
- фінансову підтримку загальнодержавних фондів та регіональних фінансових інститутів;
- надання допомоги підприємцям у формі стартового капіталу;
- встановлення пільгових ставок податків на прибуток, який спрямовується на капіталовкладення, наукові дослідження та впровадження їх у виробництво, створення нових робочих місць тощо;
- надання інших податкових пільг;
- встановлення пільгових відсотків на державні кредити;
- відшкодування частини відсотків за кредити комерційних банків;
- запровадження і стимулювання використання сучасних форм фінансування і кредитування – факторингу, лізингу, селенгу, овердрафту;
- лібералізація процедур отримання позик;
- стимулювання комерційних банків та інших кредитних установ і організацій щодо кредитування підприємництва тощо

Ефективно сприяти розвитку підприємництва можна лише на основі поєднання, узгодження, комбінування різних форм, методів і засобів регулювання та підтримки підприємництва.

Завдання для самостійної роботи.

Запитання і завдання для самоперевірки.

1. Яку роль виконує вітчизняний бізнес у суспільстві?
2. У чому полягає суть державного регулювання підприємницької діяльності?
3. Специфіка процесу державного регулювання підприємницької діяльності в умовах ринкової трансформації економіки.
4. Які основні напрямки впливу держави на діяльність суб'єктів національної економіки?
5. Що таке інституційні перетворення та їх значення для розвитку вітчизняного бізнесу?
6. Охарактеризуйте методи та інструменти державного впливу на розвиток підприємництва.
7. Які основні завдання держави стосовно створення та розвитку підприємництва в Україні?
8. Що таке державний сектор економіки, його показники?
9. Охарактеризуйте основну економічну функцію державного сектору економіки.
10. Які завдання вирішує сьогодні держава за допомогою державного сектору в Україні?
11. Що є об'єктами державної власності? У чому полягає їх цільове призначення?

12. Чим обумовлена необхідність державного підприємництва?
13. Що таке комерціалізація державного сектору?
14. Основні шляхи ефективного використання державного сектору.
15. Назвіть основні способи вдосконалення управління державними підприємствами.

Теми рефератів і доповідей

Написання рефератів на теми:

1. Державна підтримка малого підприємництва в Україні
2. Конкурентна (антимонопольна) політика держави в Україні.
3. Приватизація в Україні: зміст, етапи розвитку, наслідки.
4. Особливості приватизаційних процесів в провідних країнах світу.

ТЕМА 8. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Зміст зовнішньоекономічної політики.
2. Механізм впливу держави на функціонування зовнішньоекономічного сектору.
3. Валютне регулювання в системі державне регулювання ЗЕД.
4. Регулювання міграції капіталів.
5. Платіжний баланс як інструмент державної зовнішньоекономічної політики.
6. Іноземне інвестування. Роль держави в залученні іноземних кредитів.

1. *Зовнішньоекономічна політика* – це діяльність держави, спрямована на регулювання економічних відносин з іншими країнами, на забезпечення ефективного використання зовнішнього фактора у національній економіці.

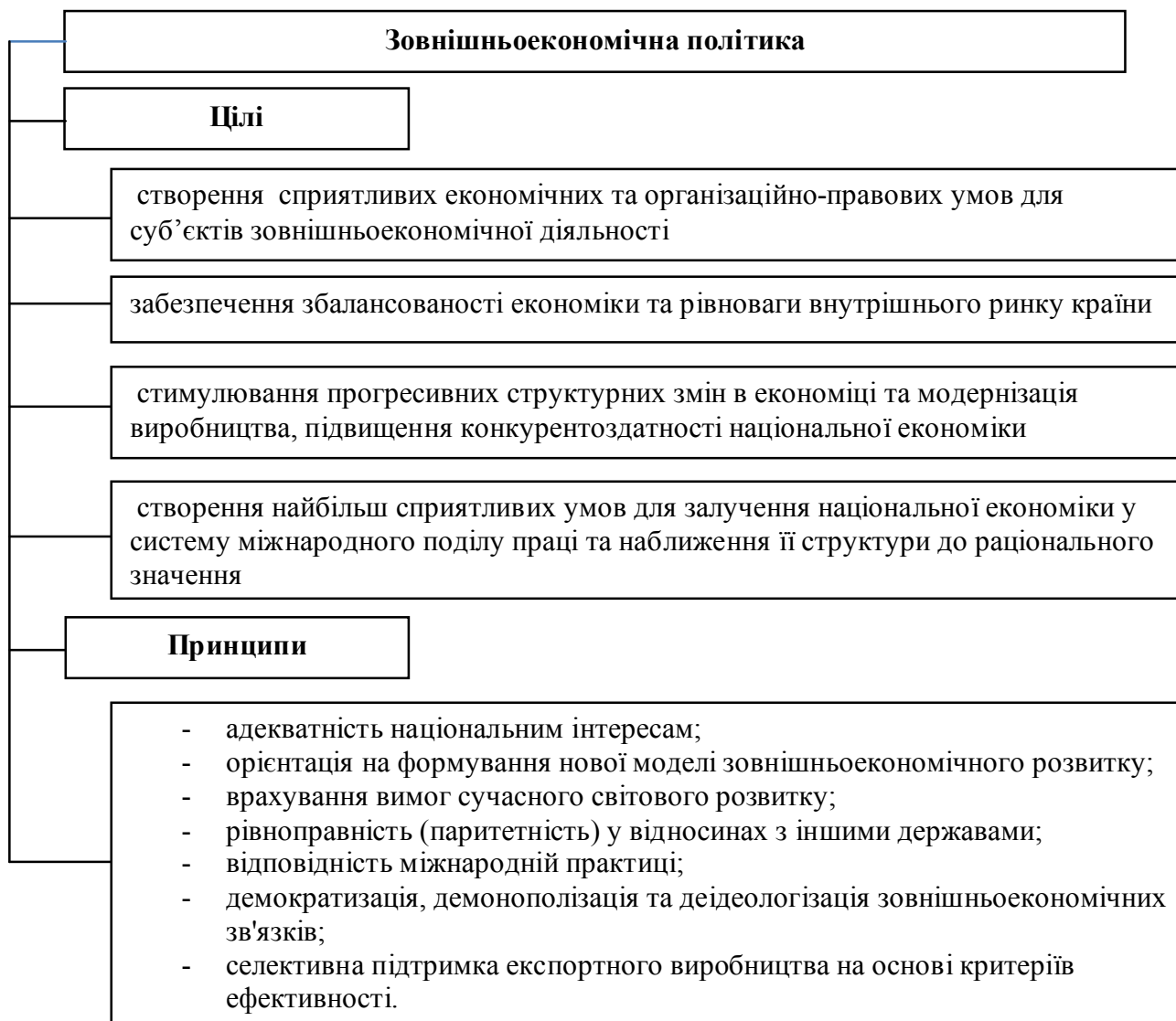
Зовнішньоекономічна діяльність – це заснована на взаємовигідних економічних відносинах діяльність у галузі міжнародної торгівлі, руху капіталів, міграції робочої сили, передачі технологій. У всіх країнах, а особливо в країнах із перехідною економікою, де сталася широка лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, її державне регулювання є об'єктивною необхідністю. Таке регулювання спрямоване на забезпечення захисту інтересів країни та суб'єктів її зовнішньоекономічної діяльності, створення для останніх рівних можливостей розвивати всі види підприємницької діяльності та напями використання доходів і здійснення інвестицій, на розвиток конкуренції та ліквідацію монополізму.

Причинами, що обумовлюють потребу активного державного регулювання ЗЕД, виступають:

- інтенсифікація міжнародних економічних зв'язків та необхідність рівноправної інтеграції у світову економіку;
- потреба використання переваг міжнародного поділу праці та можливостей світового ринку;
- реформування національної економіки з метою підвищення ефективності національної економіки;
- недоліки зовнішньоекономічного становища України (відірваність від головних напрямів сучасного науково-технічного та економічного розвитку;

слабке та нерациональне залучення країни до міжнародного поділу праці; висока ресурсо- та енергомісткість виробництва за недостатності паливно-енергетичних ресурсів; нерациональна структура експорту та імпорту);

- сприятливі фактори (а саме необхідність їх ефективного використання) для рівноправного входження економіки України у світове господарство (геополітичне розташування; кваліфікована та дешева робоча сила, здатна до висококваліфікованої та наукомісткої праці; багаті природні ресурси, сприятливі природно-кліматичні умови; потенційно великий ринок товарів та послуг; значний науково-технічний потенціал країни).

Рисунок 8. 1. – Цілі та принципи зовнішньоекономічної політики держави

Об'єктами державного регулювання ЗЕД є:

- зовнішня торгівля;
- міжнародний рух капіталів;
- валютні та кредитні відносини;

- науково-технічний обмін;
- міжнародна міграція робочої сили;
- зовнішній борг країни;
- навколишнє середовище;
- багатства Світового океану, повітряно-космічний простір тощо.

Суб'єкти регулювання зовнішньоекономічної діяльності :

- державні органи в рамках їх компетенції;
- недержавні органи управління ЗЕД (валютні, товарні, фондові біржі, торговельні палати, асоціації тощо);
- самі суб'єкти ЗЕД (підприємства, фірми, організації) на основі відповідних координаційних документів;
- наддержавні органи регулювання (ВОТ, КОКОМ та ін.), що здійснюють міжнародну координацію у сфері зовнішньоекономічних відносин. Прикладом багатостороннього регулювання торговельних відносин країн світової співдружності є діяльність Всесвітньої торгової організації (ВТО), яка використовує структури Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (ГАТТ) та положення про торгівлю між членами угоди.

Основними видами ЗЕД є наступні: зовнішня торгівля, фінансово-кредитні операції, підприємницька діяльність, науково-технічна кооперація з іноземними підприємцями, надання їм різноманітних послуг.

Загальні умови та порядок зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання визначаються ГК України, Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та іншими нормативно-правовими актами.

2. Механізм впливу держави на функціонування зовнішньоекономічного сектору – це сукупність правових, фінансових, фінансово-економічних і організаційно-управлінських форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава стимулює, координує і регламентує діяльність суб'єктів у сфері зовнішньоекономічних зв'язків відповідно до цілей і завдань.

Види зовнішньоекономічної політики держави:

Протекціонізм – політика держави спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції.

Фритредерство – політика вільної торгівлі з метою лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, вільного доступу на національний ринок товарів, капіталів, робочої сили.

Зовнішня торгівля виступає основним видом ЗЕД, який визначає і стимулює розвиток інших видів. До основних методів її регулювання належать:

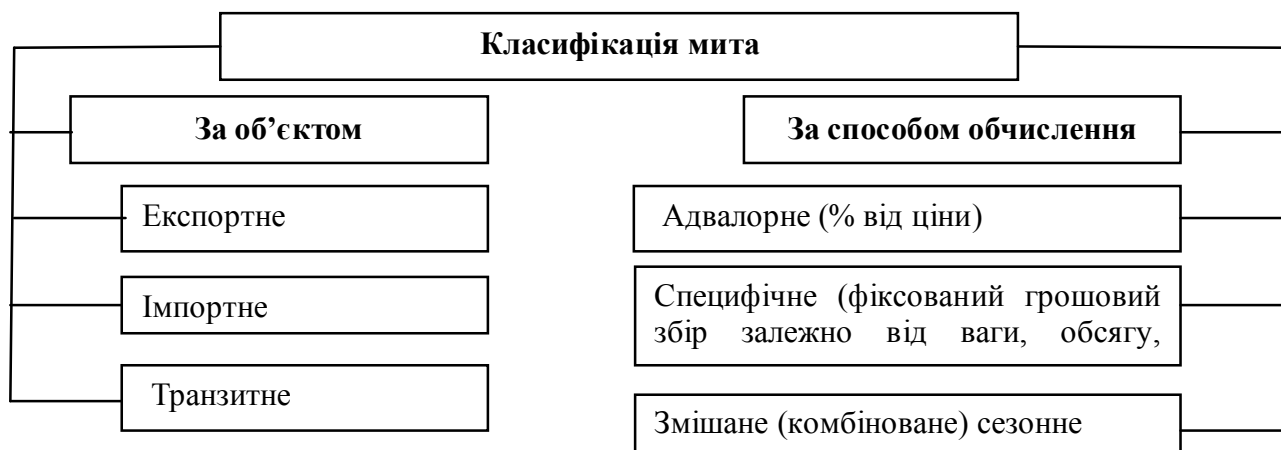
- правові;
- економічні (акти тарифного регулювання);
- валютне регулювання;
- адміністративні (нетарифні);
- заохочення експорту.

Тарифні методи регулювання ґрунтуються на використанні митних тарифів. Митні тарифи – це систематизований перелік митних податків на товари, що ввозяться чи вивозяться з країни. *Мито виконує фіскальну*

(забезпечує надходження у державний бюджет) і *захисну* (забезпечує захист національних виробників від іноземної конкуренції) регуляторні функції. Також мито сприяє поліпшенню платіжного балансу й умов доступу національних товарів на зовнішні ринки.

Ставки митного тарифу поділяють також на: *преференційні* (застосовують до товарів, які імпортують із країн, що утворюють з Україною економічні інтеграційні союзи: митний союз, зони вільної торгівлі тощо); *пільгові* (застосовують до товарів із країн, що набули в Україні режиму найбільшого сприяння); *повні* (застосовують до товарів з інших країн).

До *тарифних засобів* (як економічних) відносять також податки і збори з товарів, що ввозяться, податкові кредити експортерам, гарантії, субсидії виробникам експортних товарів, звільнення від податків, надання фінансової допомоги, пільгове експортне кредитування, застосування індикативних цін, встановлення мінімальної митної вартості на окремі товари, імпортні депозити.

Рисунок 8. 2. – Класифікація мита.

Експортне кредитування, передбачене для стимулювання розвитку експорту вітчизняних товарів, здійснюється у формі надання державних кредитів національним експортерам під пільгові відсоткові ставки або іноземним імпортерам за умови придбання лише товарів вітчизняного виробництва.

Індикативні ціни застосовуються з метою забезпечення збільшення валютних надходжень від експорту продукції та зменшення валютних витрат на закупівлю імпортних товарів. Індикативні ціни на товар є цінами, які відповідають цінам, що склалися на аналогічну продукцію на момент здійснення експортно-імпортних операцій.

Методи нетарифного регулювання

- кількісні обмеження (ліцензування, квотування, контингентування);
- регламентація (ускладнення) митних процедур;
- різноманітні податки на експорт та імпорт, митні збори;
- встановлення державних стандартів якості, норм упаковки, маркування;
- валютні обмеження;

- антидемпінгові заходи (антидемпінгове мито, компенсації);
- „добровільні обмеження”;
- ембарго (повна заборона зовнішньоекономічної діяльності).

Нетарифні (адміністративні) методи повною мірою доцільно застосовувати у період економічної нестабільності, зростання дефіциту та інфляції тощо, але протягом короткого терміну з метою захисту і стабілізації національної економіки через мобілізацію та оптимальне використання ресурсів.

Основними нетарифними методами регулювання є ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій.

КМ України встановлює перелік товарів (робіт, послуг), експортом та імпортом яких займаються суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності лише за наявності ліцензії.

Рисунок 8.3. – Шляхи стимулювання експорту

В Україні ліцензування ЗЕД здійснюють у формі дозволу на те, щоб займатися ЗЕД, і дозволу на проведення певної експортно-імпоротної операції.

Режим квотування зовнішньоекономічних операцій здійснюється шляхом обмеження загальної кількості та/або сумарної митної вартості товарів, яка може бути ввезена (вивезена) за певний період. Згідного з чинним законодавством проводить квотування КМ України, а надання квот на експорт-імпорт товарів і послуг здійснює Мінекономіки. Воно не потребує прийняття відповідних законів. *Квота* -- це граничний обсяг певних товарів, які дозволено експортувати або імпортувати.

Важливу роль відіграють валютні обмеження, які охоплюють сферу зовнішньої торгівлі, рух капіталів та кредитів, переказ прибутків, податкових та інших платежів. У галузі зовнішньої торгівлі валютні обмеження вважають опосередкованим фактором стримування імпорту, оскільки використання валюти на закупівлю іноземних товарів дозволяється лише після отримання на це спеціального дозволу.

3. Валютне регулювання в системі державного регулювання ЗЕД.

Валютне регулювання – це сукупність заходів держави та Центрального банку в сфері валютних відносин, що включають: валютні обмеження; регулювання валютних курсів; імпорتنі депозити.

Основним *об'єктом* валютного регулювання є відповідна корекція курсу національної грошової одиниці. Валютне регулювання на національному рівні здійснюється на базі принципів і методів, що визначаються Міжнародним валютним фондом (МВФ) та регіональними союзами, до яких входять окремі країни. *Суб'єктами* валютного регулювання в Україні є Кабінет Міністрів і Національний банк.

До компетенції НБУ у сфері валютного регулювання належить: видання нормативних актів щодо ведення валютних операцій; видача та відкликання ліцензій на здійснення операцій з валютними цінностями, здійснення контролю за діяльністю банків, які отримали таку ліцензію; установлення лімітів відкритої валютної позиції для банків, що купують та продають іноземну валюту. Валютна позиція – це співвідношення вимог та зобов'язань банку в іноземній валюті. За їхньої рівності позиція вважається закритою, за нерівності – відкритою. Відкрита позиція є короткою, коли обсяг зобов'язань щодо проданої валюти перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог щодо купленої валюти перевищує обсяг зобов'язань.

Згідно з нормативно-правовими актами, 50% надходжень на користь резидентів (підприємств, установ, організацій) у іноземній валюті підлягають обов'язковому продажу (за деякими винятками) через уповноважені банки на міжбанківському валютному ринку України. НБУ є суб'єктом цього ринку.

Відповідно до Указу Президента України «Про вдосконалення валютного регулювання» з 1 жовтня 1994 р. офіційний курс національної грошової одиниці почали визначати на підставі торгів на Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ). Нині курсова політика базується на застосуванні плаваючого валютного курсу.

Для регулювання валютного курсу залежно від моделі валютної політики використовуються методи девальвації та ревальвації національної грошової одиниці.

Девальвація – це дії відповідних державних органів, що мають на меті зниження обмінних курсів валюти власної країни. Таке зниження спрямовується, з одного боку, на стимулювання експорту та споживчого попиту на внутрішньому ринку, а, з другого, – на підвищення конкурентоспроможності та поліпшення торговельних позицій країни на світовому ринку.

Ревальвація має протилежний зміст. Вона пов'язана з діями, спрямованими на підвищення курсу національної валюти. Ревальвацією стимулюється товарний імпорт, приплив іноземних інвестицій.

Регулювання курсу гривні здійснюється проведенням дисконтної та девізної валютної політики. Сутність *дисконтної валютної політики* полягає у зниженні або підвищенні Національним банком процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту на позичковий капітал. Цей напрямок валютного регулювання входить до арсеналу опосередкованих методів. Підвищення процентних ставок, завдяки збільшенню попиту на іноземну валюту, веде до зростання її курсу; зменшення процентних ставок дає зворотний ефект.

Прямий вплив на курс національної грошової одиниці здійснюється інструментами *девізної політики*. НБУ здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу гривні до іноземних валют через купівлю та продаж іноземної валюти на фінансових ринках (валютну інтервенцію).

Механізм валютної інтервенції є санкціонованою МВФ нормою міждержавних валютних відносин, яка широко використовується у світовій практиці. Вона пов'язана з операціями з купівлі та продажу власної валюти або конкурентної валюти іншої держави. Такі операції впливають на зміну попиту і пропозиції на валютному ринку певної грошової одиниці.

Валютна інтервенція може здійснюватися за рахунок використання золотовалютних резервів НБУ (банківське золото, спеціальні права запозичення, резервна позиція в МВФ, іноземна валюта або кошти на рахунках за кордоном, цінні папери, що оплачуються в іноземній валюті). Для зазначених цілей можуть укладатися «свап-угоди» (swap agreement) – договори з певною країною з приводу одержання кредиту, необхідного для здійснення валютної інтервенції, у валюті цієї ж країни.

Названі інструменти валютної політики є засобами економічного впливу держави на курс національної валюти. *Адміністративним засобом* механізму формування обмінних курсів є запровадження валютних обмежень, тобто системи правил, які регламентують права фізичних та юридичних осіб стосовно обміну валюти, а також здійснення інших валютних операцій. Валютні обмеження можуть застосовуватися для здійснення контролю за рухом капіталу, блокування валютної виручки, регламентації вивозу валюти громадянами, що здійснюють туристські подорожі і т. д.

4. Регулювання міграції капіталів.

Регулювання міграції капіталів спрямовується на ефективне використання іноземного капіталу для розвитку національної економіки. При цьому держава, з одного боку, сприяє залученню іноземних інвестицій в національну економіку, створюючи для цього сприятливий інвестиційний клімат шляхом:

- надання гарантій іноземним інвесторам у питаннях: захисту від націоналізації, реквізиції та реприватизації тощо;
- надання різноманітних пільг звільнення від обкладення митом майна, що ввозиться в Україну, звільнення від ліцензування та квотування фонду підприємства тощо.

З іншого боку, держава обмежує можливість впливу іноземного капіталу на національну економіку (особливо актуальним це завдання постає у світлі весняної (2005 року) кризи на ринку нафтопродуктів України, яка виникла, зокрема, внаслідок того, що іноземний капітал майже повністю контролює нафтопереробні підприємства в Україні).

Іноземними інвестиціями вважаються цінності, які вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту.

Держава встановлює правовий режим регулювання інвестиційної діяльності, тобто визначила певні правила, норми й стандарти, якими мають керуватися іноземні інвестори на території країни.

Для іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України встановлюються такі правові режими:

- *національний режим*, який означає, що іноземні суб'єкти господарювання мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж українські підприємці. Національний режим поширюється на всі види господарської діяльності іноземних суб'єктів, яка пов'язана з їхніми інвестиціями на території країни, а також на експортно-імпорتنі операції підприємств тих країн, які входять разом з Україною до економічних союзів;

- *режим найбільшого сприяння*, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають такі самі права, преференції та пільги відносно мита, податків і зборів, якими користуються підприємці будь-якої іншої країни, котрій надано такий режим. Режим найбільшого сприяння встановлюється для суб'єктів господарської діяльності інших країн на підставі спільних угод і застосовується у сфері зовнішньої торгівлі;

- *спеціальний режим*, який застосовується на території спеціальних економічних зон і митних союзів, що в них входить Україна, або в разі встановлення такого спеціального режиму відповідно до міжнародних угод.

Політика України щодо державного регулювання іноземних інвестицій визначається Законами «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про захист іноземних інвестицій» тощо, а також постановами Кабінету Міністрів України «Положення про порядок державної реєстрації іноземних інвестицій», «Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора» та ін. Цими документами визначаються загальні засади державного регулювання іноземних інвестицій, суб'єкти, види і форми інвестування, порядок контролю за здійсненням інвестицій та державні гарантії їх захисту.

Форми здійснення інвестицій різноманітні:

- пайова участь у спільних підприємствах або придбання частки у діючих підприємствах;
- створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, або придбання в повну власність діючих підприємств;
- придбання рухомого чи нерухомого майна, прав на користування землею, концесій на використання природних ресурсів.

Іноземні інвестиції можуть вкладатися в будь-які об'єкти інвестування, за винятком окремих видів діяльності, де інвестування може здійснюватись лише після одержання спеціального дозволу (ліцензії). З моменту зарахування інвестиції на баланс підприємства воно набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями. До таких відносять підприємства будь-якої організаційно-правової форми, у статутному фонді яких іноземна інвестиція становить не менше 10%.

Особливого поширення набула міграція капіталу у формі створення спільних підприємств, діяльність яких перебуває під спільним контролем національних структур і корпорантів з інших країн.

Інвестування може здійснюватись також і без створення юридичної особи, коли спільна інвестиційна діяльність проводиться на основі концесійних договорів, контрактів про кооперацію, спільне виробництво та ін. Однак господарська діяльність на підставі інвестиційних договорів (контрактів) також регулюється законодавством України, а самі договори підлягають обов'язковій реєстрації. З метою розширення зовнішнього інвестування уряд країни розробляє механізм створення вільних економічних зон для спільної з іноземним капіталом підприємницької діяльності.

Іноземні інвестиції можуть, а в окремих випадках навіть мусять, бути застраховані. *Страховання* зовнішньоекономічних операцій стосується певних ризиків, і проводиться державними, акціонерними, змішаними та іншими комерційними страховими компаніями на договірних засадах. Страховання експортних кредитів, позичок, а також деяких інвестицій і контрактів на поставку машин та обладнання здійснює спеціалізоване страхове акціонерне товариство, контрольний пакет акцій якого належить уряду України.

Окрім залучення іноземних інвестицій, Україна також *інвестує кошти* за кордон. Зазначені інвестиції здійснюються з метою створення спільних підприємств і розширення збуту їх продукції, участі в розробці та експлуатації за кордоном сировинних родовищ (наприклад, газових родовищ у Туркменістані, нафтових родовищ у Казахстані тощо), створення спільних підприємств з організації збуту високотехнологічної вітчизняної продукції тощо. Інвестування за кордон здійснюється на основі індивідуальних ліцензій, які видаються як юридичним, так і фізичним особам-підприємцям лише на одну зарубіжну інвестицію. Інвестування здійснюються тільки у безготівковій формі, за рахунок власних коштів інвестора. Інвестування за рахунок бюджетних коштів дозволяється тільки на підставі рішення Верховної Ради України.

Загальна сума вкладів уповноважених банків до статутних фондів підприємств і банків, що знаходяться за кордоном, не може перевищувати 10% їхніх власних коштів. Для здійснення інвестицій за кордон необхідно отримати індивідуальну ліцензію. Вона видається як юридичним, так і фізичним особам, які зареєстровані як підприємці. Кожна ліцензія дійсна тільки на одну зарубіжну інвестицію.

До міграції капіталів належить також залучення позичкового капіталу у формі міжнародного кредиту.

Міжнародний кредит – це економічні відносини, що виникають між державами, іноземними комерційними банками та фірмами з метою позичання валютних або товарних ресурсів на умовах повернення їх у визначені строки та сплати винагороди (процентів) за користування. Іноземні кредити є важливим інструментом фінансування зовнішньої торгівлі, проведення комплексної модернізації та реконструкції підприємств, підтримування стабільності міжнародних розрахунків.

Залежно від суб'єктів кредитних відносин розрізняють такі види міжнародного кредиту:

- кредит між фірмами різних країн як різновид комерційного кредиту;
- банківський кредит у зовнішній торгівлі;
- міждержавні (міжурядові) кредити;
- кредити регіональних банків розвитку;
- кредити міжнародних та валютно-фінансових організацій.

За видами кредити поділяють на товарні, які експортери надають своїм покупцям; валютні, що надаються банками в грошовій формі. Особливим різновидом міжнародного кредиту є емісія цінних паперів, коли банк виступає посередником між кредитором і позичальником, які вкладають свої кошти в цінні папери. За термінами повернення міжнародні кредити поділяються на короткострокові – до 1 року, середньострокові – від 1 до 5 років, довгострокові – понад 5 років. Перші використовуються переважно в зовнішній торгівлі споживчими товарами, сировиною, продуктами харчування та в обміні послугами, другі – для експортних операцій з машинами та обладнанням, треті – для фінансування інвестицій у виробничу сферу та інфраструктуру.

Протягом останніх років в Україні спостерігається перевищення імпорту товарів та послуг над експортом, що виснажує валютні резерви, спричиняє девальвацію національної валюти, призводить до дефіциту поточного рахунку платіжного балансу. Крім того, Україна є надто залежною від товарів критичного імпорту, насамперед імпортованих енергоносіїв. Тому наша країна потребує залучення зовнішніх фінансових ресурсів і ще тривалий час буде активним споживачем іноземного капіталу.

До основних джерел іноземних коштів, що їх залучає Україна, належать:

- позички міжнародних фінансових організацій: Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світового банку (СБ), Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР);
- кредити іноземних держав;
- кредити держав – постачальників енергоносіїв;
- розміщення облігацій внутрішньої державної позики;
- надання грантів, субсидій, стипендій, науково-технічної допомоги від міжнародних фінансових організацій та країн з розвинутою економікою.

Перші три джерела є безпосередньо функціональною формою позичкового капіталу і прямим кредитуванням.

Найбільшим іноземним кредитором України є МВФ, що поєднує функції регулювання, фінансування та консультування держав – членів фонду у сфері валютно-фінансових відносин. Другим джерелом надходження кредитів в

країну є кошти Світового банку. Якщо діяльність МВФ обмежується наданням короткострокових кредитів, то СБ зосереджується на проблемах довгострокового розвитку. Він також надає кредити для фінансування дефіциту державного бюджету й платіжного балансу, але пріоритетом для нього є виробнича сфера. При цьому кредити надаються не окремим підприємствам, а певним галузям економіки під розроблені та затверджені проекти їх трансформації. Кредити надаються як в грошовій, так і в товарній формах.

Світовий банк, як і МВФ, у своїй діяльності користується принципом обумовленості, тобто вимагає від країни-боржника виконання певних умов для отримання кредиту, зокрема надання державних гарантій.

Третім фінансовим донором України є ЄБРР. Це комерційний банк, кредити якого не стосуються дефіциту державного бюджету та платіжного балансу, а спрямовуються у виробничу сферу, банківський сектор, на розвиток комунікацій, зв'язку, будівництво готелів тощо. ЄБРР вкладає кошти в об'єкти, які можуть дати належний зиск, а відтак є здатними розрахуватися за кредит. Банк віддає перевагу недержавним структурам господарювання, не вимагає урядових гарантій для надання кредиту, а отримання кожної наступної позики залежить не від стану економіки країни в цілому, а від рівня готовності конкретного проекту.

Крім цього, Україна отримує кредити також і за міждержавними й міжурядовими угодами та домовленостями з Німеччини, США, Франції, Швейцарії, Великобританії, Канади та інших країн.

Порядок залучення та пріоритетні напрями використання іноземних кредитів регламентуються відповідними законами та постановами уряду. Згідно з цими документами вповноваженими щодо залучення кредитів установами є Кабінет Міністрів України або Верховна Рада України. Основним документом, що регулює відносини в галузі іноземного кредитування, є постанова Кабінету Міністрів України від 5 травня 1997р. №414 «Про впорядкування залучення і використання іноземних кредитів, повернення яких гарантується Кабінетом Міністрів України, вдосконалення системи залучення зовнішніх фінансових ресурсів та обслуговування зовнішнього державного боргу. Вона встановлює порядок залучення іноземних кредитів для фінансування проектів пріоритетних напрямків та надання платіжних гарантій Кабінетом Міністрів України для забезпечення зобов'язань юридичних осіб – резидентів за іноземними кредитами.

З метою прийняття рішень щодо можливості надання гарантій Національне агентство з реконструкції та розвитку, Мінекономіки, Мінфін та інші організації проводять загальну техніко-економічну експертизу проекту, визначають його відповідність державній політиці в певній галузі, аналізують загальний фінансовий стан позичальника, проводять цінову експертизу імпорتنих та експортних контрактів тощо. У разі передачі в заставу державного майна, вартість якого повинна покривати розмір кредиту, підготовку висновків та пропозицій щодо надання гарантій здійснює Фонд державного майна із залученням незалежних експертів.

Контроль за цільовим та ефективним використанням і своєчасним погашенням кредитів здійснюється центральними органами виконавчої влади відповідно до галузі. Кабінетом Міністрів України, Мінфіном, Мінекономіки та іншими державними органами.

5. Платіжний баланс як інструмент державної зовнішньоекономічної політики.

Індикатором масштабів і результативності ЗЕД країни та окремих суб'єктів національної економіки є співвідношення між валютними надходженнями у країну та зарубіжними платежами, які держава зобов'язана сплачувати протягом певного періоду, що називається *платіжним балансом*. Фактично він є статистичним звітом про результати зовнішньоекономічної діяльності країни за певний період часу (як правило, за рік).

Активний платіжний баланс (активне сальдо платіжного балансу) – коли надходження у країну перевищують зарубіжні платежі країни.

Пасивний платіжний баланс – коли зарубіжні платежі країни перевищують надходження у країну.

Структура платіжного балансу охоплює:

1. *Торговельний баланс* відображає експорт та імпорт товарів: товарний експорт (знак „+”), товарний імпорт (знак „-”).

2. *Баланс послуг та некомерційних платежів* складається з:

1) експорту та імпорту послуг (оплата перевезень, сервісу, туризму, патентів тощо);

2) доходів від зарубіжних інвестицій країни (надходжень) і доходів від іноземних інвестицій на території цієї країни (платежів);

3) односторонніх трансфертів, некомерційних платежів (витрати на утримання дипкорпусу, іноземної гуманітарної допомоги, грошових переказів за кордон, кредиту без повернення тощо).

Сума першого та другого розділів платіжного балансу становить поточний платіжний баланс (баланс поточних операцій).

3. *Баланс руху капіталів* характеризує приплив і відплив капіталів як довгострокового, так і короткострокового характеру.

Довгострокові операції:

- купівлі та продаж цінних паперів (портфельні інвестиції);
- прямі інвестиції (купівля машин, обладнання тощо);
- надання та погашення довгострокових кредитів.

Короткостроковий капітал – високоліквідні засоби (поточні рахунки іноземців у певній країні, казначейські векселя та ін.).

4. *Баланс золотовалютних ресурсів* відображає:

- використання офіційних золотовалютних резервів, тобто ресурсів, що знаходяться у розпорядженні центрального банку (зменшення „-”, збільшення „+”);

- зміни у зобов'язаннях країни перед іноземними банками та міжнародними фінансовими організаціями (зменшення „-”, збільшення „+”);

До *золотовалютних резервів* належать золото, вільноконвертована іноземна валюта, міжнародні розрахункові засоби (ЄВРО, спеціальні права

запозичення – міжнародний платіжний розрахунковий засіб, що випускається МВФ і використовується для безготівкових міжнародних розрахунків шляхом запису на спеціальних рахунках). Ці засоби, як правило, не пов'язані з комерційною діяльністю, а служать для врівноваження сальдо платіжного балансу країни.

Заходи держави щодо усунення диспропорцій платіжного балансу:

- валютна інтервенція – продаж центральним банком золота та інших золотовалютних резервів; - залучення нових іноземних кредитів;
- регулювання зовнішнього боргу;
- прямий контроль над зовнішньоекономічними операціями (регламентація імпорту та експорту, ліцензування, квотування, митні тарифи;
- стимулювання експортного виробництва;
- залучення іноземного капіталу;
- зміна валютного курсу;
- усунення бартеру;
- усунення внутрішньої фіскальної та монетарної політики (антиінфляційні заходи, зміна ставок облікового процента тощо).

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. У чому полягає суть зовнішньоекономічної політики держави?
2. Чим викликана необхідність державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
3. Назвіть об'єкти державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
4. Хто є суб'єктами державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
5. Яка роль наддержавних органів регулювання зовнішньоекономічних відносин?
6. Що таке міжнародні режими?
7. Характерні риси зовнішньоекономічного становища України.
8. Які основні цілі зовнішньоекономічної політики Української держави?
9. За якими принципами має здійснюватися регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
10. Що таке валютне регулювання?
11. Які існують методи нетарифного регулювання ЗЕД?
12. Основні способи стимулювання експортного виробництва.
13. У чому полягає суть платіжного балансу країни?
14. Охарактеризуйте структуру платіжного балансу.
15. Що таке поточний платіжний баланс?
16. Назвіть складові балансу руху капіталів.
17. У чому полягає суть та призначення золотовалютних резервів?
18. Що таке спеціальні права запозичення?

Теми рефератів і доповідей

1. Розвиток вільних (спеціальних) економічних зон в Україні.
2. Європейський вектор зовнішньоекономічної політики України.
3. Роль платіжного балансу в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності.
4. Залучення іноземного капіталу в Україні.

ТЕМА 9. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН ТА ІНФЛЯЦІЇ.

1. Державна політика ціноутворення: необхідність та сутність.
2. Система органів і правова основа державного регулювання цін.
3. Антиінфляційна політика держави.

1. У сучасній ринковій економіці ціни є об'єктом регулювання ринкового механізму, тобто формуються і регулюються через взаємодію попиту та пропозиції в умовах конкуренції і залежать від ринкової кон'юнктури та режиму (рівня) конкуренції на конкретних ринках. Регулюючий вплив ціни на економіку охоплює багато напрямків: виробництво (через ціни виробництво підпорядковується суспільним потребам, вираженим у формі платоспроможного попиту), його розвиток; інвестиції (їх спрямування); інновації (їх запровадження з метою здешевлення нової продукції, підвищення її якості і переходу до масового виробництва); зайнятість, науково-технічні дослідження і розробки (впровадження їх результатів у виробництво); інфляцію (її рівень і тенденції); споживання (його рівень і якість); структуру економіки (її оптимізацію); витрати на виробництво і реалізацію продукції та на її якість (на зниження витрат і підвищення якості продукції) тощо.

Досвід показує, що як ринок, так і вільна (ринкова) ціна не є універсальними засобами регулювання економіки. Вони не здатні враховувати всієї різноманітності умов і цілей соціально-економічного розвитку країни.

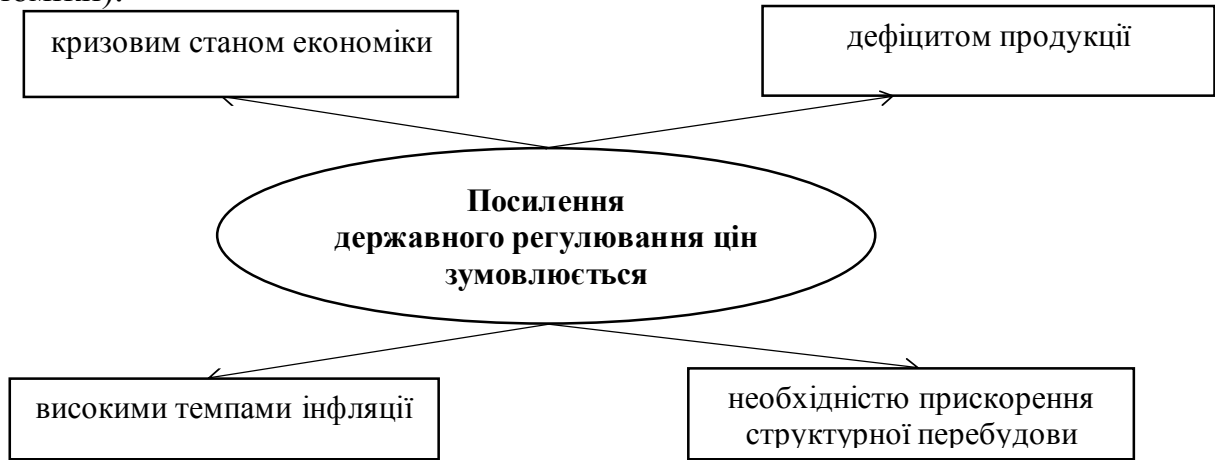
По-перше, стимулюючий вплив вільних цін на економіку може забезпечуватися лише за умов досить зрілого ринку, тобто ринку, в якому панує конкуренція, обмежується недобросовісна діяльність монополій, ефективно працює вся ринкова інфраструктура. За браком таких умов вільне ціноутворення може відіграти руйнівну роль, породжуючи такі явища, як падіння виробництва, безробіття, інфляція тощо.

По-друге, вільні ринкові ціни можуть реагувати тільки на ті зміни в економіці, які знаходять своє відображення у платоспроможному попиті. Тому ціни не враховують колективні економічні, а також соціальні, екологічні та інші проблеми, що породжує небажані наслідки для суспільства. Урахування всіх цих обставин можна забезпечити тільки на засаді державного регулювання цін.

В цьому контексті ціни на продукцію (товари, роботи й послуги) слід одночасно розглядати як об'єкт ДРЕ та як інструмент державної економічної політики і виділити два аспекти цієї проблеми:

1. Державний вплив на ціни і ціноутворення (безпосередній аспект, який полягає у регулюванні цін);

2. Державне регулювання економіки за допомогою регульованих державою цін (опосередкований аспект, який розглядає державне регулювання цін як засіб досягнення певних цілей ДЕП, тобто аспект цінового регулювання економіки).

Рисунок 9.1 – Необхідність державного регулювання цін.

Рисунок 9.2 – Механізм реалізації цінової політики держави

Отже, *цінове регулювання* – це вплив держави на ринкове ціноутворення за допомогою законодавчих, адміністративних чи судових заходів з метою здійснення кон’юнктурної та структурної політики, приборкання інфляції, стимулювання виробництва, його модернізації, посилення конкурентоздатності національної економіки, підтримка прожиткового мінімуму.

Форми втручання держави в процес ціноутворення наступні:

- *спостереження за цінами* – виявлення зростання вартості життя для визначення індексу щорічного мінімального підвищення заробітної плати, впливу зростання цін на витрати виробництва та конкурентоздатність;
- *державне втручання в процес ціноутворення* – санкціонування урядовими органами завищення витрат виробництва: у собівартість включають завищені амортизаційні списання, відрахування у різні фонди;
- *„лідерство в цінах”* – має місце у тих сферах виробництва, де значна частка держави або держава виступає великим покупцем чи замовником (будівництво, продукція ВПК).

Рисунок 9.3 – Форми й методи державного регулювання цін

Методи, за допомогою яких здійснюється вплив на ціни з боку держави, бувають двох типів: прямі і непрямі.

Прямі методи регулювання цін охоплюють:

- встановлення державою фіксованих цін і тарифів на найважливіші товари та послуги (наприклад, на мінеральну сировину, електроенергію, залізничні, поштові, телеграфні тарифи тощо);
- застосування граничних цін або граничних коефіцієнтів їх підвищення;
- запровадження декларування зміни цін;
- заморожування, блокування цін на певний період (наприклад, на нафтопродукти до 01.06.2005);
- запровадження граничних рівнів посередницько-збутових націнок та торговельних надбавок;
- надання цінових субсидій суб'єктам господарювання;
- введення або відміна ПДВ, мита, акцизів на імпорتنу продукцію (наприклад, на нафтопродукти у період посівної кампанії, кризи на нафтовому ринку тощо);

- цінове дотування виробників певних товарів (наприклад, виробників соціально важливих споживчих товарів, зокрема виробництва м'яса у фермерських господарствах тощо);
- встановлення цін на підакцизні товари;
- укладання договорів про ціни між підприємствами і державою;
- санкціонування урядовими організаціями завищення витрат виробництва (у собівартість включаються завищені амортизаційні та інші відрахування у різноманітні фонди).

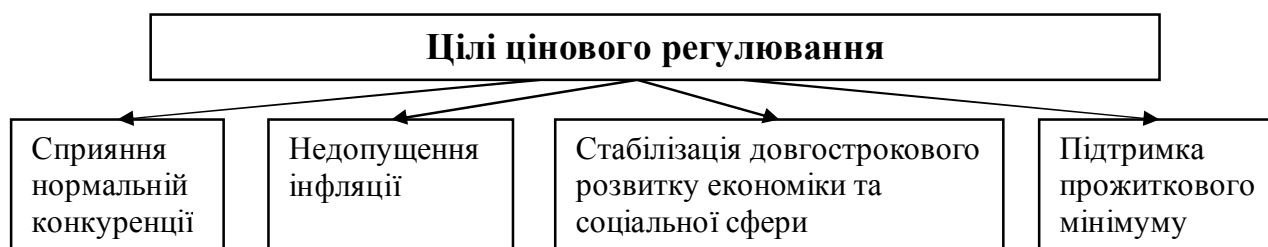
Непрямі (опосередковані) методи державного регулювання цін охоплюють:

- диференціацію рівня ставок товарних податків, зниження їх рівня чи повна відміна на товари першої необхідності, житло, ліки тощо (наприклад, ПДВ, акцизів);
- зміни облікової ставки, податків, розміру грошової емісії тощо;
- пільгове оподаткування певних категорій платників податків суб'єктів господарювання – виробників продукції (наприклад, виробників певних товарів у межах державних цільових програм (автомобілів, ліків, соціального житла тощо));
- пільгове кредитування (наприклад, виробників сільськогосподарської продукції тощо);
- введення або відміну обмежень у зовнішній торгівлі;
- зміну ставок ввізного мита;
- запровадження граничних рівнів рентабельності;
- "диктування цін" у тих сферах виробництва, де значна частка держави або держава виступає великим покупцем чи замовником (продукція ВПК, будівництво тощо).

Окремої уваги заслуговує такий специфічний метод цінового регулювання, як *спостереження за цінами* з метою виявлення зростання вартості життя для визначення індексу щорічного мінімального підвищення заробітної плати і соціальних виплат; впливу зростання цін на витрати виробництва та конкурентоспроможність продукції тощо.

Пряме регулювання, як правило, переважає на початковому етапі створення ринку, коли його регулюючі здатності ще недостатньо розвинуті, або коли виникає кризова ситуація в економіці.

Непрямі методи державного регулювання цін переважають на етапі зрілого ринку і за нормальних умов розвитку економіки, коли регулюючий потенціал ринкового механізму реалізується на повну силу. За допомогою цих методів держава регулює поведінку об'єктів, які беруть участь у процесі ціноутворення, але не диктує порядку чи способів визначення цін та їхнього рівня.

Рисунок 9.4 – Головні цілі державного регулювання цін

Державне регулювання цін не є самодостатньою процедурою, а розглядається як засіб досягнення певних цілей державної економічної політики. Можна виділити кілька таких найбільш типових цілей, кожній з яких відповідають певні методи державного впливу на ціноутворення.

Перша – *запобігти руйнівному впливу цін на економіку*. Така ціль, як правило, ставиться за переходу країни до ринкових відносин або в період відтворення ринкових відносин, зруйнованих війною чи соціально-економічними заворушеннями, коли в економіці порушено природні господарські зв'язки, бракує необхідної інфраструктури ринку, наявні гострий дефіцит споживчих товарів, високий рівень інфляції, безробіття. За таких умов держава вдається переважно до політики прямого регулювання цін, у межах якої на найнеобхідніші види товарів та послуг устанавлюються фіксовані ціни – пільгові ціни на продукцію державних підприємств (н-д, на мінеральну сировину, електроенергію з державних електростанцій, залізничні, поштово-телеграфні тарифи). Політику фіксованих цін неминуче доводиться доповнювати дотуванням виробників цієї продукції.

Друга – *стримати інфляцію за допомогою політики доходів*. У межах цієї політики ставиться завдання зупинити розкручування спіралі “зарплата – ціни” і знизити на цій основі інфляцію до нормального рівня. За таких умов фіксовані ціни застосовуються дуже рідко.

Найбільшого поширення набули інші методи регулювання цін: тимчасове «заморожування» (блокування) цін, застосування граничних цін чи граничних коефіцієнтів їх підвищення, використання граничних нормативів рентабельності, дотування виробників соціально важливих споживчих товарів чи надання цільових компенсацій споживачам. Усі такі методи державного регулювання цін, як правило, доповнюються відповідним регулюванням заробітної плати.

Третя – *забезпечити доступ до товарів першої необхідності всім верствам населення незалежно від рівня їхніх грошових доходів*. Така ціль може бути виправданою за умов порівняно невисокої ефективності суспільного виробництва, коли існує суперечність між високими витратами на виробництво товарів першої необхідності та низькою заробітною платою широких верств населення. Для вирішення цієї проблеми застосовується політика низьких цін на товари першої необхідності, яка реалізується через низький рівень товарних податків або через повне звільнення від податків. За необхідності політика

низьких цін доповнюється дотуванням виробників найважливіших товарів. У межах цієї проблеми щодо деяких товарів не першої необхідності держава застосовує політику високих цін, яка реалізується за допомогою підвищених ставок непрямих податків (наприклад акцизного збору). За допомогою високих цін держава обмежує виробництво та споживання відповідних товарів, а водночас компенсує втрати податкових надходжень до бюджету, спричинені низькими цінами на товари першої необхідності.

Четверта – *захистити внутрішній ринок від негативного впливу зовнішньої конкуренції*. Внутрішні ціни в кожній країні, як правило, відрізняються від світових, що зумовлено неоднаковим рівнем витрат на виробництво та різницею в системі оподаткування. Перевищення внутрішніх цін проти світових робить вигідним імпортування іноземних товарів і, навпаки, низький рівень внутрішніх цін стимулює експорт вітчизняних товарів. Це може завдати шкоди національним підприємствам, призвести до спаду виробництва й зростання безробіття. Для запобігання таким явищам держава використовує механізм дотування національних виробників або за допомогою ввізного мита на імпортні товари підвищує їх ціни до необхідного рівня. Якщо виникає необхідність стримати експорт певних товарів із країни, держава через механізм експортного мита підвищує ціни вітчизняних товарів до необхідного рівня або обмежує вивіз за допомогою нетарифних методів (квотування, ліцензування).

П'ята – *стримати монополізм і забезпечити конкурентне середовище на ринку*. Ця ціль реалізується передовсім за умов переходу до ринкових відносин. На цьому етапі, коли практично немає конкуренції, кожне підприємство поводить себе як монополіст – підвищує ціни й скорочує виробництво для того, щоб забезпечити собі необхідний рівень заробітної плати і прибутку. При цьому, вільно визначаючи в собівартості (а отже, в ціні) своєї продукції частку оплати праці, виробник прагне якось компенсувати це за рахунок споживача. Саме такий процес вільного ціноутворення в неконкурентному середовищі є головною причиною нестримного зростання цін і появи галопуючої інфляції.

Єдиним виходом з такої ситуації є запровадження державного регулювання цін і тарифів передовсім підприємств-монополістів, до складу яких входять як природні монополії, так і підприємства, що займають монополічне становище на ринку. Безпосередньо в Україні державне регулювання цін на продукцію монополічних утворень, вибір методів та встановлення термінів регулювання здійснюється Міністерством економіки, а на регіональних ринках – місцевими органами. Ці установи спільно з Антимонопольним комітетом визначають перелік регульованої продукції монополістів, до якого на загальнодержавному рівні входять найважливіші види товарів народногосподарського значення, зокрема, прокат чорних металів, мінеральні добрива для сільського господарства, синтетичні смоли і пластмаси, гірничо-шахтне обладнання тощо. На регіональному рівні до складу підприємств, що займають монополічне становище, належать як суб'єкти природних монополій (комунальні підприємства газового господарства, відділки залізниць, підприємства поштового зв'язку та телефонних послуг,

комунальні підприємства водопровідно-каналізаційного господарства тощо), так і інші утворення (хлібокомбінати, підприємства міського електротранспорту, управління ритуальних послуг, метрополітен тощо).

Регулювання цін монополістів здійснюється або через установлення фіксованих чи граничних рівнів цін, граничних рівнів посередницько-збутових і торговельних націнок (надбавок), граничних нормативів рентабельності, або запровадженням обов'язкового декларування зміни цін. Перелічені методи мають як недоліки, так і переваги і різною мірою використовуються урядами країн з ринковою економікою. Так, метод регулювання цін через граничний рівень рентабельності в процентах до витрат виробництва, який практично не використовується у світовій практиці, набув в Україні значного поширення. Підприємство не має права перевищити в ціні встановлений норматив рентабельності, інакше на порушника накладаються штрафні санкції. Протягом короткого проміжку часу такий підхід здатний стримати монополістичні тенденції до підвищення цін та скорочення пропозиції. Однак у довгостроковому періоді виявляються негативні риси даного методу, котрі зумовлені пропорційною залежністю розміру прибутку від собівартості продукції. Тому підприємства-монополісти зацікавлені не в зниженні, а навпаки, у збільшенні витрат на свою продукцію, що за встановленого рівня рентабельності дає їм змогу отримати більший прибуток. Це негативно впливає на ефективність виробництва, призводить до безупинного підвищення собівартості продукції, а відтак і до постійного зростання цін.

Названі недоліки значною мірою усуваються регулюванням цін на основі декларування. Декларування зміни ціни означає, що підприємство для підвищення ціни, яку регулює держава, повинно звернутися у відповідні органи на отримання дозволу на це. Тому в деяких країнах такі ціни називають «дозвільними».

Для одержання дозволу на підвищення цін підприємство готує необхідну інформацію, приділяючи особливу увагу обґрунтуванню собівартості, підвищення якої дозволяється тільки з об'єктивних причин, наприклад, у разі зростання тарифів на електроенергію, збільшення орендної плати, підвищення ставок товарних податків тощо. У разі перевищення рівня регульованих цін або їх підвищення без декларування до порушників застосовуються відповідні санкції.

Здійснення державної цінової політики неможливе без ефективного контролю за додержанням дисципліни цін. Під *дисципліною цін* розуміють дотримання визначених нормативними актами й документами вимог щодо формування, установлення та використання цін за умов регульованої ринкової економіки.

2. Система органів і правова основа державного регулювання цін.

Основними нормативно-правовими актами, які визначають засади державного регулювання цін в Україні є Господарський кодекс України (ст. 189-192 (2003 р.)), Закони України "Про ціни і ціноутворення", Постанова КМ України "Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевих рад щодо регулювання цін і тарифів", а також

спеціальні рішення парламенту, укази президента та постанови уряду, які доповнюють та конкретизують зазначені документи.

Ці закони визначають основні правила і засади формування цін, регламентують порядок здійснення контролю за цінами, відповідальність за порушення у галузі ціноутворення, права та обов'язки органів виконавчої влади у сфері ціноутворення і цінової політики.

Зокрема, у Господарському кодексі України визначено, що "ціна (тариф) є формою грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують суб'єкти господарювання".

Ціна є істотною умовою господарського договору.

Суб'єкти господарювання можуть використовувати у господарській діяльності *вільні ціни, державні фіксовані ціни та регульовані ціни* – граничні рівні цін або граничні відхилення від державних фіксованих цін.

Під час експортних та імпорتنих операцій у розрахунках з іноземними контрагентами застосовують контрактні (зовнішньоторговельні) ціни, що формуються відповідно до цін й умов світового ринку та індикативних цін.

Вільні ціни визначаються на всі види продукції (робіт, послуг), за винятком тих, на які встановлено державні ціни. Вільні ціни визначаються суб'єктами господарювання самостійно за згодою сторін, а у внутрішньогосподарських відносинах – також за рішенням суб'єкта господарювання.

Державні фіксовані та регульовані ціни встановлюють на ресурси, що справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, а також на продукцію та послуги, що мають суттєве соціальне значення для населення. Перелік зазначених ресурсів, продукції, послуг затверджує Кабінет Міністрів України. Відповідно до закону державні ціни встановлюються також на продукцію (послуги) суб'єктів господарювання – природних монополістів. Переліки видів продукції (послуг) зазначених суб'єктів затверджує Кабінет Міністрів України. Державні ціни встановлюють також на імпортні товари, придбані за рахунок коштів Державного бюджету України.

Законом може бути передбачено встановлення *комунальних цін* на продукцію та послуги, виробництво яких здійснюється комунальними підприємствами.

Державне регулювання цін здійснюється шляхом встановлення фіксованих державних та комунальних цін, граничних рівнів цін, граничних рівнів торговельних надбавок і постачальницьких винагород, граничних нормативів рентабельності або шляхом запровадження обов'язкового декларування зміни цін.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у разі встановлення фіксованих цін, застосування яких унеможливує одержання прибутку суб'єктами підприємництва, зобов'язані надати цим суб'єктам дотацію відповідно до закону (Господарський кодекс України, ст. 189-192).

Політика ціноутворення, порядок встановлення та застосування цін, повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування щодо встановлення та регулювання цін, а також контролю за цінами і

ціноутворенням визначаються Законом України "Про ціни і ціноутворення", ГКУ (2003 р.) та іншими законодавчими актами.

Реалізацією цінової політики в Україні займаються:

- на загальнодержавному рівні – Міністерство економіки України, Антимонопольний комітет;
- на регіональному рівні – управління з питань цінової політики місцевих державних адміністрацій;
- на відомчому рівні – міністерства і відомства.

Функції Міністерства економіки в галузі цінової політики і ціноутворення полягають у:

- формуванні та реалізації цінової політики у країні;
- аналізі та прогнозуванні динаміки цін і тарифів;
- розробці пропозицій щодо регулювання цін та стримування інфляції;
- здійсненні методологічного керівництва діяльністю органів управління різного рівня щодо питань ціноутворення й управління цінами; встановлення цін на природний газ для виробників і постачальників, тарифів на його транспортування територією України та роздрібних цін для населення.

Управління з питань цінової політики місцевих органів виконавчої влади (держадміністрацій) відповідно до чинного законодавства мають ширші повноваження у питаннях ціноутворення. Зокрема, мають право регулювати ціни на паливно-енергетичні ресурси для населення, тарифи на теплову енергію, водопостачання та водовідведення, граничні рівні рентабельності та торговельні націнки на дитяче харчування, тарифи на платні послуги державних і комунальних закладів, граничні рівні торговельних націнок на певні види лікарських засобів та виробів медичного призначення тощо.

Міністерства і відомства {наприклад, Міністерство транспорту і зв'язку, Національна комісія з питань регулювання енергетики тощо) здійснюють цінову політику в межах сфер своєї компетенції за погодженням із Міністерством економіки, НБУ, ПФУ, АК. Причому перелік продукції, ціни (тарифи) на яку підлягають державному регулюванню з боку відомчих структур у ринковій економіці, обмежується переліком стратегічно (у тому числі і соціально) важливих видів продукції та рівнем і характером монополізації відповідних сфер (галузей та ринків) діяльності. З розвитком конкуренції перелік продукції, ціни на яку підлягають неринковому регулюванню, буде постійно скорочуватися.

Загальний нагляд та контроль за дотриманням цінової дисципліни в Україні забезпечує Державна інспекція з контролю над цінами Міністерства економіки, і підпорядковані їй державні інспекції з контролю над цінами місцевих державних адміністрацій, які в межах своєї компетенції здійснюють: державний контроль за дотриманням устанавленого порядку затвердження й застосування цін; захист законних інтересів громадян; виявлення, усунення і запобігання фактів отримання за рахунок необґрунтованого підвищення цін та тарифів незаконних доходів суб'єктами господарювання; експертизу економічного обґрунтування цін і тарифів суб'єктами господарювання;

прийняття рішень щодо застосування фінансових санкцій та стягнення штрафів через податкові органи за виявлені порушення.

Допомагають державним інспекціям за цінами у питаннях нагляду і контролю у сфері ціноутворення податкові, фінансові, антимонопольні служби держави, а також комітети у справі захисту прав споживачів.

3. Антиінфляційна політика.

Важливим індикатором негараздів у економіці є інфляція, яка характеризується загальним підвищенням цін та зниженням купівельної спроможності грошей. Вона виникає не стихійно, а внаслідок перевищення випуску грошей над виробництвом товарів.

Інфляційні процеси можуть виникати під впливом двох чинників:

1. *Грошових* – емісія паперових грошей, швидкість їх обертання, стан фінансово-кредитної системи, відношення національної валюти до інших валют;

2. *Виробничих (не грошових)* – монополізація виробництва, брак конкуренції, структурні перекоси в матеріальному виробництві та ціновій політиці, витратний характер економіки.

Грошові чинники формують інфляцію попиту, яка виявляється в перевищенні сукупного попиту над пропозицією і виникненні надлишкової платоспроможності. Якщо зростання сукупного попиту не компенсується підвищенням пропозиції, то це призводить до інфляційного зростання цін, яке супроводжується збільшенням грошової маси. Переповнення каналів обігу грошовою масою знецінює грошову одиницю, що є найхарактернішою ознакою інфляції попиту в її класичному вигляді.

За умов перехідної економіки виникнення інфляційного попиту зумовлюється надмірною емісією грошей у готівковій формі; дефіцитом бюджету; непродуманою кредитною експансією банків, що призводить до емісії грошей у безготівковій формі; високим рівнем непродуктивних державних витрат, зокрема надмірним інвестуванням у важку промисловість та військово-промисловий комплекс. Усі названі чинники були характерними для інфляційних процесів в Україні, але головним з них, на думку фахівців, стала неконтрольована грошова емісія. За даними статистики тільки в 1993 р. емісія грошей в країні збільшилась у 25 разів і становила 12,3 трлн. крб.

Виробничі фактори спричиняють інфляцію витрат, яку ще називають інфляцією пропозиції. Хоча причиною цієї інфляції також є гроші, але вони відіграють тут пасивну роль. Головним її імпульсом стає збільшення витрат виробництва в результаті підвищення заробітної плати та цін на сировину, матеріали, устаткування.

Класичним прикладом інфляції витрат є спіраль «зарплати – ціни». Якщо в економіці відбувається загальне підвищення цін, то це неминуче призводить до падіння реальних доходів населення. Для збереження їх рівня необхідно збільшувати зарплату, що спричинить зростання виробничих витрат. Унаслідок цього підвищується собівартість продукції, що, у свою чергу, призводить до зростання цін на товари та послуги. Чергове подорожчання потребує чергового збільшення зарплати, і процес починається спочатку.

Наведений приклад інфляційної спіралі «зарплата – ціни» свідчить про взаємозв'язок чинників інфляції попиту й витрат. З одного боку, підвищення заробітної плати сприяє зростанню доходів населення, що є чинником підвищення платоспроможного попиту, а з іншого – збільшуючи витрати виробництва, призводить до підвищення цін.

До чинників інфляції витрат належить також підвищення ставок оподаткування, що рівнозначно збільшенню витрат виробництва й відповідному зростанню цін. Крім того, високі ставки податків обмежують стимули розвитку виробництва, що зменшує пропозицію товарів і відносно збільшує грошову масу.

У цілому інфляція витрат завжди загрожує скороченням товарного забезпечення і, зрештою, породжує спад виробництва і скорочення робочих місць.

Нині інфляція стала постійним фактором економічного життя і повна її ліквідація практично неможлива. По-перше, що нижчим є темп інфляції, то важче її зменшити. По-друге, досвід розвинутих країн свідчить, що помірна, порівняно стабільна та передбачувана інфляція ще не створює великих проблем в економіці. Вона навіть може стимулювати певне пожвавлення виробництва та підвищення зайнятості. Але її неконтрольоване зростання сприяє розвитку негативних процесів в економічному організмі, уражаючи виробництво, розподіл та споживання.

Антиінфляційна політика – це комплекс відповідних заходів державного регулювання економіки, які спрямовані на боротьбу з інфляцією.

У міжнародній практиці застосовуються такі *класичні напрямки антиінфляційної політики*:

1. Політика доходів (регулювання витрат):

- фіксація цін;
- „заморожування” зарплати;
- укладання угод про цінову політику з галузями;
- обмеження зарплати за допомогою податків.

2. Дефляційна політика (регулювання попиту)

3. Адаптаційна політика:

- індексація доходів;
- погашення інфляційних очікувань.

Сутність *дефляційної політики* полягає у тиску на окремі елементи платоспроможного попиту з метою його обмеження.

Обмеження грошової маси проведенням грошово-кредитної політики, хоч і головний, але далеко не єдиний напрямок приборкування інфляції попиту. Відомо, що кількість грошей в обігу може бути великою або малою лише відносно кількості товарів, тобто їх величина залежить від товарного забезпечення грошової маси. Відтак збільшення обсягів виробництва за незмінного абсолютного розміру грошової маси веде до її відносного зменшення і, відповідно, до падіння темпів інфляції. Тому одним з напрямків дефляційної політики є збільшення виробництва передовсім у галузях, які випускають товари і надають послуги населенню. З цією метою вживаються

заходи структурно-інвестиційної політики, які передбачають обмеження монополізму й розвиток конкуренції, залучення іноземних інвестицій, проведення раціонального протекціонізму щодо національного виробника. Названі заходи спрямовано на припинення спаду виробництва, що забезпечує приборкання одного з найважливіших чинників інфляції – зменшення товарного забезпечення грошей.

Рисунок 9.5 – Напрямки антиінфляційної політики

Бюджетна антиінфляційна політика спрямована на скорочення бюджетного дефіциту базується на:

- збільшенні доходів за рахунок: підвищення податкових ставок, випуску державних цінних паперів (не інфляційний ресурс фінансування бюджетного дефіциту);
- скороченні державних видатків: зменшення обсягів бюджетних капіталовкладень, поступове скорочення дотування збиткових державних підприємств, перегляд системи трансфертів, часткова приватизація сфери освіти, охорони здоров'я тощо.

У країнах з перехідною економікою найбільш актуальним є вирішення проблеми фінансування діючих та дотування збиткових підприємств. Держава повинна надавати пряму бюджетну підтримку тільки окремим підприємствам,

які відповідають пріоритетам її структурної політики і здатні за такої підтримки досягти ефективного господарювання. При цьому потрібно спрямовувати грошові ін'єкції безпосередньо у виробництво, а не на сплату накопичених раніше боргів.

Другий напрямок антиінфляційної політики – *політика доходів* – пряме обмеження зростання цін і доходів в першу чергу заробітної плати. На думку ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку) максимальна ефективність політики доходів виявляється тоді, коли основним чинником інфляції є підвищення витрат. Скорочення зарплати веде до скорочення витрат, ціни, з одного боку, але, з другого боку, веде до скорочення доходів, тому політика доходів часто використовується з дефляційною політикою.

Варіанти політики доходів:

- „заморожування” цін та зарплати на певному рівні. Використовується лише в короткостроковому періоді т.я. спричиняє дефіцит товарів і приховану форму інфляції;

- обмеження рівня цін тільки в певних розмірах, укладанню угод про цінову політику з галузями, обумовленню темпів зростання зарплати в колективних угодах, обмеженню зарплати за допомогою податків.

Адаптаційна політика спрямована не стільки на боротьбу з інфляцією скільки на пристосування до неї, включає індексацію доходів пов'язану з зниженням доходів в результаті підвищення цін (підвищення зарплати працівникам бюджетних установ, пенсій тощо). Така індексація не усуває інфляції, а лише пом'якшує її вплив.

Адаптаційна політика направлена також на припинення інфляційних очікувань, тобто на подолання побоювань суб'єктів економічної системи щодо безперервного подорожчання товарів і знецінення заощаджень. За таких умов населення чекає від держави не стільки компенсації доходів, скільки приборкання самої інфляції. Проблему припинення адаптаційних сподівань простіше подолати за умов постійного розвитку та зміцнення механізму ринкової системи.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. У чому полягає сутність прямих методів державного регулювання цін?
2. У чому полягає сутність опосередкованих методів державного регулювання цін?
3. Охарактеризуйте типові цілі державного регулювання цін і механізм досягнення їх.
4. У чому полягає мета, сутність та які наслідки введення і раничних рівнів рентабельності?
5. У чому полягає сутність запровадження механізму декларування?
6. У чому полягає сутність опосередкованих методів державного регулювання цін?
7. Охарактеризуйте типові цілі державного регулювання цін і механізм досягнення їх.
8. У чому полягає мета, сутність та які наслідки введення і раничних рівнів рентабельності?
9. У чому полягає сутність запровадження механізму декларування цін?
10. У чому полягає сутність прямих методів державного регулювання цін?
11. Які фактори інфляції?
12. У чому полягає сутність антиінфляційної політики?
13. У чому полягає сутність та які інструменти політики доходів?
14. У чому полягає сутність та які інструменти дефляційної політики?
15. У чому полягає сутність та які інструменти адаптаційної політики?

Теми рефератів і доповідей

1. Шляхи подолання інфляції в Україні 90-і рр. ХХ ст.
2. Реалізація антиінфляційної політика в Україні на сучасному етапі.
3. Державне регулювання цін в змішаній економічній системі.

ТЕМА 10. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА.

1. Регіональна економічна політика: суть, принципи та цілі.
2. Механізм реалізації регіональної економічної політики держави.
3. Державна регіональна фінансова політика.

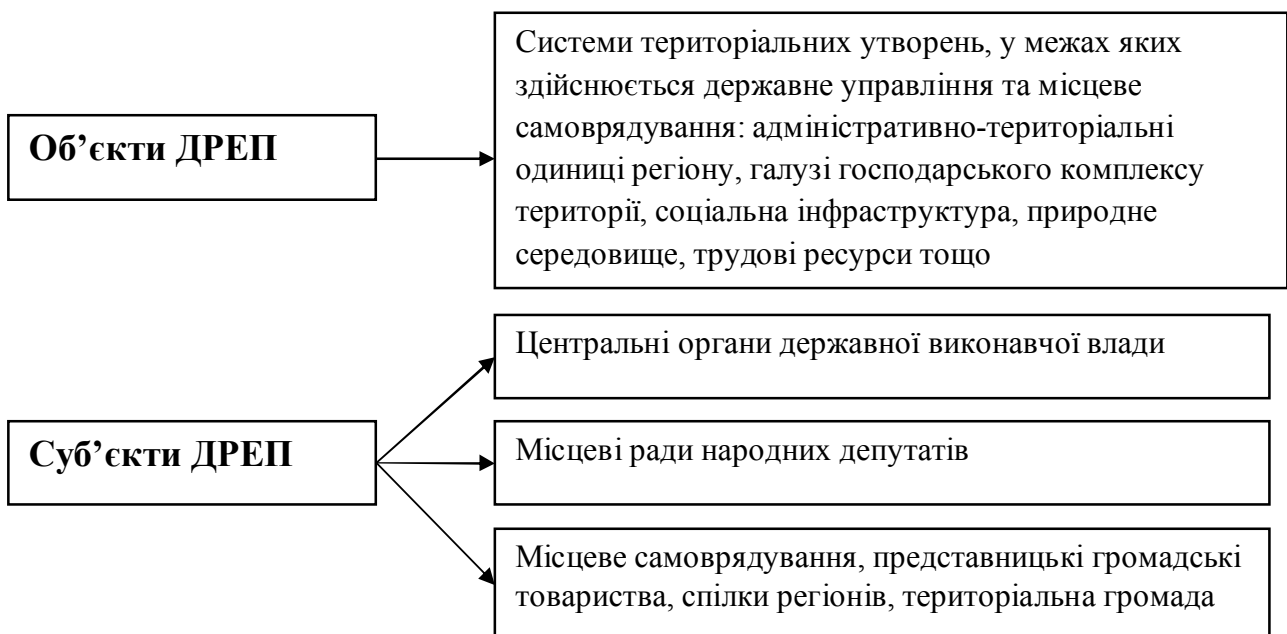
1. До складу України входять 24 області, місто республіканського підпорядкування – Київ. Усього в державі існує близько 12 тисяч територіальних утворень. Різні території України мають свої особливості й відмінності як щодо економічного розвитку, так і в соціальному, історичному, мовному та ментальному аспектах. політики. Брак власної регіональної політики в недалекому минулому призвів до значних диспропорцій у

регіональній структурі економіки держави, нагромадження економічних та соціальних проблем.

З таких проблем треба передовсім назвати недосконалість галузевої структури більшості регіональних господарських комплексів, їх низьку економічну ефективність; значні відмінності між регіонами в рівнях соціально-економічного розвитку та істотне відставання деяких регіонів від чинних нормативів розвитку соціальної та виробничої інфраструктури особливо це стосується сільської місцевості); нераціональне використання місцевих природних і трудових ресурсів; надмірне забруднення довкілля в багатьох містах і районах; відставання в комплексному розвитку міст і сіл; незадовільну реалізацію можливостей регіонів щодо міжнародної інтеграції України, спільного підприємництва в галузі туризму, залучення до країни іноземних інвестицій та ін.

Для розв'язання цих проблем постає необхідність створити умови для оптимальної економічної самостійності регіонів, вжити організаційні, правові та економічні заходи для забезпечення ефективного державного регулювання процесів регіонального розвитку країни та координації міжрегіональних зв'язків, тобто опрацювати засади продуманої державної регіональної політики (ДРЕП).

Державна регіональна економічна політика – це сукупність організаційно-правових та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей. Вона є органічною частиною загальної соціально-економічної політики держави, що синтезує регіональні аспекти.

Рисунок 10. 1 – Об'єкти та суб'єкти ДРЕП

Ці заходи спрямовуються на стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіонів, раціонального використання ресурсів, створення нормальних умов життєдіяльності населення, забезпечення екологічної безпеки та вдосконалення територіальної організації суспільства, поліпшення територіальних пропорцій у країні.

Цілі державної регіональної політики:

1. Зміцнення основ української державності.
2. Пошук оптимальної моделі державного та територіального устрою.
3. Забезпечення економічної самодостатності областей через узгодження загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів і економічних пріоритетів.
4. Активна участь регіонів і органів місцевого самоврядування в управлінні державою та самостійне вирішення проблем у межах своєї компетенції.
5. Підвищення та вирівнювання регіональних життєвих умов населення.

Основні аспекти регіонального управління

Взаємовідносини „регіон – центр”:

- чіткий розподіл повноважень та компетенції з питань власності, зайнятості, земельних ресурсів, бюджету, податків, соціального захисту, ціноутворення тощо;
- вирішення центром питань економічної безпеки, фінансово-економічної стабільності грошового обігу, програм загальнодержавного рівня.

Взаємовідносини „регіон – місцеве самоврядування”:

- окреслення функцій територіальних, муніципальних органів різних рівнів;
- визначення завдань розвитку регіону;
- регулювання ринкових відносин у межах території;
- вирішення питань бюджетно-фінансової політики території, питань оперативного управління господарством.

Політика регіонів не завжди відповідає політиці держави. Регіони можуть мати свої пріоритетні напрямки розвитку, які іноді не збігаються з державними. ДРЕП і політика регіонів не повинні бути суперечливими: в ідеалі вони повинні становити одне ціле, доповнюючи та збагачуючи одна одну.

Принципи державної регіональної економічної політики:

- розподіл влади між центром і регіонами – підвищення економічної самостійності регіонів шляхом чіткого розмежування повноважень.
- дотримання пріоритетів загальнодержавного значення;
- органічна єдність розвитку продуктивних сил регіонів і завдань соціально-економічного розвитку країни;
- урахування вимог екологічної безпеки під час реформування структури господарських комплексів регіонів і розміщення нових підприємств.

Керованість регіонами передбачає:

- децентралізацію;
- розподіл повноважень;
- розподіл відповідальності;

- розподіл фінансів.

Відповідно до різноманітності процесів, що відбуваються в регіонах, виокремлюють і певні складові частини ДРЕП: економічну, соціальну, екологічну, науково-технічну, гуманітарну, національну, управлінську, демографічну та зовнішньоекономічну. Для кожної з них держава встановлює цілі, завдання, пріоритети в регіональному аспекті, тобто визначає права, сфери, ресурси та методи роботи регіонів, здійснює певні дії щодо них та доручає їм виконання окремих завдань.

Розглянемо детальніше складові частини ДРЕП.

1. *Економічна політика.* Сутність її полягає в забезпеченні регіонам можливостей для самостійного розвитку на умовах самофінансування та самозабезпечення. До складу економічної політики входять бюджетна та податкова політика; планування, прогнозування та програмування розвитку регіону; використання природних ресурсів і власності регіону (інвестиційна політика); розміщення продуктивних сил; політика розвитку регіональних комплексів (АПК; транспортний, будівельний); контрольно-аналітична діяльність та інформаційне забезпечення.

2. *Соціальна політика.* Її складовими є забезпечення зростання рівня добробуту населення; соціальний захист; забезпечення громадянам рівних прав і можливостей щодо вибору місця проживання та працевлаштування. Найважливішою складовою соціальної політики є забезпечення громадянам прожиткового мінімуму.

3. *Науково-технічна політика* спрямовується на визначення пріоритетів щодо вдосконалення та розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в регіоні і базується на попередньому вивченні та аналізі науково-технічного комплексу регіону.

4. *Екологічна політика* набула надзвичайно важливого значення в зв'язку з неприпустимим промисловим забрудненням довкілля. Особливо гострою є ця проблема в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій, Харківській та Київській областях.

5. *Демографічна політика* спрямовується на гальмування депопуляційних процесів і деструктурування населення. Демографічний стан країни та її регіонів є важливим фактором соціально-економічного розвитку.

6. *Гуманітарна політика* націлена на духовний розвиток суспільства, його моральний і фізичний стан. До її складу входить державна підтримка навчальних закладів, лікарень, поліклінік, театрів, кінотеатрів, клубів, тобто розвиток комунальної власності. Особливістю гуманітарної політики є її чітка регіональна спрямованість.

7. *Національна політика* спрямовується на забезпечення конституційних, політичних, економічних і соціальних прав громадян незалежно від національності та віросповідання.

8. *Зовнішньоекономічна політика* спрямована на створення СЕЗ для активізації підприємництва, формування ринкової інфраструктури, залучення іноземних інвестицій, нарощування експортного потенціалу окремих регіонів, що потребують прискореного розвитку.

9. *Управлінська політика* спрямована на створення єдиної системи регіонального управління, що відповідає завданням регіонального розвитку.

Основні напрямки ДРЕП затверджує Верховна Рада України. Президент України спрямовує діяльність державної виконавчої влади на розв'язання найважливіших проблем соціально-економічного розвитку регіонів, видає нормативно-правові акти з цих питань, очолює Раду регіонів при Президенті України.

Уряд України визначає державні пріоритети й затверджує державні програми соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечує їх виконання, бере участь у створенні системи економічних регуляторів, нормативної та методологічної бази просторового розміщення продуктивних сил.

Органи місцевого самоврядування розробляють, затверджують і виконують програми та бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Вони розпоряджаються комунальною власністю, запроваджують передбачені законодавством місцеві податки і збори, забезпечують раціональне використання природних і трудових ресурсів.

Представницькі органи затверджують місцевий бюджет і контролюють його виконання, схвалюють програми соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, здійснюють інші повноваження, установлені законом.

2. Механізм реалізації регіональної економічної політики держави.

Механізм державного регулювання розвитку регіонів становить сукупність форм, методів і засобів державного регулювання територіальних пропорцій і регіональних ринків.

Основні складові елементи механізму ДРЕП:

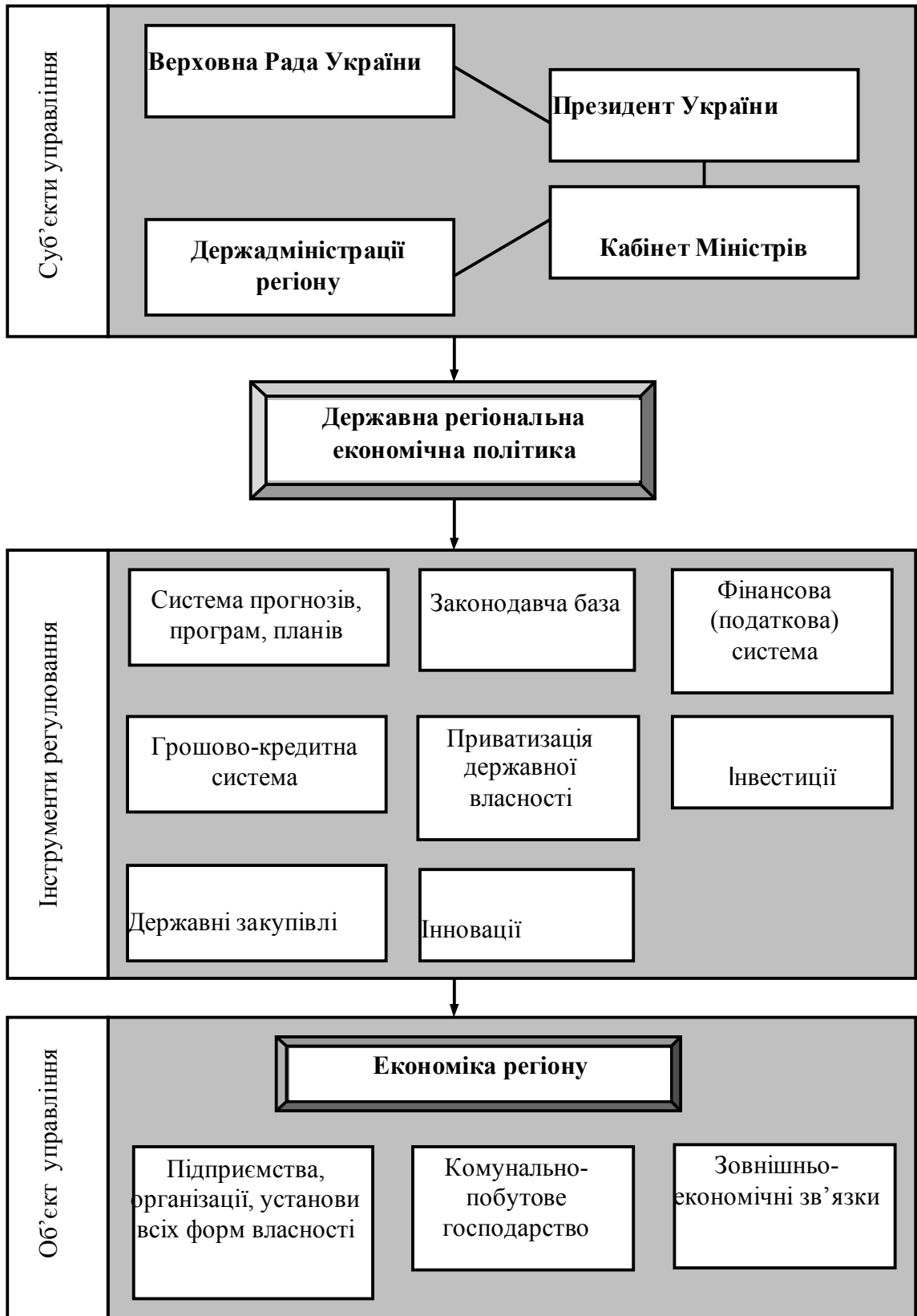
- законодавчо-нормативна база;
- бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку та селективна підтримка окремих регіонів з боку держави;
- реалізація державних регіональних програм, а також індикативних прогнозів і місцевих програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних утворень;
- створення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон у певних регіонах;
- розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва.

Законодавчо-нормативна база створює правову основу для реалізації та зміцнення відносин «центр – регіони», впливає на розвиток ринкових відносин на місцях та визначає організаційно-управлінські структури соціально-економічного розвитку в регіонах. До неї належать: Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.); «Про місцеві державні адміністрації» (1999р.); «Про бюджетну систему України» (1995 р.); Господарський кодекс України (2003 р.), Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) та інші нормативно-правові акти.

Принципи формування та розподілу фінансових ресурсів між державними й місцевими бюджетами є ключовими механізмами регіонального розвитку.

Основні проблеми бюджетного регулювання розвитку регіонів:

- встановлення науково-обґрунтованих показників, що визначають і гарантують самостійність місцевих бюджетів;

Рис.10.2 – Механізм державного регулювання економіку регіону.

- збалансування бюджетної системи за територіями, доходами і витратами;
- визначення частки місцевих бюджетів у консолідованому бюджеті держави;
- встановлення мінімальної частки доходів місцевих бюджетів, що формуються за рахунок власних доходів (показник реальної фінансової автономії).

Використання прямого державного інвестування, надання субсидій, створення спеціальних фондів для фінансування програм, залучення іноземного та вітчизняного приватного капіталу, пільгове кредитування й оподаткування, преференції та використання позабюджетних коштів посилюють вплив держави на економіку регіонів.

Із централізованих джерел фінансуються витрати на нове будівництво, роботи з реконструкції підприємств базових галузей промисловості, агропромислового та військово-промислового комплексів, будівництво важливих природоохоронних об'єктів, тобто ті підприємства й галузі, які мають загальнодержавне значення. Також державою фінансуються витрати на прискорений розвиток галузей економіки окремих регіонів, які могли б якнайшвидше забезпечити стабільне надходження валютних коштів і зростання обсягів виробництва товарів народного споживання.

Особливим напрямком державної допомоги є фінансування структурної перебудови і реконверсії депресивних територій, тобто таких, де показники розвитку відстають від нормативних або середніх по регіону. Також допомога надається регіонам з відносно низьким рівнем промислового потенціалу та надлишком трудових ресурсів, гірським та іншим регіонам зі складними природно-географічними та екологічними умовами.

Державні регіональні програми це засіб регулювання розвитку економіки регіонів. Вони дають можливість найповніше узгодити територіальні та галузеві інтереси, створити реальні умови для зближення рівнів виробництва і споживання основних товарів широкого споживання в усіх регіонах. Цілі:

1. Активізація господарської діяльності та розвиток ринкових відносин у регіоні.
2. Забезпечення структурної перебудови господарських комплексів.
3. Вдосконалення спеціалізації.
4. Ліквідація локальних економічних криз.
5. Вирішення соціальних проблем.
6. Узгодження територіальних і галузевих інтересів.

Основні елементи регіональних програм і прогнозів розвитку регіонів:

- аналіз соціально-економічного стану;
- основні напрямки структурної перебудови;
- цільові установки в соціальній, економічній, природоохоронній сферах;
- визначення методів та етапів реалізації програм.

Схвалені КМ України заходи регіональних програм автоматично стають складовими ДПЕСР України.

3. Державна регіональна фінансова політика – сукупність державних фінансових заходів щодо забезпечення управління територіями країни,

вирішення їхніх фінансових проблем. ДРФП передбачає заходи щодо вдосконалення пропорцій розподілу доходів і видатків зведеного бюджету між державним і місцевими бюджетами відповідно до компетенції, функцій та обов'язків, які виконують центральні та місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Місцеві бюджети містять дві частини:

1. *Доходи* – власні, що належать суб'єкту бюджетного права, обминаючи бюджети вищого рівня (податки на майно, платежі за використання природних ресурсів, податки, збори, мито та інші власні доходи) та регулюючі (податок на прибуток, прибутковий податок з фізичних осіб, ПДВ, акцизи, дотації з державного і регіонального бюджетів, субвенції з регіональних бюджетів, кошти, отримані за взаєморозрахунками з бюджетами).

2. *Видатки* – фінансова підтримка галузей народного господарства, соціально-культурні заходи, управління, правоохоронна діяльність та інше. Бюджетна система України реформується способом її децентралізації, що узгоджується з досвідом інших європейських держав. Кількість держав, що розширюють бюджетно-податкові повноваження органів регіонального самоврядування, постійно зростає.

Місцеві бюджети є автономними і не входять до складу бюджетів вищого рівня.

Інструментом регулювання міжбюджетних відносин є міжбюджетні трансферти. Для їх розподілу використовують фінансовий норматив бюджетної забезпеченості. Він визначається шляхом ділення загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, на кількість мешканців чи споживачів соціальних послуг (коригується коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг в залежності від кількості споживачів).

Основні види міжбюджетних трансфертів: дотації вирівнювання визначається як перевищення обрахованого обсягу видатків над прогнозними показниками доходів, субвенції на здійснення програм соціального захисту, субвенції на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, установлених державою, субвенції на виконання інвестиційних проектів

До доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать: місцеві податки і збори, 75% плати за землю – для бюджетів міст, податок з власників транспортних засобів, % за тимчасове використання вільних бюджетних коштів тощо.

До видатків місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на місцеву пожежну охорону, позашкільну освіту, соціальний захист та забезпечення, місцеві програми тощо.

Місцевими податками і зборами є: готельний збір, за паркування, ринковий збір, збір за участь в бігах на іподромі, продаж лотерей, комунальний податок, збір за видачу ордера на квартиру тощо.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. У чому полягає сутність державної регіональної економічної політики?
2. Що є об'єктом державної регіональної політики?
3. Хто виступає суб'єктом державного регулювання регіонів?
4. Яка роль місцевого самоврядування у розвитку територій?
5. Які фактори впливають на якість державного регулювання розвитком регіонів?
6. Назвіть основні цілі державної регіональної політики.
7. Які функції у взаємовідносинах “регіон – центр” належать центру, а які регіону?
8. Назвіть основні принципи державної регіональної економічної політики.
9. Розкрийте суть та основні інструменти регіональної бюджетно-фінансової політики.
10. Які цілі та засоби реалізації соціальної та екологічної політики регіонів?
11. Розкрийте структуру державних регіональних програм.

Теми рефератів і доповідей

1. Спеціальні економічні зони: зміст та вплив на розвиток регіону.
2. Місцеві бюджети як фінансова основа соціально-економічного розвитку регіону.
3. Переваги та недоліки регіональної політики в Україні.

ТЕМА 11 СУСПІЛЬНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

1. Суспільний сектор в економіці та його регулювання.
2. Засоби регулювання та методи оцінки ефективності функціонування суспільного сектору економіки.
3. Фінансування діяльності установ СЗДУ.

1. У ринковій економіці держава бере на себе зобов'язання надавати чисті та змішані суспільні товари та послуги, які приватний сектор не продукує або виробляє в недостатній кількості.

Суспільний сектор економіки охоплює продукування і надання державою суспільних та квазісуспільних товарів та послуг, до яких відносять:

- державне управління (у тому числі ДРЕ);
- оборона;
- безпека людини, держави, суспільства;
- соціальний захист;
- охорона здоров'я;
- фізична культура і спорт;

- освіта;
- фундаментальні наукові дослідження;
- культура і мистецтво;
- охорона навколишнього середовища;
- шляхова інфраструктура тощо.

Сфера пропозиції *суспільних товарів* окреслює мінімально необхідні межі суспільного сектора економіки. А *сфера квазісуспільних* товарів розширює та доповнює суспільний сектор економіки, оскільки є зоною інтересів як державного, так і приватного сектора економіки (квазісуспільні товари продукуються і пропонуються державою та приватним сектором). *Суто суспільні продукти* (товари, роботи, послуги) продукуються й надаються тільки державою і задовольняють потреби усіх членів суспільства (*наприклад*, національна оборона, державна влада й управління тощо), їм притаманні такі характерні риси, як загальнодоступність і неконкурентність у споживанні (неможливість обмеження до них доступу з боку споживачів). *Квазісуспільні продукти* – це продукти (товари, роботи, послуги), пропозицію яких формує як приватний, так і державний сектор економіки (*наприклад*, освіта, охорона здоров'я, шляхова інфраструктура тощо). Але, оскільки пропозиція цих продуктів приватним сектором економіки є частковою, а отже недостатньою для повного задоволення суспільних потреб у цих продуктах, то держава забезпечує додаткову або й основну їх пропозицію (у тому числі через державні закупівлі, тобто організацію державою закупівель у приватного і змішаного сектора економіки з подальшою пропозицією суспільству), необхідну для нормального функціонування і розвитку суспільства. У сучасній ринковій економіці кількість суто суспільних товарів постійно скорочується до певних мінімальних обсягів та переліку, а квазісуспільних, навпаки, збільшується.

Згідно із системою національних рахунків до *сектору загального державного управління (СЗДУ)* відносять державні установи та організації:

- загального управління;
- фінансів;
- регулювання економіки;
- науково-дослідної діяльності;
- охорони навколишнього природного середовища;
- оборони;
- підтримування правопорядку;
- освіти;
- охорони здоров'я;
- фізкультури і спорту;
- культури й мистецтва;
- соціального забезпечення тощо.

Функціонування організацій та установ суспільного сектора пов'язане з наданням послуг як окремим особам, так і суспільству в цілому.

Завданням державного регулювання суспільного сектора економіки є забезпечення належного задоволення потреб суспільства (особистих і колективних) у суспільних і квазісуспільних продуктах. Це досягається через

організацію належного фінансування суспільного сектора економіки і державні закупівлі товарів та послуг (робіт), необхідних для задоволення суспільних (державних) потреб. Державне регулювання суспільного сектора здійснюється через бюджетне фінансування установ та організацій суспільного сектора та держзакупівлі товарів для суспільних (державних) потреб і стосується питань:

- забезпечення бюджетного фінансування суспільного сектора;
- забезпечення ефективного та цільового використання виділених суспільному сектору бюджетних коштів (у тому числі через держконтракти, тендери на поставки (закупівлю) продукції для суспільних потреб тощо і шляхом контролю за використанням бюджетних коштів установами й організаціями суспільного сектора);
- забезпечення функціонування прозорого та ефективного механізму державних закупівель продукції (товарів, послуг, робіт) для задоволення суспільних (державних) потреб.

2. Засоби регулювання та методи оцінки ефективності функціонування суспільного сектора економіки.

Формування і реалізація стратегії розвитку суспільного сектора економіки в Україні здійснюється на основі соціально-економічних прогнозів, ДПЕСР України та за допомогою державного і місцевого бюджетів, державних регіональних і галузевих програм.

Основними показниками, що характеризують стан та завдання розвитку сектору є такі:

- питома вага загальної суми державних доходів і витрат у ВВП;
- питома вага державних видатків на освіту, охорону здоров'я, національну оборону, правоохоронну діяльність, охорону навколишнього природного середовища і т. д. у державному бюджеті або у ВВП;
- обсяг державних видатків за відповідними напрямками на
- душу населення;
- нормативи, що визначають мінімальні стандарти споживання суспільних благ (прожитковий мінімум, розмір мінімальної заробітної плати, пенсії, гарантований мінімум послуг у галузі освіти, охорони здоров'я і т. п.);
- показники рівня життя населення.

Обґрунтування заходів, спрямованих на досягнення цілей розвитку суспільного сектора економіки здійснюється шляхом:

- прогнозування доходів та видатків державного бюджету та державних цільових фондів;
- планування обсягів продукції (робіт та послуг), необхідних для задоволення державних (суспільних) потреб;
- формування проектів державних контрактів на поставки (закупівлю) продукції (товарів, робіт, послуг), необхідної для задоволення державних (суспільних) потреб.

У практиці часто застосовується метод планування «від досягнутого рівня». Такий метод є більш-менш прийнятним за умов, коли суспільство в цілому задоволене станом суспільного сектора і не перебуває в процесі

глибоких соціально-економічних перетворень. За умов інтенсивних зрушень у розвитку суспільного сектору, суттєвих змін у попиті на суспільні блага на перше місце висувається пошук оптимальних альтернативних варіантів використання суспільних коштів. Для раціоналізації вибору варіантів використовується метод порівнювання ефективності. Цей метод дає певну корисну інформацію для прийняття рішень.

Аналіз ефективності дає змогу приймати обґрунтовані рішення не тільки в суспільному, а й у приватному секторах. Але вирішуються ці задачі по-різному. У підприємницькому секторі до уваги беруться приватні інтереси, у суспільному – спільні інтереси громадян (платників податків). Звідси впливає те, що й компоненти витрат, і складові результатів, необхідно оцінювати з урахуванням позитивних і негативних екстерналій (побічних наслідків).

Для оцінки ефективності у суспільному секторі використовують наступні методи:

- аналіз витрат і результативності;
- аналіз витрат і корисності;
- аналіз витрат і вигод.

Терміном “*аналіз витрат і результативності*” позначають сукупність аналітичних прийомів, які уможливають визначення обсягу витрат і ресурсів на досягнення тієї чи іншої специфічної мети, поставленої перед суспільним сектором, і вибір оптимальних рішень. Аналіз витрат і результативності передбачає порівнювання тільки однорідних результатів. Він не дає можливості визначити, який з варіантів використання ресурсів є найбільш ефективним, якщо вони передбачають досягнення непорівнянних результатів. Наприклад, що ефективніше – побудувати казарму, лікарню або збільшити набір студентів на юридичні факультети державних навчальних закладів? Такий метод відповіді на це питання не дає.

У разі, коли оцінці підлягає діяльність, що дає широкий спектр результатів, а також, коли результати суттєво відрізняються один від одного і за кількістю, і за якістю, доцільно застосовувати *аналіз витрат і корисності*. Цей метод є дещо ускладненою модифікацією методу аналізу витрат і результативності. Різниця полягає в тому, що під час аналізу витрат і корисності використовується умовне порівнювання близьких за характером результатів. Це досягається, як правило, за допомогою вагових коефіцієнтів, які визначаються експертним шляхом на підставі наперед визначених пріоритетів.

Метод *аналізу витрат і вигод* – це сукупність оцінних процедур, які уможливають порівнювання витрат й результатів проектів в універсальній вартісній формі. Використання цього методу пов'язане з труднощами, оскільки не всі суспільні блага можна вартісне оцінити (збільшення тривалості життя, зменшення злочинності і т. п.).

Спорідненість методів вирішення соціально-економічних проблем суспільства дає можливість широкого використання програмно-цільового методу планування.

3. Фінансування установ СЗДУ. Суспільний сектор економіки фінансується з різних джерел, але переважно за рахунок державного і місцевого

бюджетів. Джерела фінансування (їх використання) залежать від характеру продуктів суспільного сектора: чи це є суто суспільні товари, чи квазісуспільні товари (їх ще називають змішані товари).

Державними фінансами забезпечується надання суто суспільних товарів та квазісуспільних товарів у межах нормативів гарантованих обсягів їх споживання.

Фінансування пропозиції квазісуспільних товарів та послуг понад встановлений державою гарантований нормативний рівень їх споживання, а також приватних послуг, що надаються установами й організаціями суспільного сектора (державного сектора управління), здійснюється за кошти підприємств, громадських організацій і населення.

Зокрема, фінансування *органів влади та управління* здійснюється лише за рахунок державного і місцевих бюджетів. За рахунок ДБ здійснюється фінансування *національної оборони* (Збройних сил України), *СБУ, Державного комітету у справах охорони державного кордону, прокуратури і судових установ*.

Фінансування *освіти* здійснюється як за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, так і за рахунок інших джерел. Це пов'язано з тим, що освіта є квазісуспільним товаром. Крім фінансування закладів освіти, держава (у контексті регуляторної діяльності) здійснює контроль за додержанням ними державних стандартів у галузі освіти.

Бюджетне фінансування закладів освіти в Україні здійснюється за таким принципом:

- більшість середніх загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв, шкіл-інтернатів, дошкільних закладів фінансується за рахунок міських, районних та селищних бюджетів;
- деякі педагогічні ВНЗ, технікуми, коледжі, ІГГУ фінансуються з обласних бюджетів;
- ВНЗ третього і четвертого рівня акредитації фінансуються за рахунок ДБ.

Фінансування *охорони здоров'я* здійснюється також як за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, так і за рахунок інших джерел (страхових фондів, коштів громадян, коштів підприємств тощо). Це пов'язано з тим, що продукт системи охорони здоров'я є також квазісуспільним товаром. Тобто до системи ОЗ входять також заклади, які працюють на умовах госпрозрахунку; заклади державної форми фінансування, які мають у своїй структурі підрозділи, що надають деякі платні послуги тощо.

Установи системи охорони здоров'я, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів, поділяють на три групи:

- лікувально-профілактичні установи (лікарні, поліклініки, лікарські та фельдшерські пункти, станції швидкої медичної допомоги, переливання крові);
- санітарно-профілактичні установи (санітарно-епідеміологічні та дезінфекційні станції);
- установи і заклади обслуговування інвалідів війни, потерпілих від аварії на ЧАЕС, для проведення судово-медичних експертиз тощо.

Фінансування *соціально-культурних закладів та установ* також змішане. Принципи бюджетного фінансування цієї сфери такі:

- за рахунок ДБ фінансуються соціально-культурні заклади загальнодержавного значення, що належать до Міністерства культури і туризму;

- за рахунок місцевих бюджетів фінансується основна мережа культурно-освітніх закладів, театрів, клубів, бібліотек, музеїв, стадіонів тощо, які перебувають на балансі відповідних місцевих громад.

Фінансування *закладів соціального захисту населення* здійснюється за рахунок державного і місцевого бюджетів, а саме цільових фондів у межах державного бюджету, призначених для цілей соціального захисту та забезпечення населення: державних фондів соціального страхування, ПФ, ДФ зайнятості тощо.

Головним джерелом регулювання діяльності установ і організацій державного сектору, підтримки добробуту населення та ділової активності, поєднання соціальної справедливості та економічної ефективності, поточних і перспективних потреб суспільства є державний бюджет.

За умов, коли гостро бракує фінансових ресурсів, слід обґрунтовано визначати забезпечення витратних статей наявними ресурсами, скорочувати державні витрати і забезпечувати ефективно використання коштів. Для цього необхідним є впровадження таких заходів.

1. Здійснення державних закупівель товарів на конкурсній основі.

2. Розробка державної інвестиційної програми, що пов'язує державні джерела фінансування з недержавними.

3. Розробка й реалізація програми адресного надання пільг, субсидій, дотацій та інших соціальних допомоги окремим категоріям громадян з урахуванням рівня їхніх доходів.

4. Поетапна комерціалізація соціальних послуг, що надаються за рахунок бюджетних коштів.

5. Заборона нецільового використання державних коштів.

Отже, основним завданням державного регулювання суспільного сектора економіки повинно бути:

- забезпечення достатнього фінансування суспільного сектора;

- забезпечення цільового й ефективного використання коштів (бюджетних) організаціями й установами суспільного сектора з метою повнішого та якіснішого задоволення потреб суспільства як у цілому, так і окремих його осіб у суспільних та квазісуспільних товарах і послугах.

Для контролю та забезпечення цільового та ефективного використання установами й організаціями суспільного сектора бюджетних коштів запроваджено до обов'язкового складання такими установами й організаціями "єдиного кошторису доходів та видатків бюджетної установи, організації". Цей кошторис є основним документом, який визначає загальний обсяг, цільове надходження і щоквартальний розподіл коштів установи, організації суспільного сектора, яка фінансується за рахунок бюджету (державного чи місцевого). Єдиний кошторис складається усіма установами, які мають

бюджетне фінансування. Затверджуються кошториси разом зі штатними розкладами установ вищими організаціями. Фінансування таких установ без затвердження кошторису та штатного розкладу вищою установою забороняється.

Єдиний кошторис складається з двох розділів – доходів і видатків. Дохідна частина складається з бюджетних асигнувань та позабюджетних коштів. Видаткова частина – витрати за рахунок бюджетних асигнувань, позабюджетних надходжень. Сучасна бюджетна класифікація включає такі основні статті видатків.

1. Заробітна плата. Витрати на заробітну плату визначаються, виходячи з кількості ставок відповідної державної установи згідно із штатним розкладом, та розмірів середньої ставки на місяць (квартал, рік) відповідно до тарифікаційного списку.

2. Нарахування на заробітну плату. Включаються асигнування на виплату внесків із соціального страхування в установлених процентах від заробітної плати.

3. Канцелярські й господарські витрати. Плануються за окремими розрахунками витрати на опалення, освітлення, комунальні послуги та інші господарські витрати.

4. Службові відрядження та роз'їзди. Визначаються асигнування на оплату проїзду, добові і за проживання в готелі під час службових відряджень та роз'їздів, відряджень на курси, сесії, збори, конференції і т. д.

5. Витрати на навчання персоналу, науково-дослідницькі роботи.

6. Стипендії. Витрати на стипендії визначаються, виходячи з кількості студентів і розміру середньої стипендії.

7. Витрати на харчування. Кошти цієї статті забезпечують учнів, курсантів, військовослужбовців в установах охорони здоров'я і т. д. харчуванням з урахуванням належних норм харчування.

8. Витрати на придбання ліків установами охорони здоров'я.

9. Витрати на придбання інвентарю, спецвзуття, спецодягу, обмундирування, що визначаються, виходячи з існуючих норм і нормативів.

10. Витрати на придбання устаткування й механізмів.

11. Витрати на капітальний ремонт будинків і споруд та ін.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Перечисліть складові суспільного сектору економіки (ССЕ).
2. У чому полягає завдання державного регулювання ССЕ?
3. Які показники визначають стан і завдання розвитку ССЕ?
4. Розкрити механізм регулювання ССЕ.
5. Яким чином можна визначити оцінку ефективності функціонування ССЕ?
6. Розкрити зміст методу «аналізу витрат і результативності».
7. Розкрити зміст методу «аналізу витрат і корисності».
8. Розкрити зміст методу «витрат і вигод».

9. Які установи суспільного сектору мають змішану форму фінансування?

10. Які установи суспільного сектору фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів?

11. За яким принципом здійснюється фінансування закладів освіти?

12. Що являє собою «єдиний кошторис доходів та видатків бюджетної установи, організації) З якою метою складається?

13. Розкрити зміст інструменту «державні замовлення».

14. За якими напрямками здійснюються держзамовлення?

Теми рефератів і доповідей

1. Вплив держави на формування освітнього потенціалу.

2. Державні закупівлі та замовлення як засіб регулювання суспільного сектору економіки.

ТЕМА 12. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

1. Зміст та моделі соціальної політики.

2. Механізм реалізації соціальної політики.

3. Завдання та показники соціальної політики

4. Регулювання оплати праці, доходів та споживання населення.

1. Соціальна сфера – це підсистема національної економіки, тобто явища, процеси, види діяльності та об'єкти, які пов'язані з забезпеченням життєдіяльності суспільства, людини, задоволення їхніх потреб, інтересів.

Соціальна політика:

- це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні;

- це система правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання.

Метою соціальної політики держави є забезпечення стабільного, без заворушень і потрясінь, функціонування суспільства, досягнення суспільної злагоди та соціальної цілісності, належного рівня життєдіяльності людей; забезпечення кожному громадянину можливості вільно розвиватися, реалізовувати свої здібності, одержувати належний дохід, поліпшувати добробут.

Соціальна політика держави знаходить своє втілення у соціальних програмах і соціальній практиці та охоплює:

- регулювання соціальних відносин у суспільстві, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (в тому числі між роботодавцями і найманою робочою силою);

- вирішення проблем безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;

- розподіл і перерозподіл доходів населення;

- формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці і надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;
- створення системи соціального захисту населення;
- забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури);
- захист навколишнього середовища.

У світовій практиці виділяють такі *моделі соціальної політики держави*:

Американська (ліберальна) модель (США) соціальної політики – найбільш лібералізована, ґрунтується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку й обмеженні захистом лише тих осіб, хто не має, окрім соціальних виплат, інших доходів. При цьому забезпечується досить високий стандарт (рівень і якість) життя основної частини населення.

Шведська (соціал-демократична) модель соціальної політики (Швеція, Фінляндія, Норвегія) є найбільш соціалізованою моделлю, в якій економіка найбільшою мірою працює на людей і для людей. Основною метою економічної діяльності держави в економічній регуляторній моделі соціал-демократичного типу є власне соціальна складова, а отже, соціальна політика. Ця складова ДЕП є основним її елементом, і ДРЕ має чітко виражену соціальну спрямованість. Ознаки цієї економічної (регуляторної) моделі і відповідної їй моделі соціальної політики такі: висока частка ВВП (понад 60%), що перерозподіляється через державні фінанси; акумулювання в руках держави значних фінансових ресурсів; імператив ідеї рівності та солідарності у здійсненні соціальної політики; високий рівень соціального захисту населення, що забезпечується за державні кошти; профілактичні заходи у сфері зайнятості.

Німецька модель (Німеччина, Австрія, Франція), яка також характеризується високою часткою ВВП (близько 50%), що перерозподіляється через систему державних фінансів, і створенням розвинутої системи соціального захисту за рахунок залучення не тільки держави, але й підприємців.

Англосаксонська модель (Велика Британія, Ірландія, Канада) характеризується вищим рівнем та більшою активністю втручання держави у регулювання соціальної сфери та соціальних процесів, ніж у ліберальній моделі, але при цьому рівень оподаткування й перерозподілу ВВП через державні фінанси (до 40%) нижчий, ніж у соціал-демократичній і навіть німецькій моделях; рівним розподілом витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором економіки; пасивною політикою держави на ринку праці.

Японська модель соціальної політики ґрунтується на; політиці вирівнювання доходів; особливій політиці використання робочої сили (система довічного найму); домінуванні психології колективізму; солідарності у доходах; досягненні консенсусу між різними суб'єктами у вирішенні соціально-економічних проблем; визначенні питань підвищення рівня життя населення як національних пріоритетів.

Модель соціальної політики України має представляти собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перший дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для

самореалізації і самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення.

2. Механізм реалізації соціальної політики.

Процес реалізації державою соціальної політики, а саме вплив органів державної влади на розвиток соціальних відносин, умов життя та праці населення країни за допомогою різноманітних форм, методів та інструментів. До форм реалізації державної соціальної політики належать: *соціальний захист та соціальні гарантії*.

Соціальний захист – це система державних заходів щодо забезпечення належного достойного матеріального і соціального становища громадян країни. У плані економічно активного населення зміст соціального захисту полягає у здійсненні заходів щодо: кваліфікаційної підготовки до трудової діяльності; забезпечення можливості реалізації здібностей кожної особи у процесі трудової діяльності і сам процес такої діяльності; створення нових робочих місць і підтримки працівників, які втратили роботу.

Соціальні гарантії є системою обов'язків держави перед громадянами щодо задоволення соціальних потреб. Система соціальних гарантій стосовно економічно активного населення охоплює: визнання і забезпечення з боку держави загальнодоступності та безоплатності освіти; сприяння реалізації здібностей у процесі трудової діяльності; недопущення примусової праці й гарантування мінімізації втрат у зв'язку із закінченням трудової діяльності.

Щодо практичної *реалізації соціальної політики* існують три підходи: ринковий, соціальний і комбінований.

Ринковий підхід полягає у тому, що суспільство (в особі держави) бере на себе зобов'язання лише створити умови кожному члену суспільства для виявлення економічної активності та адекватного отримання доходу.

Соціальний підхід полягає у тому, що держава має гарантувати кожному громадянину доходи, не нижчі за межу малозабезпеченості.

Комбінований підхід полягає у поєднанні засад вищеназваних підходів. Власне, комбінований підхід сьогодні найчастіше застосовується в економічно розвинутих країнах, що забезпечує ефективність соціальної політики та високий рівень життя населення цих країн.

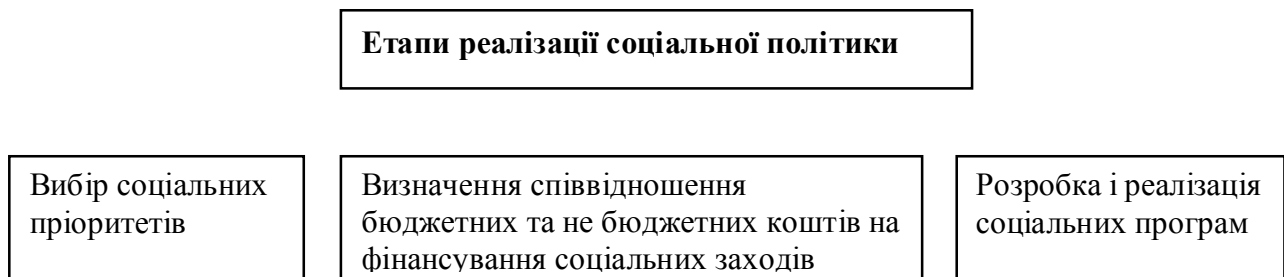
Проблема побудови нової соціальної політики полягає не тільки в посиленні соціального захисту окремих категорій населення (пенсіонерів, студентів, інвалідів, багатодітних сімей тощо). За ринкових умов кожна працездатна людина мусить сама забезпечити добробут своєї сім'ї. Проте для побудови системи матеріального самозабезпечення необхідні належні макроекономічні передумови. Створення таких передумов – важлива складова державного регулювання соціальної політики.

Світовий досвід свідчить, що створення макроекономічних передумов, які сприяють матеріальному самозабезпеченню працездатних осіб є дуже ефективним засобом соціального захисту в країнах Західної Європи, особливо в скандинавських країнах.

Основними *об'єктами соціальної політики* є ринок праці та зайнятість; трудові відносини; оплата праці і доходи населення; система соціального

забезпечення і захисту населення; елементи соціальної інфраструктури; громадяни як споживачі.

Суб'єктом соціальної політики в Україні є держава в особі відповідальних за вироблення і здійснення такої політики органів законодавчої та виконавчої влади: ВР України; Президент України; КМ України; міністерства праці та соціальної політики, у справах сім'ї та молоді, охорони здоров'я, освіти і науки, культури і туризму, інші міністерства і відомства; органи місцевої державної влади (місцеві держадміністрації) та місцевого самоврядування. Активну участь у здійсненні соціальної політики беруть також: політичні, громадські організації; політичні партії; профспілки; фонди; асоціації громадян тощо.

Рис.12.1 – Етапи реалізації соціальної політики

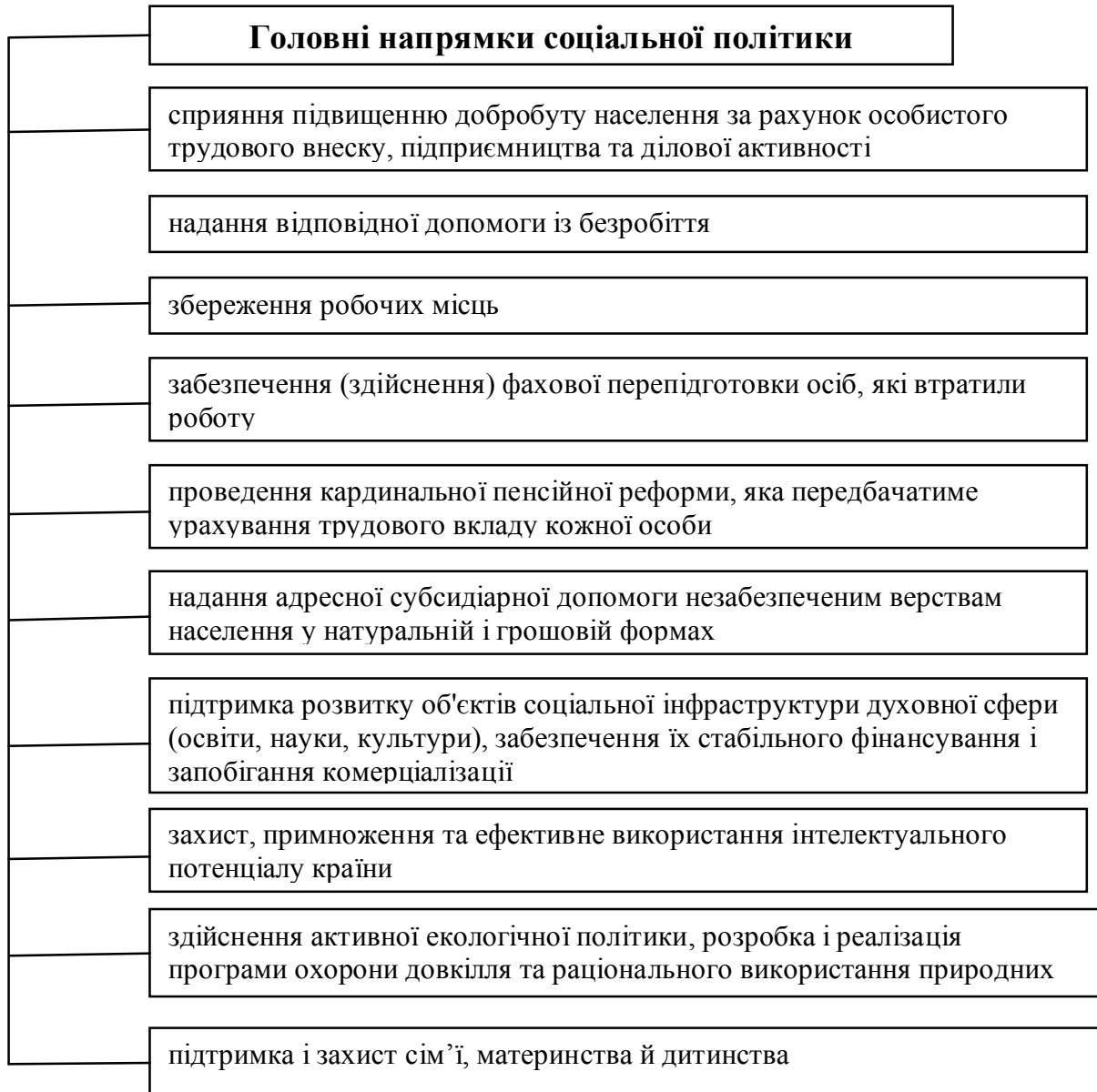
До основних засобів впливу держави на розвиток соціальної сфери в Україні належать:

- правове забезпечення соціального захисту населення. Прийняття відповідних законодавчих актів;
- прямі державні витрати з бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери (розвиток освіти, науки, медичне обслуговування, охорону навколишнього середовища тощо);
- впровадження ефективної та справедливої системи оподаткування індивідуальних доходів та майна громадян;
- запровадження соціальних трансфертів у вигляді різного виду субсидій; прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці;
- створення мережі центрів служб зайнятості й бірж праці;
- встановлення екологічних і соціальних стандартів та нормативів, контроль за їх дотриманням;
- запровадження гарантій щодо рівня доходів (мінімальна ЗП);
- державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (подолання бідності, екологічні, житлові, медичні, освітні та інші);
- державне регулювання цін і ціноутворення;
- обов'язкове державне соціальне страхування у різних формах;
- пенсійне забезпечення;
- розвиток державного сектора економіки, виробництво та пропозиція суспільних товарів і послуг;
- підготовка та перепідготовка кадрів;
- організація оплачуваних громадських робіт;

- стимулювання професійної та територіальної мобільності населення;
- соціальне партнерство та ін.

3. Завдання та показники соціальної політики

Соціальна політика в Україні повинна, з одного боку, бути спрямована на збереження та відтворення трудового потенціалу країни, утвердження мотивації високоефективної, продуктивної праці, запобігання безробіттю, а з іншого, на дотримання мінімально необхідних стандартів життєвого рівня населення.

Рис.12.2 – Напрямки соціальної політики в Україні

До стратегічних цілей (завдань) дерева цілей державної соціальної політики в Україні належать такі завдання:

- надання економічним реформам соціального змісту;
- налагодження ефективного механізму взаємодії держави і суспільства у соціальній сфері;

- забезпечення належних (гідних людини) і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян;
- створення для кожної особи умов, можливостей, гарантій реалізації своїх здібностей, одержання доходів відповідно до результатів праці, таланту, компетентності;
- стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення і підтримка середнього класу як основи заможного і стабільного суспільства;
- забезпечення умов для демографічного відтворення населення;
- оптимізація ситуації на ринку праці;
- гармонізація відносин між різними соціальними групами населення і формування почуття соціальної солідарності громадянського суспільства;
- формування ефективної системи соціального страхування і соціального захисту населення, що передбачає необхідність прийняття Соціального кодексу (законів) – уніфікованого єдиного законодавства з питань соціального страхування і соціального захисту населення України. Сьогодні діє понад 40 законів, що регулюють проблеми соціального страхування і захисту населення, які у дечому дублюються, а у дечому входять у суперечності; запровадження єдиного соціального податку нарівні 20% (зараз встановлені обов'язкові відрахування у державні ПФ, фонд зайнятості, фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та профзахворювань, фонд соціального страхування у випадку тимчасової втрати працездатності та витратами зумовленими народженням та похованням); запровадження таких обов'язкових і взаємопов'язаних (тобто їх поступове зрівнювання, зближення) соціальних стандартів, як межа бідності та прожитковий мінімум і єдиної тарифної сітки, на яких повинна будуватися політика у сферах оплати праці, соціального забезпечення й соціального захисту населення тощо;
- реформування пенсійної системи (перехід до трирівневої, солідарної державної, накопичувально-змішаної (державної та корпоративної) системи пенсійного страхування);
- реформування системи медичного обслуговування на засадах запровадження обов'язкового медичного страхування, поєднання елементів страхової і безкоштовної медицини тощо;
- розвиток соціальної інфраструктури, створення умов для патріотичного виховання і всебічної якісної освіти й духовного розвитку дітей та молоді;
- зміцнення сім'ї, підвищення її ролі у суспільстві;
- створення ефективної системи захисту довкілля та екологічної безпеки населення через проведення активної екологічної політики.

Для відображення та оцінки соціальної політики використовується низка узагальнених та окремих показників. До *основних показників, за допомогою яких відображають та оцінюють соціальну політику, належать:*

- соціально-демографічні показники (кількість населення, його склад за статтю, віком, соціальним станом; особливості відтворення й міграції населення);

- узагальнювальні показники добробуту населення (НД на душу населення, сукупні ресурси для споживання та невиробничого будівництва, обсяг основних фондів невиробничого призначення);

- показники, які характеризують умови й оплату праці (кількість робітників, зайнятих ручною працею, темпи скорочення застосування ручної праці, підвищення кваліфікації робітників і спеціалістів, оплата праці зайнятих у народному господарстві);

- показники розвитку сфери послуг;

- показники зростання доходів і споживання населення (динаміка і структура реальних доходів населення, обсяги продажу товарів на душу населення, споживання продуктів харчування і непродовольчих товарів);

- показники, які оцінюють (характеризують) результативність соціальної політики (рівень життя населення, якість життя населення).

Рівень і якість життя є інтегрованими показниками соціально-економічного розвитку країни, що відображає міру задоволення матеріальних, соціальних та духовних потреб людей, яку забезпечує сукупність матеріальних і соціальних умов (благ) життя. До основних елементів, що визначають рівень життя, належать: рівень і структура споживання матеріальних благ (продуктів харчування та непродовольчих товарів); рівень споживання послуг установ побутового обслуговування, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення, фізкультури; рівень забезпечення житлом.

Оцінка рівня життя населення в Україні та його державне регулювання здійснюється за допомогою таких *показників* соціальних гарантій населення, як: прожитковий мінімум (мінімальний споживчий бюджет); величина вартості прожиткового мінімуму; вартісна величина "споживчого кошика" продуктів харчування; межа малозабезпеченості; мінімальна і середня заробітна плата, мінімальна і середня пенсія тощо.

Споживчий бюджет – це балансовий розрахунок, який характеризує обсяг і структуру споживання населенням матеріальних благ і послуг. Споживчий бюджет складається з індивідуального бюджету, що формується індивідуальними доходами, та грошової оцінки послуг, які надаються населенню із суспільних фондів споживання. Розрахунки споживчого бюджету здійснюються у цінах відповідних років.

Прожитковий мінімум (мінімальний споживчий бюджет) – це мінімальна кількість життєвих засобів, необхідних для підтримки життєдіяльності людини. Цей показник визначає нижню межу суспільно необхідного рівня життя за певних умов розвитку суспільства.

В аналізі прожиткового мінімуму враховують фізіологічний мінімум (вартість товарів та послуг, необхідних для задоволення тільки основних фізіологічних потреб. Причому протягом відносно короткотривалого періоду, без врахування витрат на придбання одягу, взуття та інших непродовольчих товарів) та соціальний мінімум або бюджет мінімального достатку (мінімальні норми задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб, тобто вартість

товарів та послуг, визначених суспільством як необхідних для збереження прийняттого рівня життя).

Прожитковий мінімум (мінімальний споживчий бюджет) визначається на основі так званого *кошика споживача* – вартості стандартного набору товарів та послуг масового споживання у конкретній країні у певний час.

Обумовлюють прожитковий мінімум такі фактори, як ціни, інфляція та кількісна оцінка набору споживчих благ та послуг. Але за умов інфляції, спаду виробництва мінімальні споживчі кошики та мінімальні споживчі бюджети втрачають практичне значення.

Мінімальний споживчий бюджет та величина вартості прожиткового мінімуму як інструменти соціальної політики використовують:

- у ролі орієнтирів для регулювання доходів і витрат населення;
- для обґрунтування розмірів оплати праці;
- для оцінки матеріальних і фінансових ресурсів, необхідних для реалізації поточних та перспективних соціальних програм;
- для регулювання міжгалузевого зростання заробітної плати, співвідношення в оплаті праці між галузями.

Одним з важливих показників рівня життя населення є вартісна величина *межі малозабезпеченості* – це величина сукупного доходу на душу населення, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів та послуг на встановленому законодавством мініальному рівні.

До системи державного регулювання рівня життя входять: індексація грошових доходів населення – захист найменш забезпечених верств (державні пенсії, стипендії, соціальна допомога); компенсація – відшкодування подорожчання окремих видів товарів та послуг і передбачає виплату різниці у цінах громадянам або їх окремим групам; субсидування – грошова допомога для оплати споживання окремих видів товарів та послуг.

Для формування заходів та оцінки результативності соціальної політики у світовій практиці використовують також показник *індексу вартості життя*, який являє собою індекс роздрібних цін спеціального набору товарів та послуг, що входять у бюджет середнього споживача (споживчий кошик) і становить прожитковий мінімум.

Поняття якості життя конкретизує категорію рівень життя. В ООН, наприклад, для оцінки якості життя запропоновано індекс якості життя, який характеризує: рівень освіти; медичного обслуговування; тривалість життя; ступінь зайнятості населення; платоспроможність населення; доступ до політичного життя та інше. Конкретними показниками оцінки якості життя є Кількість автомобілів, телефонів, квадратних метрів житла, лікарняних ліжок на одну людину (на одну тисячу населення), якість медичного обслуговування тощо.

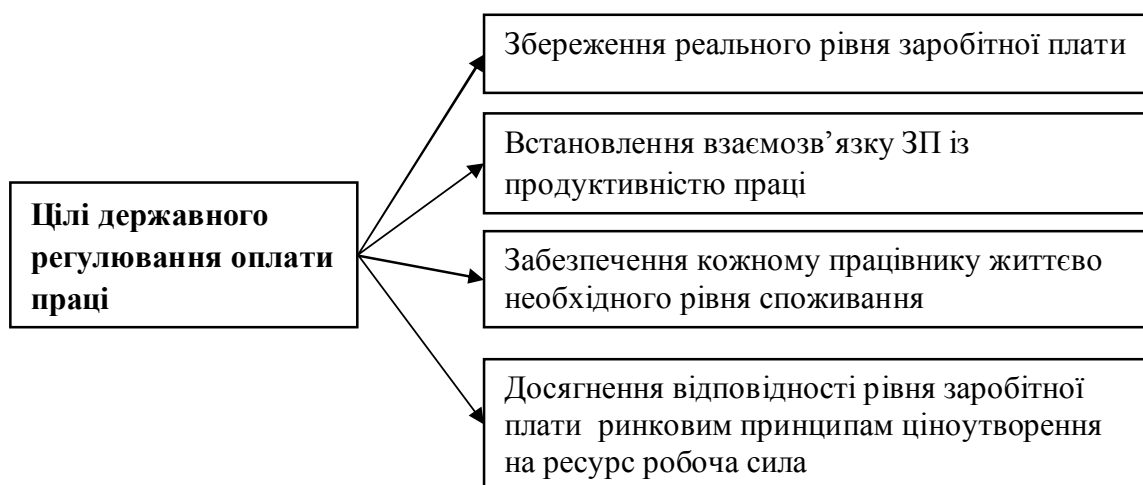
Одним із найважливіших показників рівня життя населення, його добробуту є реальні доходи населення, на підставі яких здійснюється прогнозування загального обсягу, структури і динаміки споживання населенням матеріальних благ та послуг, складу і джерел доходів населення, розмірів і рівнів диференціації доходів окремих соціальних груп.

4. Регулювання оплати праці, доходів та обсягу споживання населення. Складовою механізму державної соціальної політики є політика доходів та регулювання оплати праці як основної складової грошових доходів населення.

Заробітна плата (ЗП) як основна складова грошових доходів населення, а саме її величина:

- впливає на загальні показники соціально-економічної ефективності НЕС в цілому;
- є обґрунтуванням стимулів до праці;
- основним джерелом доходів трудових верств населення.

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Рис.12.3 – Цілі державного регулювання оплати праці

Оплата праці складається із двох частин: основної та додаткової ЗП.

Основна ЗП працівника залежить від результатів його праці і визначається тарифними ставками, посадовими окладами, а також надбавками і доплатами, що не перевищують встановлені законодавством розміри.

Додаткова оплата праці залежить від результатів діяльності підприємства і встановлюється у вигляді премій, винагород та інших виплат, які не передбачені або понад розміри встановлені (передбачені) чинним законодавством.

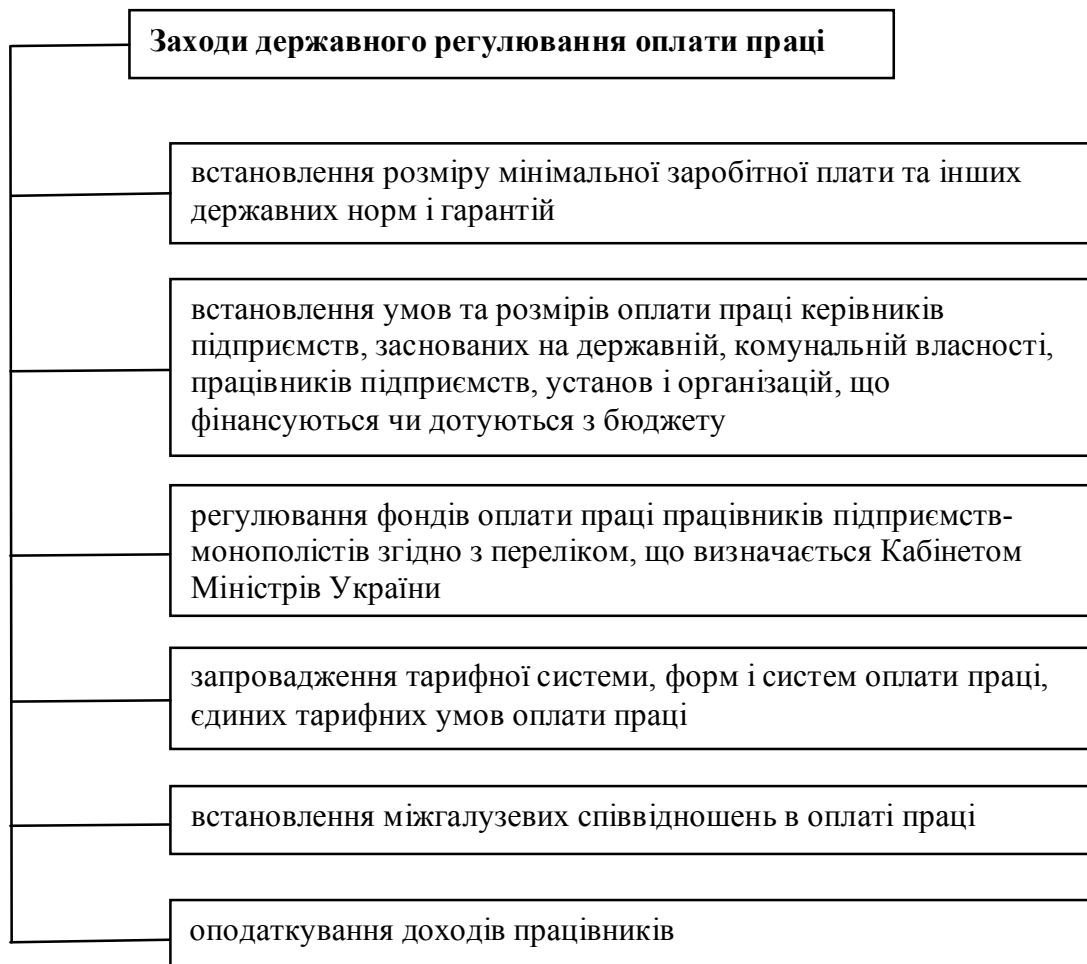
Джерелом коштів на оплату праці працівників госпрозрахункових підприємств є частина доходу та інші кошти, одержані внаслідок їхньої господарської діяльності. Для установ і організацій, що фінансуються з бюджету, – це кошти, які виділяються з відповідних бюджетів, а також частина доходу, одержаного внаслідок господарської діяльності та з інших джерел.

Організація оплати праці у багатьох країнах є внутрішньофірмовою справою, яка регулюється угодою між власниками виробництва (бізнесу) та профспілками, що захищають інтереси найманих працівників. В Україні правові, економічні й організаційні засади оплати праці визначають: Закон України "Про оплату праці" (1995 р.); Кодекс законів про працю в Україні (ст. 94-117); Закон України "Про колективні договори і угоди"; ГК України та інші нормативні акти.

Чинне законодавство України розмежовує *сфери державного й договірної регулювання оплати праці*, запроваджує систему соціального партнерства, розширює та закріплює права трудівників на належну оплату праці. Отже, в Україні згідно з чинним законодавством застосовується державне і договірне регулювання оплати праці. Організація оплати праці здійснюється на підставі: законодавчих та інших нормативних актів; генеральної угоди на державному рівні; галузевих, регіональних угод; колективних договорів; трудових договорів.

Суб'єктами організації оплати праці є: органи державної влади та місцевого самоврядування; власники, об'єднання власників або їх представницькі органи; професійні спілки, об'єднання професійних спілок або їх представницькі органи; працівники.

Договірне регулювання ЗП в Україні ґрунтується на системі тарифних угод, що укладаються на міжгалузевому (генеральна тарифна угода), галузевому (галузева тарифна угода), регіональному (регіональна тарифна угода) та виробничому (тарифна угода як частина колективного договору) рівнях.

Рис. 12.3 – Заходи державного регулювання оплати праці

До *методів прямого впливу* належить регулювання оплати праці за допомогою: встановлення мінімальної заробітної плати (МЗП) та інших державних норм і гарантій; запровадження тарифної системи, форм та систем оплати праці, єдиних тарифних умов оплати праці; встановлення міжгалузевих співвідношень в оплаті праці; встановлення умов і розмірів оплати праці в бюджетних організаціях й установах; визначення і встановлення максимальних розмірів посадових окладів керівників державних підприємств.

До *методів непрямого впливу* належать: регулювання розміру доходу, що спрямовується на оплату праці на підприємстві; оподаткування підприємств і доходів працівників тощо.

В Україні законодавчо встановлюється *мінімальна заробітна плата* та мінімальні ставки компенсаційних доплат (за роботу у несприятливих, шкідливих та небезпечних умовах тощо) залежно від стану економічного розвитку країни, досягнутого рівня продуктивності праці, середньої заробітної плати і вартості мінімального споживчого бюджету.

Мінімальна зарплата (МЗП) – це гарантований державою соціальний мінімум нетарифікованої праці. Тобто це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче від якого не може

проводитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт).

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання.

Функція МЗП – мотивація власника робочої сили до участі у праці.

Вимоги до МЗП:

- незначний відрив від мінімального споживчого бюджету;
- визначення рівня заробітної плати за міжнародними стандартами;
- своєчасне коригування відповідно до економічних і соціальних змін у суспільстві;
- збереження нормального співвідношення між мінімальною і середньою ЗП шляхом: 1) «підтягування» рівня МЗП до середньої; 2) стримування зростання середньої і максимальної ЗП (через механізм податків).

Законом “Про оплату праці” передбачається, що мінімальна заробітна плата повинна встановлюватися у розмірі, не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості у розрахунку на працездатну особу.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України, як правило, один раз на рік у законі про Державний бюджет України з урахуванням пропозицій, вироблених шляхом переговорів, представників професійних спілок, власників або уповноважених ними органів, які об'єдналися для ведення колективних переговорів та укладення генеральної угоди. Розмір мінімальної заробітної плати може переглядатися під час внесення змін до закону про Державний бюджет України залежно від зростання індексу цін на споживчі товари і тарифів на послуги за угодою сторін колективних переговорів. Зміни розміру мінімальної заробітної плати іншими законами України та нормативно-правовими актами є чинними тільки після внесення змін до закону про Державний бюджет України на відповідний рік.

Мінімальні розміри ставок (окладів) заробітної плати як мінімальні гарантії в оплаті праці визначаються генеральною угодою.

Як уже зазначалося, державне регулювання оплати праці здійснюється також шляхом запровадження тарифної системи, форм і систем оплати праці, єдиних тарифних умов оплати праці. *Тарифна система оплати праці* є основою організації та регулювання оплати праці, яка включає: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники). Використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників - залежно від їх кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є основою формування та диференціації розмірів заробітної плати.

Тарифна сітка (схема посадових окладів) формується на основі: тарифної ставки робітника першого розряду, що встановлюється у розмірі, не нижчому, ніж визначений генеральною (галузевою) угодою; міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів).

Тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники) розробляються Міністерством праці та соціальної політики України.

Умови розміру оплати праці працівників установ та організацій, що фінансуються з бюджету, визначає Кабінет Міністрів України постановою "Про оплату праці працівників на основі єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери" (2002 р.) в останній редакції' від 01.09.2005 року.

Договірне регулювання ЗП в Україні ґрунтується на системі тарифних угод на міжгалузевому, галузевому та виробничому рівнях. На державному рівні таку угоду укладають КМ України і профспілкові об'єднання з метою забезпечення ефективного господарювання у державному секторі економіки, захисту інтересів працівників, запобігання можливим негативним соціальним наслідкам реформування економіки.

Щодо осіб, які працюють або працевлаштовуються за трудовими договорами на певний термін чи на час виконання певної роботи, застосовується *контрактна форма оплати праці*. У контрактах за угодою сторін визначаються умови оплати праці та матеріального забезпечення, умови підвищення чи зниження договірного розміру оплати праці, встановлення надбавок і доплат, премій і винагород за підсумками роботи, участі у прибутках підприємства, організації, установи, підприємця-фізичної особи. При цьому розміри виплат залежать від виконання умов контракту, але не можуть бути нижчі, ніж це передбачено законодавством про оплату праці, тарифними угодами і колективними договорами.

Забезпечують реалізацію державної політики оплати праці Міністерство праці та соціальної політики, регіональні управління (відділи) праці й соціальних проблем місцевих держадміністрацій, фінансові органи, органи ДПА, професійні спілки та інші органи (організації), що представляють інтереси найманих працівників.

Рис. 12.4 – Складові державної політики заробітної платні в Україні на сучасному етапі

Складовою механізму державної соціальної політики є *політика доходів*. У ринковій НЕС вона поряд із конкурентною та стабілізаційною політикою сприяє вирівнюванню доходів і забезпеченню умов для підтримки певних життєвих стандартів та всебічного розвитку усіх членів суспільства.

Планування та регулювання доходів повинно враховувати об'єктивний *принцип нерівності формування й розподілу доходів* у ринкових економічних системах, що пов'язано із різницею у фізичних та розумових здібностях людей, їх освіті та професійній кваліфікації, складі сімей, наявності власності тощо. Але коли диференціація доходів є надто великою, виникає бідність, що є причиною соціальної напруги і можливого соціального збурення в суспільстві.

У сфері розподільчих відносин потрібна реальна взаємодія економічних критеріїв, пов'язаних з вимогами економічної раціональності, і соціальних критеріїв, що передбачають забезпечення умов для всебічного розвитку всіх членів суспільства.

Рис.12.5 – Державна політика перерозподілу доходу

Для забезпечення стабільності у суспільстві держава повинна регулювати надмірну нерівність доходів в окремих членів суспільства. З цією метою застосовується: податкова політика, політика держвидатків, спеціальні програми. Такі заходи встановлюються в законодавчому порядку і систематично переглядаються відповідно до соціально-економічного рівня розвитку суспільства.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Розкрийте основні принципи соціальної політики.
2. Назвіть основні соціальні пріоритети стратегічного характеру
3. У чому полягають завдання соціальної політики?
4. Що таке соціальні амортизатори? Яку роль вони відіграють в економіці?

5. Якими методами держава регулює попит на робочу силу?
6. Особливості державного регулювання ринку праці в умовах перехідної економіки.
7. Назвіть елементи механізму розподілу та перерозподілу доходів.
8. Які цілі ставить держава, регулюючи оплату праці?
9. Чим обумовлюється рівень життя населення?
10. Яку роль у соціальній політиці відіграє соціальне страхування?
11. Назвіть основні форми та принципи соціального страхування.

Теми рефератів і доповідей

1. Державне регулювання ринку праці та зайнятості населення.
2. Система соціального захисту в Україні.
3. Головні напрямки соціальної політики в Україні на сучасному етапі.

ТЕМА 13. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Зміст природоохоронної діяльності держави.
2. Механізм та інструменти природоохоронної діяльності.

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів і гарантування екологічної безпеки життєдіяльності людини є обов'язковою умовою ефективного функціонування та нормального розвитку людського суспільства. В розвинених країнах світу у справу охорони довкілля, використання прогресивних засобів природокористування вкладаються значні інвестиції. Економіці України притаманно: структурна деформація народного господарства (розвиток сировинно-добувних, екологічно небезпечних галузей); висока питома вага ресурсномістких та енергоємних технологій; високий рівень забруднення атмосферного повітря, водного басейну, землі та ін.

Усі екологічні проблеми можна поділити на дві групи:

- 1) проблеми, викликані природним ходом змін умов життя – клімату, ґрунтів, водного режиму тощо.
- 2) наслідки, що виникають в природі в результаті господарської діяльності людини – нераціонального використання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Ці проблеми є предметом державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

З погляду на роль і місце природних ресурсів і природного середовища у розвитку економіки розрізняють *два типи економічного розвитку: техногенний і сталий*. Характерними рисами техногенного типу є виснажування використання не відновлюваних видів природних ресурсів (корисні копалини) і надмірна експлуатація відновлюваних ресурсів (ґрунту, лісів) з швидкістю, що перевищує можливості їх відтворення та відновлення. Стратегія сталого типу економічного розвитку забезпечує задоволення потреби майбутніх поколінь. Прихильники сталого розвитку підкреслюють незворотний характер шкоди, заподіяної в результаті нераціонального використання природних ресурсів.

Нині в Україні відбувається трансформація економічної стратегії в напрямку становлення сталого типу економічного розвитку.

Метою державного регулювання природоохоронної діяльності є реалізація природоохоронного законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення комплексних ефективних заходів щодо використання природних ресурсів, досягнення узгодження та координованості дій державних і громадських органів управління.

Відносини в галузі охорони навколишнього середовища в Україні регулюються Законом «Про захист навколишнього середовища», а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону й використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

До *основних принципів* охорони навколишнього середовища належать:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності.

- гарантування екологічно безпечного середовища для життя та здоров'я людей.

- превентивний (запобіжний) характер заходів з охорони навколишнього природного середовища.

- екологізація матеріального виробництва на засаді комплексності рішень з питань охорони навколишнього середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій.

- збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів.

- науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на підставі поєднання міждисциплінарних знань екологічних і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища.

- обов'язковість екологічної експертизи.

- гласність і демократизм у прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування в населення екологічного світогляду.

- науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище.

- безплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності.

- стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища та псування якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

- вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням міри антропогенної змінності

території, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку.

- поєднання заходів щодо стимулювання охорони й відповідальності за псування навколишнього середовища.

- вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на засаді широкого міжнародного співробітництва.

Рис. 13.1 – Структура системи регулювання природоохоронною діяльністю в Україні

Об'єкти, що підлягають державній охороні та регулюванню використання на території України:

- навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів;

- природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліси та інша рослинність, тваринний світ);
- ландшафти та інші природні комплекси;
- території та об'єкти природно-заповідного фонду України;
- здоров'я й життя людей.

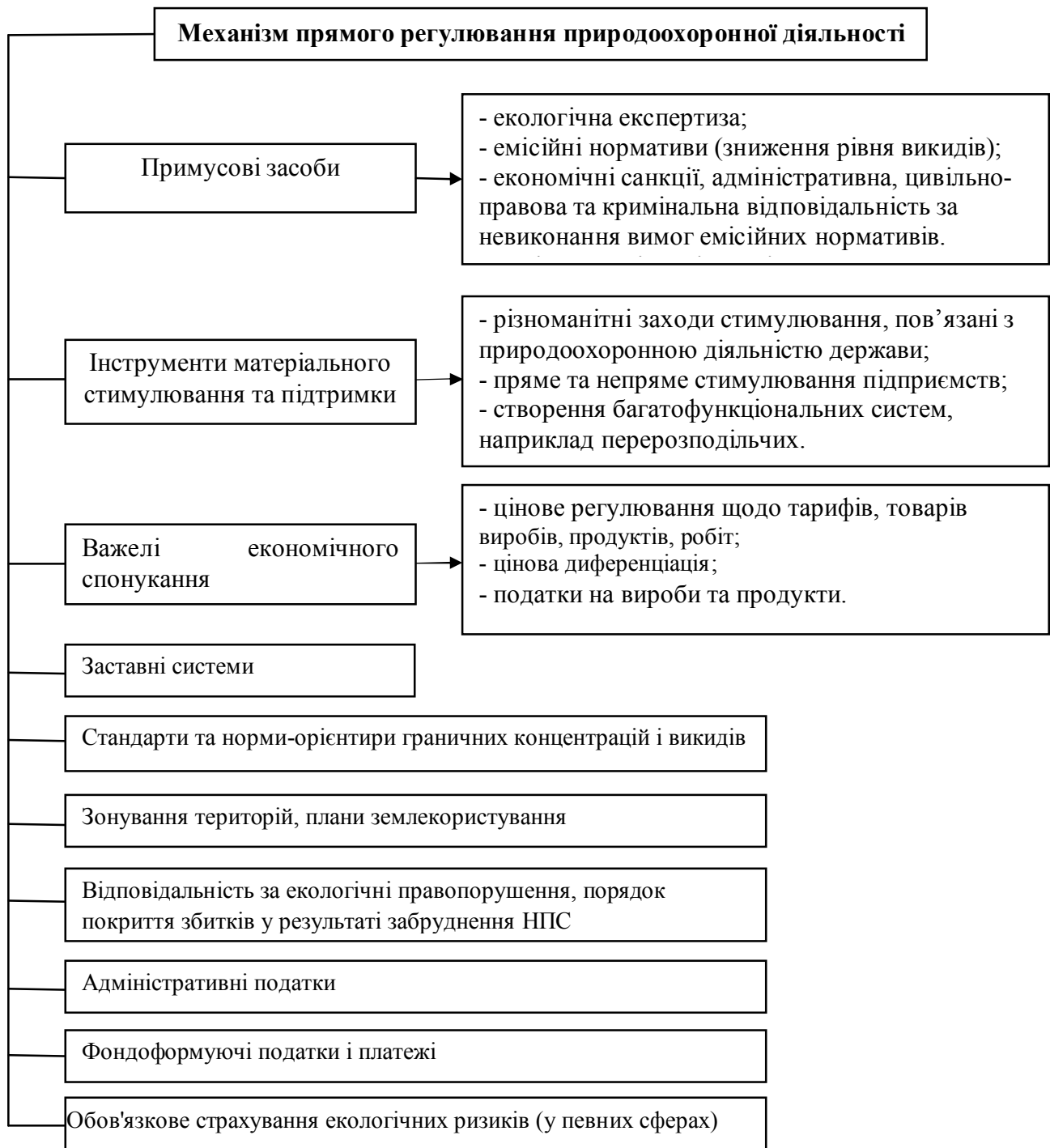
Організовує регулювання природоохоронної діяльності відповідна *система органів управління в галузі охорони НПС* (рис.13.1.), котрі уповноважені здійснювати організаційно-розпорядчі, координаційні, консалтингові, організаційно-експертні, контрольні функції в галузі екологічної безпеки, охорони НПС і раціонального використання природних ресурсів.

2. Механізм та інструменти природоохоронної діяльності.

Рис.13.2 – Засоби державного регулювання природоохоронної діяльності

Механізм регулювання природоохоронної діяльності становить систему активних законодавчих, адміністративних і економічних заходів і важелів впливу, які використовують державні органи різного рівня для примушування забруднювачів навколишнього середовища обмежити викиди шкідливих речовин у природні й техногенні середовища, а також для матеріального стимулювання сумлінних природокористувачів.

Рис.13.3 – Механізм прямого регулювання природоохоронної діяльності

Сучасний механізм прямого регулювання природоохоронної діяльності є досить гнучким і дає можливість диференційовано підходити до об'єктів регулювання, різних екологічних ситуацій та визначати напрямок та міру жорсткості регулювання, а саме передбачає як застосування санкцій, штрафів тощо, так і надання державної допомоги, наприклад, підприємствам, зокрема на технічне переозброєння тощо.

Комплексним засобом державного регулювання є *державні екологічні програми*. Розробляються і приймаються такі (державні (національні), міждержавні, регіональні, місцеві та інші територіальні) екологічні програми з метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності України з організації та координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу.

Порядок розробки державних екологічних програм визначає Кабінет Міністрів України.

Розробляють програми на основі систематичних комплексних наукових досліджень навколишнього природного середовища та природних ресурсів. Такі дослідження проводяться з метою розробки наукових основ охорони навколишнього природного середовища і природних ресурсів та раціонального їх використання, гарантування екологічної безпеки. Координацію та узагальнення результатів цих досліджень здійснюють Академія наук України та Міністерство екології та природних ресурсів.

До важелів державного регулювання природоохоронної діяльності, тісно пов'язаних (забезпечувальних) з програмним методом регулювання природоохоронної діяльності, належать *спостереження, прогнозування, облік та інформування в галузі НПС*.

Так, з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обгрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні *створено систему державного моніторингу (спостереження) навколишнього природного середовища*.

Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється Міністерством України з питань екології та природних ресурсів й іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища. Зазначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень.

Спеціально уповноважені державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію *короткострокового і довгострокового прогнозування змін навколишнього природного середовища*, які повинні враховуватися у процесі розробки і виконання програм та заходів щодо охорони навколишнього середовища, використання і відтворення природних ресурсів та гарантування екологічної безпеки.

Для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання ведуть *державні кадастри природних ресурсів* – документи, які ухвалює законодавча влада і які призначено для забезпечення органів місцевої влади, підприємств, організацій, установ відомостями про стан природних ресурсів з метою їх раціонального використання та охорони, регулювання правових та економічних відносин, обґрунтування плати за використання.

До найважливіших кадастрів природних ресурсів, що схвалені та діють в Україні, є *Кадастр земельних ресурсів*, який містить документи про правовий режим земель, їх розподіл між власниками та землекористувачами за категоріями земель, відомості про якісну характеристику й цінність земель. Земельний кадастр ведуть за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

Запровадження державного земельного кадастру забезпечується проведенням топографічно-геодезичних, картографічних, ґрунтових, геоботанічних та інших обстежень і розвідок, реєстрацією землеволодінь, землекористувань та договорів оренди землі, обліком кількості і якості землі, бонітуванням та економічною оцінкою землі.

Спеціальному державному обліку підлягають об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й розміри шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього.

До важливих інструментів державного регулювання природоохоронної діяльності належить *екологічна експертиза*. Екологічній експертизі підлягають:

- проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, генеральних планів населених пунктів, схем районного планування та інша передпланова і передпроектна документація;
- техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти на будівництво й реконструкцію (розширення, технічне переозброєння) підприємств та інших об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, незалежно від форм власності і підпорядкування, в тому числі військового призначення;
- проекти інструктивно-методичних і нормативно-технічних актів та документів, які регламентують господарську діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище;
- документація щодо створення нової техніки, технології, матеріалів і речовин, у тому числі та, що закуповується за кордоном;
- матеріали, речовини, продукція, господарські рішення, системи й об'єкти, впровадження або реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічно небезпечні об'єкти та комплекси, в тому числі військового та оборонного призначення.

Державну екологічну експертизу проводять експертні підрозділи чи спеціально створювані комісії Міністерства з питань екології та природних

ресурсів і його органи на місцях на основі принципів законності, наукової обґрунтованості, комплексності, незалежності, гласності та довгострокового прогнозування.

Завданнями державної екологічної експертизи є:

- визначення екологічної безпеки господарської та іншої діяльності, яка може нині або в майбутньому прямо або опосередковано негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища;
- встановлення відповідності передпроектних, передпланових, проектних та інших рішень вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- оцінка повноти й обґрунтованості передбачуваних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та здоров'я населення, яку здійснює спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів разом з спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я.

Висновок державної екологічної експертизи після затвердження Міністерством з питань екології та природних ресурсів є обов'язковим для виконання. Позитивний висновок є підставою для відкриття фінансування всіх програм і проектів.

Наступним засобом державного регулювання природоохоронної діяльності є *стандартизація і нормування* в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Екологічну стандартизацію і нормування проводять з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та гарантування екологічної безпеки.

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів.

Екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів.

Законодавством України можуть встановлюватися *нормативи використання* природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів.

Державна *екологічна інспекція* здійснює контроль за впровадженням законодавчих актів, що регулюють питання захисту довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної безпеки. До обов'язків інспекції

віднесено: контроль за використанням землі, наземних і ґрунтових водних ресурсів; захист біологічних видів і морських екосистем; контроль за дотриманням норм ядерної та радіаційної безпеки, лімітів на викиди та інших екологічних нормативів.

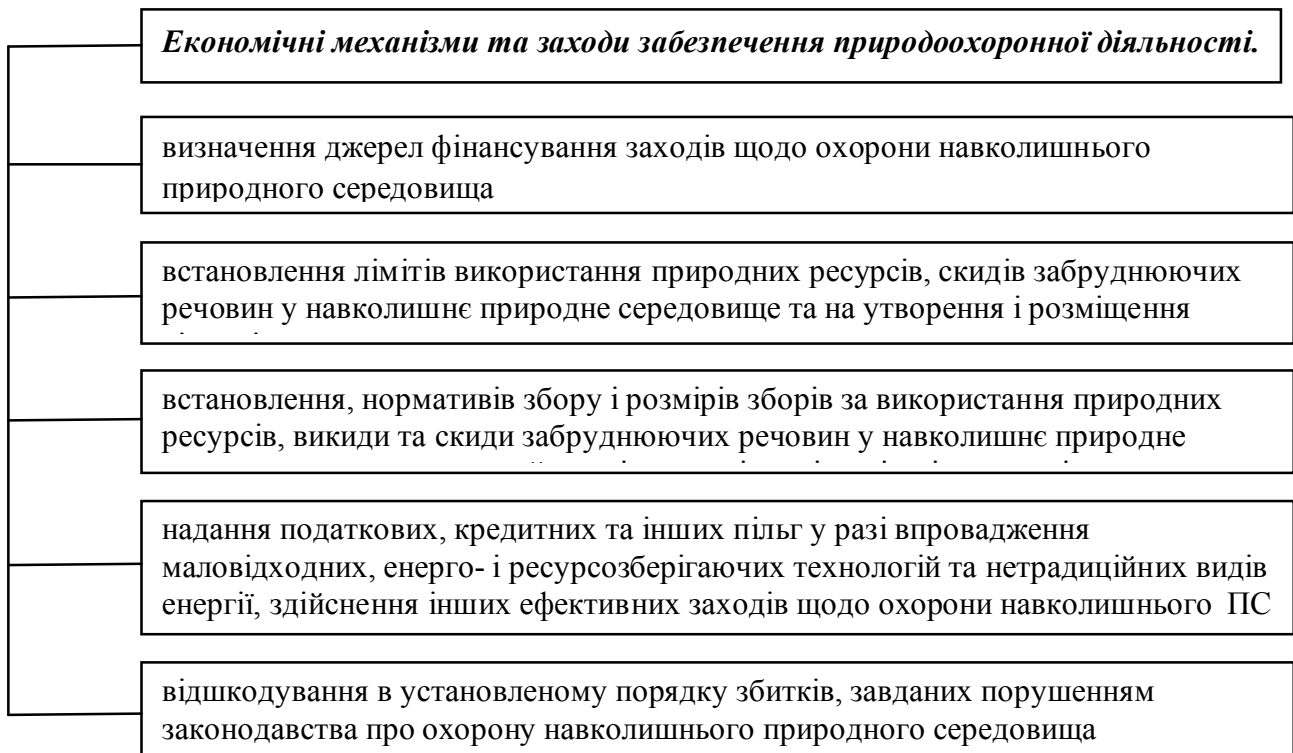
До основних **організаційно-економічних** інструментів державного регулювання природоохоронної діяльності належать також:

- договори на комплексне природокористування;
- оренда і передача у постійне користування природоохоронних об'єктів;
- добровільне та обов'язкове екологічне страхування забезпечує:

1) можливість компенсації частини збитків, завданих несподіваною аварією, що спричинила забруднення НПС, котрі проявилися у погіршенні якості основних фондів, здоров'я населення, продуктивності сільськогосподарського та лісового господарства, зменшенні корисності рекреаційних ресурсів тощо;

2) створює додаткові джерела фінансування природоохоронних заходів;

- добровільний чи обов'язковий екологічний аудит.

Рис.13.4 – Економічні механізми забезпечення природоохоронної діяльності.

Згідно з чинним законодавством (Закон України "Про охорону НПС" ст. 42) в Україні *фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища* здійснюється за рахунок Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків й інших коштів.

Формування фінансових ресурсів в межах відповідних бюджетів та фондів охорони НПС здійснюється за рахунок відповідних зборів (платежів), до яких належать:

- збір за спеціальне використання природних ресурсів встановлюється на основі нормативів зборів і лімітів їх використання;

- збір за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється на основі фактичних обсягів викидів, лімітів скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і розміщення відходів;

- збір за погіршення якості природних ресурсів (зниження родючості ґрунтів, продуктивності лісів, рибопродуктивності водойм тощо) в результаті володіння і користування встановлюють на основі нормативів.

- збори за використання природних ресурсів надходять до місцевих бюджетів та ДБ України і спрямовуються на виконання робіт із відтворення, підтримання цих ресурсів у належному стані.

Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснює Кабінет Міністрів України за поданням Міністерства з питань екології та природних ресурсів.

Стимулювання у системі охорони навколишнього природного середовища і забезпечення раціонального використання природних ресурсів в Україні згідно з чинним законодавством (Закон України "Про захист НПС" ст. 48) здійснюється шляхом:

- надання пільг в оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян у разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, переходу на ресурсо- й енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадження очисного обладнання й устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища і джерелами викидів та скидів забруднюючих речовин, виконання інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

- надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

- встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

- звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

- передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження, викидів та скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій і виробництв;

- надання можливості отримання природних ресурсів під заставу.

Завдання для самостійної роботи

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Чим викликана необхідність охорони навколишнього природного середовища?
2. Що є об'єктами охорони навколишнього природного середовища?
3. Охарактеризуйте державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища.
4. Перечислити принципи охорони навколишнього природного середовища.
5. Дати характеристику заходів держави в сфері природоохоронної діяльності.
6. Розкрити зміст прямих методів екологічного регулювання.
7. Який зміст екологічних процедур (екологічної експертизи, моніторингу стану довкілля, державної екологічної інспекції)?
8. Що таке «стандартизація і нормування в екологічній сфері»?
9. Що таке «екологічні цільові комплексні програми»?
10. Що таке «кадастри природних ресурсів»?
11. Охарактеризуйте економічний механізм забезпечення природоохоронної діяльності в Україні.
12. За рахунок яких джерел здійснюється фінансування природоохоронних заходів?

Теми рефератів і доповідей

1. Екологічні проблеми України та напрямки їх вирішення.
2. Реалізація програм природоохоронної діяльності в Україні.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ДИСЦИПЛІНИ

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.І, Сафронова О.М., Балдич Н.І. . Державне регулювання економіки та економічна політика. Навч.посіб. - К.: Академвидав, 2010. – 520 с.
2. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. – 6-е вид, випр. і доп.– К.: Знання-Прес, 2007. – 214с.
3. Чистов С.М. Державне регулювання економіки: Навч.- методичн. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 208 с.
4. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: Підр.– К.: Знання, 2008. –462 с.

ДОПОМІЖНА

ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ

5. Конституція України.
6. Господарське законодавство (що діє на 01.09.11.).
7. Бюджетний кодекс.
8. Господарський кодекс.
9. Земельний кодекс.
10. Кодекс законів про роботу.
11. Митний кодекс.
12. Цивільний кодекс.
13. Закони України:
  - 13.1. Про антимонопольний комітет;
  - 13.2. Про аудиторську діяльність;
  - 13.3. Про банки й банківську діяльність;
  - 13.4. Про банкрутство;
  - 13.5. Про бюджетну систему України;
  - 13.6. Про власність;
  - 13.7. Про господарчі товариства;
  - 13.8. Про Державний бюджет України на відповідний рік;
  - 13.9. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні;
  - 13.10. Про державне прогнозування й розробку програм економічного й соціального розвитку України";
  - 13.11. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (від 02.03.00);
  - 13.12. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й втратами, обумовленими народженням і похованням (від 18.01.01);
  - 13.13. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві й професійних захворюваннях;
  - 13.14. Про зайнятість населення;
  - 13.15. Про основи державної регуляторної політики в сфері господарської діяльності;

- 13.16. Про захист від несумлінної конкуренції;
  - 13.17. Про захист іноземних інвестицій;
  - 13.18. Про зовнішньоекономічну діяльність;
  - 13.19. Про інвестиційну діяльність;
  - 13.20. Про інноваційну діяльність;
  - 13.21. Про концепції створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні;
  - 13.22. Про кредитні союзи;
  - 13.23. Про лізинг;
  - 13.24. Про ліцензування;
  - 13.25. Про малі підприємства;
  - 13.26. Про місцеве самоврядування в Україні (1997 р.);
  - 13.27. Про місцеві Ради народних депутатів і місцеве й регіональне самоврядування;
  - 13.28. Про Національний банк України;
  - 13.29. Про наукову й науково-технічну діяльність;
  - 13.30. Про оплату праці;
  - 13.31. Про оподаткування прибутку підприємств;
  - 13.32. Про основи державної політики в сфері науки й науково-технічної діяльності;
  - 13.33. Про особливості приватизації майна в АПК;
  - 13.34. Про охорону навколишнього середовища;
  - 13.35. Про пенсійне забезпечення
  - 13.36. Про підприємства в Україні;
  - 13.37. Про підприємництво;
  - 13.38. Про поставки продукції для державних потреб;
  - 13.39. Про приватизацію майна державних підприємств;
  - 13.40. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію);
  - 13.41. Про приватизаційні папери;
  - 13.42. Про режим іноземного інвестування;
  - 13.43. Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування (від 11.01.01);
  - 13.44. Про систему оподаткування (від 18.02.97);
  - 13.45. Про стимулювання розвитку регіонів (08.09.2005);
  - 13.46. Про ціни й ціноутворення;
  - 13.47. Про цінні папери й фондову біржу;
  - 13.48. Про фіксований сільськогосподарський податок (від 17.12.98) та інші.
14. *Укази президента України:*
    - 14.1. "Про вдосконалення валютного регулювання" від 01.10.94;
    - 14.2. "Про державне казначейство України" від 27.04.95;
    - 14.3. "Про державну підтримку малого підприємництва" від 12.05.98;
    - 14.4. "Про інвестиційні фонди й інвестиційні компанії" (1994);
  15. *Постанови й декрети Кабінету Міністрів України:*

15.1. Декрет КМУ "Про місцеві податки й збори";

15.2. Постанова КМУ "Про встановлення повноважень органів виконавчої влади й виконавчих органів місцевих рад щодо регулювання цін (тарифів)";

15.3. Постанова КМУ "Про оплату праці працівників на основі єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ й організацій окремих областей бюджетної сфери" та інші.

16. Програми діяльності КМ України:

16.1. Програма зайнятості населення на 2005 рік;

16.2. Програма діяльності КМ України "Назустріч людям" з 04.02.2005 року та інші.

МОНОГРАФІЇ, ПІДРУЧНИКИ, ПОСІБНИКИ, ЗБІРНИКИ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

17. Государственное регулирование экономики: Учеб. пособ. - М.: Дело, 2001. -280с.

18. Дмитриченко Л.И. Государственное регулирование экономики: методология и теория. Монография. – Донецк: Укр.НТЭК, 2001. – 311с.

19. Ковтун О.І Державне регулювання економіки: Навч.посіб.2-ге вид., оновл. і доп. - Львів: Новий світ- 2000 2006, – 343 с..

20. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: Уч. пособ. – М.:ИНФРА-М, 2001. – 240с.

21. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: Навч.посіб. - К.: МАУП, 2000. - 176с.

22. Федулова Л.І. Інноваційна економіка. Підр. для студентів вищих навчальних закладів. – К.:Либідь, 2006. – 477 с.

23. Чистов С.М. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. /За ред. Чистова С.М., Никифорова А.Є., Куценко Г.Ф. - К.: 2000.

24. Ушакова Н.Г. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. - Харків: Константа, 2000. - 175с.

25. Савченко А.Г. Макроекономічна політика: Навч. посібник. К.: КНЕУ, 2001. – 166с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

26. Офіційний сайт Державної Служби статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua>.

27. Case Україна. Періодичні видання, економічний огляд. – Режим доступу: <case-ukraine.com.ua>.

28. Головний економічний журнал України. – Режим доступу: <economist.net.ua>.

29. Європейський вибір України. – Режим доступу: <www.minyust.gov.ua>.

30. Сайт журналу “Вопросы экономики” – Режим доступу: <www.vopreco.ru>.

31. Сайт журналу “Бізнес Інформ” – Режим доступу: <www.business-inform.net>.

32. Сайт журналу “Проблеми економіки” – Режим доступу: <www.problecon.com>.

33. Сайт журналу “Економіка розвитку” – Режим доступу: <www.ed.ksue.edu.ua>.
34. Сайт журналу “Економічна теорія” – Режим доступу: <<http://www.etet.org.ua>>.
35. Сайт журналу “Горизонты экономики” – Режим доступу: <<http://www.economizdat.ru/zhurnal>>.
36. Сайт журналу “Альтернативы” – Режим доступу: <www.alternativy.ru>.
37. Сайт журналу «Актуальні проблеми економіки» – Режим доступу: <eco-science.net>.
38. Офіційні видання Верховної Ради України. – Режим доступу: <obcom.net.ua>.
39. Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – Режим доступу: <www.nbuv.gov.ua>.
40. Офіційний сайт Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка. – Режим доступу: <korolenko.kharkov.com>.
41. Офіційний сайт Національної парламентської бібліотеки України – Режим доступу: <nplu.org>.
42. Офіційний сайт Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України – Режим доступу: <www.lsl.lviv.ua>.
43. Офіційний сайт Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького – Режим доступу: <odnb.odessa.ua>.

ЗМІСТ

	Передмова	3
	Структура навчальної дисципліни	4
Частина I	Наукові основи державного регулювання економіки	
Тема 1	Державне регулювання економіки як функція держави	5
Тема 2	Основи методології та організації державного регулювання економіки	26
Тема 3	Стратегія соціально-економічного розвитку держави.	49
Тема 4	Фінансова політика.	76
Частина II	Державне регулювання окремих сфер та секторів економіки	
Тема 4	Структурна та інвестиційна політика.	109
Тема 5.	Науково-технічна та інноваційна політика.	119
Тема 6	Державне регулювання підприємництва.	141
Тема 7	Державне регулювання зовнішньо економічної діяльності.	155
Тема 8	Державне регулювання цін та інфляції.	169
Тема 9	Регіональна економічна політика.	183
Тема 10	Суспільний сектор економіки як об'єкт державного регулювання.	190
Тема 11	Соціальна політика	196
Тема 12	Державне регулювання природоохоронної діяльності	211
	Навчально-методичні матеріали до дисципліни	221

УШАКОВА Наталія Григорівна
ЗАРЕЦЬКА Лілія Миколаївна

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни

ї

Редактор Плужник О.
Коректор Кобилко Н.

Підп. до друку . 05. 2014 р., Формат 60×84 1/16. Папір офсет. Друк. офс. Обл.-вид. арк.
13,5. Умов. друк. арк. 14 Тираж 50 прим. Зам №

Видавець та виготовлювач
Харківський державний університет харчування та торгівлі
61051 Харків, вул. Клочківська, 333
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2319 від 15.10.2005 р.

Рецензія

на навчально-методичний посібник з курсу
„Державне регулювання економіки”
(укладачі: к.е.н., проф. Ушакова Н.Г., ст. викл. Зарецька Л.М.)
для студентів економічних спеціальностей

Самостійна робота студентів являється важливою складовою навчального процесу, якість якої визначається, насамперед, методичним забезпеченням. З метою покращення підготовки студентів до занять з дисципліни «Державне регулювання економіки» підготовлено навчальний посібник, який систематизує матеріал відповідно до нормативної програми дисципліни.

У посібнику викладені теоретичні основи, проаналізовані функції, мета та об'єкти державного регулювання з урахуванням реалій соціально-політичного життя в країні. Комплексно розкрито методи та інструменти впливу держави на соціально-економічний розвиток країни, особливості регулювання найважливіших об'єктів, зокрема структурних перетворень, науково-технічних, інноваційно-інвестиційних та соціальних процесів, підприємництва, зовнішньоекономічної діяльності, регіонального розвитку тощо.

Матеріал подається доступно, інформаційно насичено, із необхідним ілюстративним матеріалом. Кожна тема містить питання для самоконтролю, теми рефератів та повідомлень для виконання індивідуальної роботи.

Навчально-методичний посібник може стати хорошим підґрунтям для самостійного вивчення дисципліни тому, що надає студенту необхідний матеріал, який допоможе засвоїти основні положення курсу; оволодіти знаннями про методологічні основи державного регулювання та особливості регулювання окремих сфер економіки; сприятиме підвищенню рівня загальноєкономічної підготовки спеціалістів, формуванню в них навичок самостійного науково-аналітичного опрацювання проблем з позицій суспільних і державних потреб та інтересів.

В цілому навчально-методичний посібник написаний на задовільному науковому та методичному рівні, відповідає вимогам кредитно-модульної системи навчання.

Але доцільно, на наш погляд, звернути увагу на деякі недоліки, до яких слід віднести:

1. Запропонована тематика доповідей для індивідуальної роботи можливо потребує методичних рекомендацій щодо їх написання.

2. За текстом рукопису є редакційні зауваження.

Однак, не зважаючи на наведені недоліки, навчально-методичний посібник за своїм змістом, актуальністю і якістю виконання відповідає вимогам вищої школи і може бути рекомендовано до друку.

Рецензент

К. е. н., проф. кафедри

міжнародної економіки
ХДУХТ

Н. Г. Ушакова

Л. М. Зарецька

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни**

Харків

2014

